

KOHTUTE AASTARAAMAT 2013

KOHTUTE AASTARAAMAT 2013

Toimetuskolleegium: Rutt Teeveer (Tartu Maakohus), Iko Nõmm (Tallinna Ringkonnakohts),
Virgo Saarmets (Tallinna Ringkonnakohts), Tambet Tampuu (Riigikohts), Triin Uusen-Nacke
(Tartu Maakohus), Toomas Talviste (Pärnu Maakohus), Irene Kull (Tartu Ülikool)

Tegevtoimetaja: Eve Rohtmets

Keeletoimetaja: Mihkel Metslaid

Fotod: Kaarel Nurk, Rein Toom, Liis Linn, Jelena Rudi, erakogud

Väljaandja: Riigikohts, kommunikatsiooniosakond

Kujundus ja trükk: Aide Eendra, Ecoprint

Riigikohtu esimehe eessõna	5
----------------------------	---

1. AASTA KOKKUVÕTTED

Kohtute aasta	7
Olulist kohtunike omavalitsusorganites 2013. aastal. <i>Mari-Liis Lipstok, Piret Raadom, Tanel Kask, Kristel Siimula-Saar</i>	9
Eesti Kohtunike Ühingu tegevusest 2013. aastal. <i>Virgo Saarmets</i>	13
Viva Las Vegas! – Õppevisiit Ameerika Ühendriikidesse. <i>Kai Kullerkupp, Kaija Kaijanen, Pavel Gontšarov</i>	16

2. KRIITILISELT TSIVIILKOHTUMENETLUSEST JA KOHTUTE HALDUSEST

Tsiviilkohtumenetluse põhiprobleemid riigikohtuniku ja õppejõu vaatevinklist. <i>Villu Kõve</i>	21
Tsiviilkohtumenetluse probleemidest ringkonnakohtuniku pilgu läbi. <i>Malle Seppik</i>	32
Tsiviilkohtumenetluse ümberkorraldused maakohtuniku vaatenurgast. <i>Indrek Parrest</i>	39
Remargi korras ja vabas vormis: kohtute nn tulemuslepingutest välisriikide kogemuse ja Eesti Vabariigi põhiseaduse valguses. <i>Madis Ernits, Marelle Leppik</i>	48

3. ANALÜÜTILISELT JA PRAKTILISELT PEREKONNAÕIGUSE ASJADEST

Vanema õigused ja kohustused lapse suhtes. <i>Triin Göttig, Triin Uusen-Nacke</i>	55
Välisriigist pärit elatiselahendite tunnustamine, täidetavaks tunnistamine ja täitmine Eestis. <i>Maarja Torga</i>	61

4. ÜLEVAATLIKULT RIIGIKOHTU OLULISEMATEST LAHENDITEST

Ülevaade Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 2013. aasta praktikast. <i>Helin Jõgi</i>	67
Ülevaade Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 2013. aasta praktikast. <i>Margit Vutt</i>	73
Ülevaade Riigikohtu halduskolleegiumi 2013. aasta praktikast. <i>Maarja Oras</i>	79
Ülevaade Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 2013. aasta praktikast. <i>Ulrika Eesmaa, Katri Jaanimägi, Kristi Aule</i>	86

5. LÜHIDALT KOHTUTE MENETLUSSTATISTIKAST

I ja II astme kohtute 2013. a tsiviilasjade menetlusstatistika. <i>Küllli Luha</i>	93
Kohtuasjade läbivaatamine Riigikohtus 2013. aastal: menetlusstatistika ülevaade. <i>Mari-Liis Lipstok, Merle Heitur</i>	100

EESSÕNA

Priit Pikamäe

Riigikohtu esimees

Kohtute aastaraamat toob kord aastas iga kohtuniku ja kohtusüsteemi käekäigust huvituja töölauale aktuaalsed teemad kohtu- ja õigussüsteemis, mõtisklused õigusemõistmise kvaliteedi ja probleemide üle. Kokkuvõtete tegemine kohtuaasta olulisematest sündmustest ja teemadest on tore traditsioon. Kuivõrd aastaraamatu sihtrühm on eelkõige kohtunikud ja õigusvaldkonna spetsialistid, siis oleme seadnud eesmärgiks pakkuda ennekõike erialaselt sisutihedat ning põnevat lugemist. Käesoleval aastal uundasime toimetuskolleegiumi koosseisu ja ka aastaraamatu formaati. Siinkirjutaja ettepanekul keskendub aastaraamat edaspidi ühele kandvale teemale, milleks on sel korral tsiviilkohtumenetluse järjekordsed muudatused menetluse tõhustamisel. Teemavaliku aktuaalsust rõhutab asjaolu, et 2013. aastal tehti tsiviilkohtumenetluses mitmeid suuremaid muudatusi, muuhulgas saavutamaks eelmises koalitsioonilepingus kokkulepitud eesmärgi „kohtuotsus 100 päevaga“.

Kuna kolm on kohtu seadus, avatakse teema kolme kohtuastme kohtuniku vaatenurgast. Harju Maakohtu kohtunik Indrek Parrest avab tasakaalustatud analüüsis menetluse tõhususe mõistet, arutleb menetlusseadustiku pideva muutmise vajaduse üle ja käsitleb „igipõlist murelast“, menetlusdokumentide kättetoimetamist. Kohtunik Parrest võtab kokku ka maakohtuniku esimesed muljed Harju Maakohtus rakendunud kohtujuristide projektist, mis võib olla aidanud vähendada tsiviilasjade jääki ja lühendada menetlusaega, kuid on tekitanud ka probleemi kohtujuristide pädevusest võrrelduna kohtuniku kui õigusemõistja pädevusega.

Samad teemad (menetluse tõhusus vs. kiirus, menetlusseadustike muutmise) panevad muretsema ka Tallinna Ringkonnakohtu kohtuniku Malle Seppiku. Kohtunik Seppik viitab juhtumitele kohtupraktikast, mil kohtud on pärast 2013. a muudatusi leidnud, et kiire otsuse tegemise

vajaduse tõttu ei vääri menetlusosalise taotlus või tõend üldse tähelepanu. Kohtunik Seppik juhib kriitiliselt tähelepanu maakohtu otsuse põhjenduste uue regulatsiooni ebaselgusele ja vastuolulisusele ning viitab ka sellele, et möödunud aasta muudatused tõid kahjuks kaasa mitmeid regulatsioone, mis on juba tunnistanud põhiseadusega vastuolus olevateks.

Riigikohtunik Villu Kõve artikkel kujutab endast veelgi jõulisemat kriitikat 2013. a muudatustele. Kohtunik Kõve kutsus üles loobuma 100 päeva „jahist“, kirjutab samuti kättetoimetamise ja otsuse põhjendamise probleemidest. Tõsine on tema etteheide tagaseljaotsuste tegemise praktika kohta, mille järgi kohtuametnik koostab alusetult lubamatuid krediidinõudeid väljamõistva lahendi kavandi ja kohtunik üksnes kirjutab sellele alla. Kohtunik Kõve käsitleb pikemalt seda, kuidas kohtumenetluse tõhustamiseks on suuri reserve eelmenetluses, milles ei ole päris selge kohtu ja menetlusosaliste rollijaotus asjaolude ja õigusnormide selgitamisel ning tõendite esitamisel.

Tunnustan neid südamega kohtunikke, kes tunnevad muret kohtusüsteemi toimimise pärast. Artiklid kirjutanud kohtunikud annavad endale ka suure töökoormuse tingimustes aru, et õigusriigis ei pruugi kõige õigem lahendus olla see, kui kohtunik ei pea tehtavaid otsuseid põhjendama, ei pea aktiivselt menetluses osalema, kui kohtuniku pädevuses olevad ülesanded pannakse kohtuametnikele, ega tagata isiku põhiseaduslikku õigust kohtulikule ärakuulamisele. Kohtunikud mõistavad oma vastutust ja seda, et kohtunik on ametis inimese jaoks, mitte inimene ei ole tülikas detail muidu tõhusas menetluses. Loodan, et selliseid kohtunikke on Eestis ülekaalukas enamus.

Soovin kohtunikele jõudu menetluse õiglasel juhtimisel! Täna südamest ka aastaraamatu toimetuskolleegiumi ning kõiki autoreid, kes raamatu valmimisele kaasa aitasid!

1.

AASTA
KOKKUVÖTTED

KOHTUTE AASTA

Tartu Ringkonnakohtus tähistas oma aastapäeva konverentsi ja kohtukullide näitusega

Tartu Ringkonnakohtu loomise 95. ja taasmoodustamise 20. aastapäeva raames toimus 13. septembril 2013 mini-konverents „Kilde Eesti õigussüsteemi arengust. Loovus *versus* kindlus õigusemõistmises“ ning koostöös Eesti Rahva Muuseumiga avati Tartu kohtumajas kolmeks kuuks näitus „Kohtukull rahva meeles ja keeles“. Näitusel eksponeeriti viit omaaegset kohtukulli Eesti Rahva Muuseumi kogudest, mida saatis taustana kohtukullidega seotud pärimus. Näitus keskendus ideele, et kuigi kohtukull kui ajalooline ese kuulus eelkõige keiserliku Venemaa võimatribuutika hulka, on nimetus ise kohtu sümboli ja metafoorina käibel tänapäevani.

2014. aasta kevadel toimub Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi ja Tartu Ringkonnakohtu koostöös üliõpilastööde konkurss, mille stipendiumifond koguti juubeliürituse külaliste annetustest.

Tartu kohtunikud jagasid kogemusi pereasjade lahendamises

2013. aastal jõudis lõpule kaks aastat väldanud Tartu maakohtu kohtunike Andrus Miilaste, Donald Kiidjärve ja Zakaria Nemsitsveridze korraldatud rahvusvaheline projekt „Peresuhte nõrgema osapoole kaitse Gruusia, Moldova ja Ukraina kohtutes“. Projekti tegevustesse olid kaasatud ka Tartu Ringkonnakohtu esimees Kersti Kerstna-Vaks, Tartu maakohtu kohtunik Eveli Vavrenjuk ja riigikohtunik Lea Kivi. Projekti raames toimusid eri riikides Gruusia, Moldova, Ukraina, Eesti ja Saksamaa kohtunike ning õigus- ja lastekaitsevaldkonna esindajate ühisseminarid. Eestis, Gruusias, Moldovas ja

Ukrainas toimunud seminaridel arutati piiriüleste perekonnaasjade lahendamist ning keskenduti peresuhtes nõrgema poole küsimuste ja probleemide käsitlemisele. Muuhulgas käsitleti nn lapseröövi Haagi konventsiooni kohaldamise praktilisi juhtumeid erinevates riikides.

Eesti kohtunikud on paari viimase aastaga omandanud pereasjade lahendamisel märkimisväärse kogemuse Euroopa Liidu konventsioonide ja määruste rakendamisel riigisisises ja piiriüleses kohtupidamises. Piiride avanemine on kaasa toonud piiriüleste perevaidluste hulga plahvatusliku kasvu. Kohtud peavad kõrvuti riigisisese õigusega arvestama ja rakendama ka teiste Euroopa Liidu riikide õigust.

Projekti finantseeris Eesti vabariigi välisministeerium Arenguabifondi kaudu ja selle elluviija oli MTÜ Forum Akademicum.

Kohtujuristid nüüd ka Tartu kohtutes

2013. aastal täideti Tartu maakohtus üks, Tartu halduskohtus kolm ja Tartu ringkonnakohtus kolm kohtujuristi ametikohta. 2014. aasta alguses täideti lisaks maakohtus 14, halduskohtus kaks ja ringkonnakohtus kuus kohtujuristi ametikohta. Praeguseks on Tartu kohtutes täidetud kõik koosseisudes ette nähtud kohtujuristide kohad.

Justiitsministeeriumi hinnangul on 2013. aastal Harju maakohtus alguse saanud kohtujuristide värbamine olnud edukas ja kohtu jõudlus on suurenenud. 2013. aasta statistika järgi on pärast muudatusi Harju maakohtu menetlusajad võrreldes ülemöödunud aastaga lühenenud kriminaalasjades ca 20%, tsiviilasjades 18% ja väärteomenetluse asjades 7%. Menetluskulude kindlaksmääramise asjades on menetlusaeg lühenenud ligi 56%.

Riigiasutuste rahalised nõuded koondatakse ühte registrisse

Kohtu ja prokuratuuri nõuete ning kohtute kogutavate riigilõivude haldamine viiakse üle maksu- ja tolliameti maksukohustuslaste registri andmebaasi.

Mitme riigiasutuse nõuete koondamine ühte registrisse võimaldab riigil oma nõudeid tõhusamalt hallata ning isikud saavad parema ülevaate oma rahalistest kohustustest riigi vastu.

Esimese etapina näevad isikud alates 2014. aasta 1. aprillist e-maksuameti/e-tolli kaudu oma äriregistri, mittetulundusühingute ja sihtasutuste registri, kommertspandiregistri ning kinnistusraamatu toimingute riigilõivude ja äriregistri trahvide ning osakapitali deposiitidega seotud arvestust.

Projekti teine etapp valmib 1. juuliks ning seejärel hakkavad isikud nägema e-maksuameti/e-tolli kaudu ka kohtute ja prokuratuuri lahenditest tulenevaid riigi rahalisi nõudeid ja oma kohtuasjade toimingute riigilõivudega seotud arvestust.

Nõuete haldajaks ja sissenõudjaks jäävad endiselt Riigi Tugiteenuste Keskus ja prokuratuur, kes muuhulgas edastavad tähtpäevaks tasumata nõuded kohtutäiturile.

Riigikohus on välja töötamas kohtunikuks saamise korda

Riigikohus on alustanud kohtunikuks saamise korralduse analüüsiga ning loodab koostöös Riigikogu, justiitsministri, kohtunike omavalitsuskogude ja kohtutega jõuda senisest parema ja uutele väljakutsetele vastava kohtunikuks saamise korrani. Jõudmaks lahendusteni, on muuhulgas vajalik uurida sihtrühma hoiakuid ja arvamusi. Riigikohtu esimehe moodustatud töögrupp korraldab koostöös uuringufirmaga Faktum & Ariko kohtunikuameti kuvandi uuringu.

Küsitletakse viit sihtrühma: õiguseriala magistriõppe tudengid, vandeadvokaadid ja prokurörid, vandeadvokaatide ja prokuröride abid, kohtujuristid ja nõunikud, kohtunikukandidaadid ja kohtunikud,

kes on olnud ametis kuni kolm aastat. Valimi suurus on hinnanguliselt 400 vastajat. Andmeid kogutakse veebi- ja telefoniküsitluse teel. Küsitlused toimuvad 2014. aasta mais ja juunis ning uuringu tulemused peaksid olema kättesaadavad alates augustist.

Valminud on halduskohtumenetlust tutvustav õppevideo

Halduskohtumenetlust, aga ka kohtute tööd laiemalt tutvustav õppematerjal on mõeldud kasutamiseks ühiskonna- ja inimeseõpetuse tundides ning on mõeldud põhi- ja keskkooliõpilastele. Seitsmeminutilise videoklipp avab ühe juhtumi näitel kohtuniku tööpäeva ja tutvustab kohtumenetluse ning õigusriigi põhimõtteid. Tegemist on 2D-graafikas animatsiooniga, kus probleemi ja lahenduskäike tutvustatakse etapiviisi ning lihtsate sümbolite abil. Õppevideo on selges ja lihtsas eesti keeles, teksti loeb näitleja Ivo Uukkivi. Videos on välja toodud olulisemad kohtumenetlust puudutavad mõisted, arvestatud on võimalusega, et tunnis saaks mõistete episoodi juures kasutada pausi ja olulised küsimused koos läbi töötada. Video on kättesaadav Eesti kohtute Youtube'i kontolt www.youtube.com/watch?v=ERwXuCSbROI või Riigikohtu kommunikatsiooniosakonnast.

Riigikohtu praktikast ilmuvad ülevaated

Alates 2014. aastast hakkab Riigikohus oma kodulehel kolm korda aastas avaldama ülevaateid Riigikohtu aktuaalsest praktikast. Ülevaated koostatakse tsiviil-, kriminaal-, haldus- ja põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi praktika kohta. Ülevaadete tegemise eesmärgiks on tutvustada eelkõige lahendeid, millega muudetakse, arendatakse või ühtlustatakse senist kohtupraktikat või milles käsitletakse esimest korda mõnd õigusinstituuti. Samuti tutvustatakse lahendeid, mis on tehtud Riigikohtu üldkogule antud asjades, lahendeid, millele on lisatud märkimisväärne eriarvamus, ning lahendeid, millel on oluline *obiter dictum*'i osa.

OLULIST KOHTUNIKE OMAAVALITSUSORGANITES 2013. AASTAL

Tanel Kask

Riigikohtu koolitusosakonna juhataja

Kristel Siimula-Saar

Riigikohtu personaliosakonna nõunik

Mari-Liis Lipstok

Riigikohtu esimehe nõunik

Piret Raadom

Riigikohtu personaliosakonna juhataja

Kohtute haldamise nõukoja töö

Kohtute haldamise nõukoja¹ 2013. aasta oli sarnane eelmistele. Istungid toimusid neli korda aastas, aprillis, mais, oktoobris ja detsembris. Päevakorda täitsid rohkem ja vähem traditsioonilised teemad: nõukoda kuulas ära esimese ja teise astme kohtute esimeeste aruanded õigusemõistmise korrahohase toimimise kohta, arutas justiitsministri algatusel ettepanekuid seadusemuudatusteks, hoidis silma peal uue kohtute infosüsteemi sünnil, andis nõusoleku kohtunike ametikohtade ümbertõstmisele kohtuasutuste vahel, hindas kohtute eelarve kujundamise põhimõtteid. Tavalisest tööaastast saab esile tuua kaks otsustust.

1. Nõukoda toetas kohtute seaduse muutmist selliselt, et kohtulikud registrid koondatakse ühe maakohtu struktuuriüksuseks. Vastav elnõu on 2014. aasta märtsis Riigikogu menetluses.

¹ Kohtunikest nõukoja liikmed olid Märt Rask (alates septembrist Priit Pikamäe), Meelis Eerik, Tiina Pappel, Andra Pärsimägi, Kaupo Paal ja Henn Jõks, asendusliikmed Piia Jaaksoo, Virgo Saarmets ja Lea Kivi. Nõukoja mittekohtunikest liikmed on õiguskantsler Indrek Teder, peaprokurör Norman Aas, Eesti Advokatuuri juhatuse esimees Sten Luika, Riigikogu liikmed Marko Pomerants ja Deniss Boroditš (asendusliikmena Rait Maruste).

2. Nõukoda nõustus justiitsministri ettepanekuga kehtestada kord, mille järgi esimese astme kohtute esimehed jälgivad täpsemalt vähemalt kolm aastat esimese astme kohtu meneltuses olnud kohtuasjade menetlust ja selgitavad menetluse venima jäämise põhjusi.

Kohtunikeksamikomisjoni tegevusest

Kohtunikeksamikomisjoni töökoormust kujundavad kohtuniku- ja kohtunikukandidaadi konkursside arv, aga ka ametisolevate kohtunikukandidaatide ja kuni kolmeaastase staažiga kohtunike arv.

2013. aastal kuulutas justiitsminister välja neli konkursi kokku üheksateistkümmele kohtuniku kohale (neljale Tallinna Ringkonnakohtu, neljale Harju Maakohtu, kahele Tartu Maakohtu, seitsmele Viru Maakohtu ning ühele Tallinna Halduskohtu ja ühele Tartu Halduskohtu kohtuniku kohale). Nendest jõudsid samal aastal lõpule konkursid ühele Tallinna Ringkonnakohtu, ühele Harju Maakohtu ja kolmele Viru Maakohtu kohtuniku kohale. Samuti jõudsid lõpule 2012. aastal välja kuulutatud konkursid kolmele Harju Maakohtu, kahele Tartu Maakohtu, ühele Viru Maakohtu ja ühele Tallinna Halduskohtu kohtuniku kohale.

2013. aasta jooksul nimetas Vabariigi President teise astme kohtunikuks Orvi Tali (Tallinna Ringkonnakohtus, kriminaalkolleegium). Esimese astme kohtunikeks nimetati:

1. Andres Suik (Harju Maakohus)
2. Aivar Hint (Tartu Maakohus)
3. Deniss Minzatov (Viru Maakohus)
4. Marju Persidskaja (Tartu Maakohus)
5. Kristi Rickberg (Harju Maakohus)
6. Kadri Roos (Tallinna Halduskohtus)
7. Tiia Bergson (Harju Maakohus)
8. Piret Raik (Viru Maakohus)
9. Tarmo Tina (Viru Maakohus)
10. Reena Nieländer (Harju Maakohus)
11. Andres Hallmägi (Viru Maakohus)

Kahele Viru Maakohtu kohtuniku kohale kuulutatud konkursid luhtusid ning veel käimasolevad konkursid jõuavad lõpule 2014. aasta jooksul.

2013. aasta alguses oli ettevalmistusteenistuses 13 kohtunikukandidaati. Nende seast asusid kohtunikuametisse kuus. Aasta lõppedes jätkasid ettevalmistusteenistuses seitse kohtunikukandidaati.

Kohtunikueksamikomisjon hindab alla kolmeaastase staažiga kohtunike ametisse sobivust, neid oli 2013. aasta alguses ametis 21. Kolm aastat kohtunikustaaži täitis 2013. aastal neist neljal kohtunikul: Tartu Maakohtu kohtunikul Heiki Kolgil, Harju Maakohtu kohtunikul Piret Mõistlikul, Tallinna Halduskohtu kohtunikul Monika Laatsil ja Viru Maakohtu kohtunikul Innokenti Menšikovil. 2013. aasta lõppedes oli vähem kui kolm aastat kohtunikustaaži 26 kohtunikul.

2013. aastal otsustas kohtunikueksamikomisjon parandada alla kolmeaastase staažiga kohtunike järelevalvesüsteemi. Nimelt palutakse edaspidi kohtuniku esimese aasta täitumisel arvamust tema ametisse sobivuse kohta kohtu esimehelt, ringkonnakohtu esimehelt, prokuratuurilt ja advokatuurilt. Teise aasta täitumisel esitab arvamuse kohtuniku kohta kohtu esimees. Kuus kuud enne kolmanda aasta täitumist palutakse arvamust taas kõigilt, kes esitavad arvamuse esimese aasta täitumisel, lisaks palutakse arvamust veel õiguskantslerilt

ja justiitsministrilt. Muudatuse eesmärk on saada kohtuniku kohta aegsasti põhjalikum tagasisidet, et vajadusel selgitada välja murekohtade põhjused ja anda suuniseid nende lahendamiseks.

Ülevaade kohtunike koolitusest

Alljärgnevalt antakse ülevaade olulisematest kohtunike koolituse sündmustest 2013. aastal. Detailsema koolituse aruandega saab tutvuda Riigikohtu kodulehel (<http://koolitus.riigikohtus.ee>).

2013. aastal valmis õppevahend „Põhiseaduslikkuse järelevalve algatamine I ja II astme kohtutes“, mis on tehtud kohtunikele ja kohtuametnikele kättesaadavaks nii dokumendina kui ka e-õppevahendina kohtunike koolituse kodulehel.

2013. aastal jätkati senist suunda õppijakesksete (aktiivõppe) meetodite võimalikult laiemale kasutamisele. Eriti edukaks võib pidada tsiviilasja menetluse juhtimise koolitust noorkohtunikele ja kohtunikukandidaatidele, kus lisaks grupiaruteludele tehti ka simulatsioonharjutusi, mida osalejad väga kõrgelt hindasid. Samuti sai osalejatelt kõrge hinnangu tsiviilkohtumenetluse korraldamise koolitus, mille lektoriks oli riigikohtunik Villu Kõve ja mis oli koostatud tegelike kohtuasjade toimikute alusel. Teist aastat toimunud kohtuotsuse põhjendamise koolitusel said kõik osalejad oma otsustele individuaalselt tagasisidet.

Väliskoolitused on muutunud kohtuniku jaoks tava-päraseks enesetäiendamise vormiks, tegemist pole enam privileegiga. Lisaks erinevatele Euroopa-sisestele õppimis- ja praktikavõimalustele (liikmesriikide kohtud ja kohtunike koolitusasutused, EJTN, Euroopa Liidu Kohus, Euroopa Inimõiguste Kohus, ERA jne) lisandus eelmisel aastal õppevisiit USA-sse.

Ühe olulisema väliskoolitusena tuleb esile tõsta 19.–20. septembril 2013 toimunud Saksa Ülemkohtu ja Riigikohtu kriminaalkolleegiumi mitmepäevast kaasusõppe seminari. Koolitusmaterjalide abil saab tuleviku tarbeks koostada kvaliteetsed ning põhjalikud õppematerjalid. Lisaks riigikohtunikele ja ringkonnakohtunikele osalesid seminaril ka prokurörid eesotsas riigi peaprokuröriga ning advokatuuri esindaja. Seetõttu oli seminar oluline Eesti õigussüsteemis laiemalt.

Kooskõlastatult Justiitsministeeriumiga otsustas koolituse nõukogu kaasata koolituse uue sihtgrupina kohtujuristid. Tulenevalt asjaolust, et kohtujuristidena on tööl paljud uued inimesed, kes pole enne kohtusüsteemis töötanud, võivad nad lähimas perspektiivis taseme ühtlustamise eesmärgil vajada kohtunikest erinevat koolitust. Pike-mas perspektiivis ei tohiks nendele pakutav õiguskoolitus olulisel määral erineda kohtunikele pakutavast. 2013. aasta sügisel toimus kaks spetsiaalselt kohtujuristidele koostatud koolitust.

2013. aastal toimus esimest korda tsiviilmenetluse juhtimise oskuste õppeprogramm kohtuniku kadidaatidele ja noorkohtunikele. Õppeprogrammi koostasid kohtunikud Kai Härmand ja Kersti Kerstna-Vaks. Koolituse eesmärgiks oli seminararutelude ja simulatsioonharjutuste kaudu õpetada kursustele efektiivset tsiviilasja menetluse juhtimist, sh kohtuistungit juhtimist. Samuti käsitleti koolitusel kohtunikueetika probleeme, mis kohtumenetluse käigus võivad esile kerkida. Vajadus simulatsiooni vormis kohtumenetluse juhtimise koolituse järele on eriti selge, arvestades kehtivat õiguslikku regulatsiooni, mis ei võimalda kohtunikukandidaadil istungi juhtimist praktiliselt harjutada ettevalmistusteenistuse ajal enne kohtunikuks saamist. Koolitajad on teinud ettepaneku kandidaatidele ja noorkohtunikele välja töötada kohustuslik ettevalmistav koolituskava. 2014. aastal käivitatakse analoogse meetodika kohaselt ka kriminaalkohtumenetluse juhtimise kursust.

Lisaks koolitustegevuse arutelule otsustas koolituse nõukogu muuta kohtunikueksamiprogrammi koostamise põhimõtteid. Arvestades asjaolu, et programm on sellisel kujul mahukuselt ületanud mõistlikkuse piirid ning muutunud hoomamatuks, peab edaspidi programmis olema vähem teemapunkte, viited Riigikohtu lahenditele ja õiguskirjandusele jäävad programmist üldse välja.

Distsiplinaarkolleegiumi praktika

2013. aastal esitati kohtunike vastu distsiplinaarsüüdistusi neljal korral, sealjuures esitas kahel juhul süüdistuse maakohtu esimees, ühel ringkonnakohtu esimees ja ühel Riigikohtu esimees. Kolmel juhul esitati süüdistused ametikohustuste mittekohases täitmisel ja ühel juhul väärarvamusel käitumises. Ametikohustuste mittekohases

täitmisel esitatud süüdistused heitsid kohtunikele ette mõistliku aja mittejärgimist, ebaseadusliku kohtupraktika juurutamist ja kriminaalasjas tervikotsuse koostamata jätmist enam kui aasta jooksul. Väärarvumise süüdistuses heideti kohtunikele ette mootorsõiduki juhtimist joores olekus. Ühes distsiplinaarsüüdistuses mõisteti kohtunik õigeks, kuid kolmel juhul mõisteti kohtunik distsiplinaarsüüteo toimepanemises süüdi, kõigil kolmel juhul määrati karistuseks noomitus.

Esimeses asjas esitati kohtunikele süüdistus selles, et ta tegi tsiviilasjas (määruskaebus maksekäsu kiirmenetluses tehtud maksekäsu peale) esimese toiminguga üheksa kuu möödumisel tsiviilasja enda menetluse saamisest ja järgmise toiminguga peaaegu üheteistkümne kuu möödumisel. Distsiplinaarkolleegium leidis, et seadustes on sätestatud nõue, et kohtunik peab oma töö korraldama sellisel, et ta suudaks lahendada kohtuasjad mõistliku aja jooksul. Vaadeldaval juhul ei vaieldud selle üle, et tsiviilasjas ei ole tehtud menetlustoiminguid mõistliku aja jooksul. Kolleegium leidis, et kohtunik ei ole korraldanud oma tööd nõuetekohaselt ning see tingis menetluslike viivituste tekkimise.

Teises asjas esitati kohtunikele süüdistus mitmes asjas: kohtunik ei mõista süüdistatavalt välja täies ulatuses menetluskuludid, kinnitas ühes kriminaalasjas ebaseadusliku kokkuleppe ja kasutab kohtuotsustes *copy-paste* tehnikat. Selles distsiplinaarasjas töi kolleegium välja, et kohtunikke saab distsiplinaarsüüteo eest karistada üksnes konkreetsete tegude eest, mille puhul on võimalik ka hinnata, kas tegu on aegunud. *Copy-paste* tehnika kasutamise kohta leidis kolleegium, et kehtiv kriminaalmenetluse seadustik ei keela seda, küll aga taunis kohtuotsuses korduste esinemist ja tunnistajate ütluste ning menetlusosaliste seisukohtade ülemäära detailset esitamist, kuna see suurendab asjatult kohtuotsuse mahtu ning raskendab oluliselt kohtuotsuse lugemist ja sellest arusaamist. Samuti taunis kolleegium ebaseadusliku kokkuleppe kinnitamist, kuid leidis, et kohtuniku sellist ühekordset eksimust ei ole otstarbekas, mõistlik ega õiglane pidada distsiplinaarsüüteo. Menetluskulude hüvitamise kohta leidis kolleegium, et seda küsimust reguleeriv seadus ei ole üheselt mõistetav ja seetõttu ei saa lugeda tõendatuks, et kohtuniku tõlgendus menetluskulude hüvitamist reguleerivatele

seadusesätetele on ilmselgelt ebaõige. Kolleegium lisis, et isegi kui selline seisukoht tunnistatakse ebaõigeks, ei ole niisuguses olukorras õiglane süüdistada kohtunikku süüüises distsiplinaarsüüteo toimepanemises.

Kolmandas asjas esitati kohtunikule süüdistus selles, et ta koostas kriminaalasjas tervikotsuse enam kui aastase hilinemisega. Kolleegium selgitas, et kohtunik peab oma kohustused täitma mõistliku aja jooksul, arvestades seaduses ettenähtud menetlustähtaegu. Üle aasta pikkust viivitust pidas kolleegium ebamõistlikult pikaks.

Neljandas asjas esitati kohtunikule süüdistus vääriru teo toimepanemises. Nimelt juhtis kohtunik mootorsõidukit

lubatud alkoholi piirmäära ületades. Kolleegium leidis, et kohtunik pani toime väärteo ja seetõttu ei käitunud väljaspool teenistust laitmatult ning kahjustas oma teoga kohtu mainet KS § 70 lg 2 mõttes.

Distsiplinaarkolleegiumi jõustunud lahendid avaldatakse Riigikohtu kodulehel, arvestades avaliku teabe seaduses sätestatud piiranguid. Distsiplinaarkaristus kustub, kui kohtunik ei ole aasta jooksul pärast distsiplinaarkolleegiumi otsuse jõustumist toime pannud uut süütegu (KS § 88 lg 6). Karistuse kustumisel eemaldatakse lahend Riigikohtu kodulehelt.

EESTI KOHTUNIKE ÜHINGU TEGEVUSEST 2013. AASTAL

Virgo Saarmets

Eesti Kohtunike Ühingu esimees

Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik

Ühingu liikmeskonna koguarv jäi 2013. aasta kokkuvõttes muutumatuks, kuigi toimus mitmeid liikumisi. Liikmeks võeti Tiia Bergson, Kristi Rickberg ja Andres Suik, ühingu liikmete hulgast arvati nende endi soovil välja Epp Haabsaar, Katre Poljakova ja Ene Tsefels. Ühingu oli aastalõpu seisuga 202 tegevliiget ning 3 auliiget.

Ühingu tegevuse põhiliin seostus 2013. aastal jätkuvalt murega, mis puudutab kohtunikonna sotsiaalsete tagatiste olulist piiramist. Ühingu ettepanekul oli 8. veebruaril toimunud **kohtunike täiskogu** päevakavas arutelu **kohtuvõimu staatusest** demokraatlikus ühiskonnas. Selle teemaploki moderaatoriks oli riigikohtunik Eerik Kergandberg ja ettekanedega esines Tartu Ringkonnakohtu kohtunik Madis Ernits. Täiskogu võttis vastu ka ühingu ettevalmistatud **pöördumise** Riigikogu ja Vabariigi Valitsuse poole (Riigikohtu esimees edastas selle adressaatidele 12. märtsil), milles juhtis tähelepanu, et seni puudub igasugune asjakohastel andmetel ja prognoosidel põhinev hinnang, kuidas kohtunike sotsiaaltagatiste reform võib mõjuda kohtuvõimu suutlikkusele olla sõltumatu ja erapooletu õigusemõistja ning täita võimude tasakaalustaja rolli. Seda arvestades tegi täiskogu adressaatidele ettepaneku analüüsida asjatundjate kaasabil igakülgset, teoreetilist, võrdlevat ja faktiliste andmete alusel kohtusüsteemi ja kohtunike sõltumatuse tagamise meetodite ja vahendite süsteemi ning selle tegelikku toimimist Eestis, mille alusel saaks luua institutsionaalselt ühtse kohtusüsteemi mudeli. Samuti tegi täiskogu ettepaneku tagada kohtunike täiskogule võimalus kujundada oma seisukoht kohtusüsteemi arengut ja kohtunike sõltumatust oluliselt puudutavate seadusemuudatuste kohta.

Ühingu juhatus pöördus lisaks 23. veebruaril õiguskantsleri poole avaldusega kontrollida kohtute seaduse § 84 lõike 2 ja avaliku teenistuse seaduse § 146 punkti 13 vastavust põhiseadusele. Nimetatud sätted nägid teatavasti ilma igasuguste sisuliste põhjendusteta ette kohtunike **puhkuste kestuse** olulise vähendamise alates 1. aprillist 2013 (säilitades sel ajal ametis olnud kohtunikele küll kaheaastase üleminekuaja). Õiguskantsler vastas pöördumisele 21. juunil, leides, et kohtunike puhkuste vähendamine on küll tuntavalt negatiivse märgilise tähendusega, kuid puudub siiski vastuolu põhiseadusega nii õiguspärase ootuse kui ka võrdse kohtlemise põhimõtte aspektist. Õiguskantsler selgitas lisaks, et puhkus on küll kohtuniku sotsiaaltagatis, kuid tema hinnangul ei ole see (erinevalt näiteks ametipalgast) otseselt suunatud mitte kohtuniku sõltumatuse, vaid kohtuniku töövõime ja piisava arvu kohtunikuks kandideerijate (ehk kokkuvõttes kohtusüsteemi üldise tõhusa toimimise) tagamisele.

Õiguskantsler teavitas 21. juuni kirjas lisaks, et on omal initsiatiivil algatanud menetluse alates 1. juulist 2013 ametisse asuvate kohtunike **ametipensionide kaotamise** põhiseaduspärasuse kontrollimiseks. Nimetatud menetlus ei ole veel lõpule jõudnud. Õiguskantsleri ettepanekul on Eesti Kohtunike Ühingu esitanud 2. jaanuaril 2014 hinnangu justiitsministri 23. oktoobri kirjas väljendatud seisukohtadele.

Ühingu juhatuse koosolekuid peeti 2013. aastal kokku neli, neist 8. märtsil ja 18. oktoobril toimusid nõupidamised Tallinnas ning 14.–15. juunil Soomes ja 23.–24. augustil Abruhal. Viimati nimetatut oli laiendatud

koosolek, millest võtsid osa kõik ühingu traditsioonilisele suvelõpuüritusele kohale tulnud liikmed. Koosoleku täienduseks toimus veoautodel ekskursioon Abruka saarel ning jalgsimatk Vahase saarele. Ilm oli suurepärase ja tuju sellele vastav!

Suhetes teiste asutuste ja organisatsioonidega Eestis kohtus juhatus 11. novembril Pärnus õhtusöögil Riigikohtu esimehe Priit Pikamäega, arutades ühingu arengut ja koostööd Riigikohtuga, samuti võtsid juhatuse liikmed osa 21. novembril toimunud Justiitsministri aastapäeva vastuvõtust. Esimees Meelis Eerik oli lisaks kutsutud Riigikohtu, Eesti Advokatuuri, Kohtu täiturite ja Pankrotihaldurite Koja, Tartu Ringkonnakohtu, prokuratuuri ja Eesti Kaubandus-Tööstuskoja aastapäevaüritustele.

Välissuhtluses toimus 2013. aastal õige mitmeid eripalgelisi üritusi. Kronoloogiliselt võttes algas aasta 14. jaanuaril Tallinnas toimunud **The Mentor Groupi** korraldatud kõrgetasemelise akadeemilise seminariga Euroopa Liidu ja Ameerika Ühendriikide õigus- ja majanduskoostöö teemal, millele järgnes vastuvõtt Ameerika Ühendriikide suursaadiku residentsis.

Nagu eespool juba märgitud, viibis ühingu juhatus juuniku keskpaigas **Soome Kohtunike Ühingu** kutset Soomes, kus tutvuti Helsingi linnakohtu (*Helsingin kärjäoikeus*) ja ringkonnakohtu (*Helsingin hovioikeus*), Kõrgema Halduskohtu (*Korkein hallinto-oikeus*) ja Ülemkohtuga (*Korkein oikeus*). Ürituse mitteametlikus osas veedeti meeleolukas õhtu Tuusula järve ääres koos Soome ühingu juhtidega ning järgmisel päeval külastati kunstnik Pekka Haloneni majamuuseumi ja 1920–1944 tegutsenud naisvabatahtlike riigikaitse tugiorganisatsiooni Lotta Svärd muuseumi.

Rahvusvahelise koostöö suurürituseks oli **Balti Riikide Kohtunike Ühingu Nõukogu** konverents Kuressaares 26.–27. septembril, mille teemaks oli „Menetlusökonoomia põhimõtte täitmise võimalused ja menetluse kiirendamisega seotud ohud“ ja millest võtsid osa kokku 42 kolleegi Eestist, Lätist ja Leedust ning külalistena ka Soome kohtunikud. Eesti poolelt pidasid ettekanded e-toimiku kohta Rasmus Karja Justiitsministri ja Tatjana Matjas Registrite ja Infosüsteemide Keskusest, Meelis Eerik rääkis Harju Maakohu

juhtprojektist ja kohtujuristide tööst, Peeter Jerofejev käsitles kohtunikuabi ja kohtujuristi pädevust ning Pavel Gontšarov kriminaalmenetluse lihtsustamist. Ettekannetega esinesid ka Läti kohtunikud (Aldis Lavinš, Iveta Andžane, Dace Bluma ja Andris Strauts) ja Leedu kohtunikud (Valdas Meidus ja Laimutis Alechnavicius). Konverentsi meelelahutuslikus osas tutvuti Kuressaare lossi, Mihkli talumuuseumi ja Kuressaare kohtumajaga ning eriti lõbusaks kujunes õhtune vastuvõtt Marta-Lovise külalistemajas.

Konverentsi põhijäreldused olid järgmised:

1. menetlusnormide muutmine, tagamaks kohtuasjade arutamist mõistliku tähtaja jooksul, on aktuaalne kõigis Balti riikides, kuid nii seadusandlikele kui ka tehnilistele muudatustele peaks alati eelnema põhjalik mõjude analüüs;
2. kohtunike abipersonali arvu suurendamine on kahtlemata positiivne ja kohtunikud tuleks vabastada õigusemõistmisega otseselt mitteseotud ülesannetest, kuid samas peab kohtuametnike pädevus olema selgelt piiritletud;
3. primaarseks eesmärgiks ei saa olla kohtulahendite kvantiteet, vaid õigusemõistmine peab olema ka kvaliteetne ning kvaliteetse kohtulahendi tegemiseks peab kohtunikul olema aega.

Eesti Kohtunike Ühingu on mitme **rahvusvahelise katusorganisatsiooni** liikmeks ning üheks oluliseks välissuhtlemise väljundiks on ka osalemine nende ühenduste töös. Ühingu esindajad võtsid 2013. aastal osa Euroopa Kohtunike Ühingu aastakoosolekust 23.–25. mail St. Gallenis (Šveits), Euroopa Halduskohtunike Ühingu aastakoosolekust 23.–25. mail Utrechti (Holland) ja Rahvusvahelise Kohtunike Ühingu aastakoosolekust 5.–10. oktoobril Jaltas (Ukraina). Viimati nimetatud üritusel pöörati põhitähelepanu kohtusüsteemi omavalitsusorganite rollile, rõhutades eriti kohtute haldamise nõukojade laadsete organite tähtsust kohtusüsteemi iseseisvuse ja sõltumatuse tagamisel. Lisaks eeltoodule osales esimees Meelis Eerik 13.–15. novembril Strasbourgis (Prantsusmaa) Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu (CCJE) istungil, kus võeti vastu arvamus kohtunike ja advokaatide vahelistest suhetest.

Ühingu aastakoosolek toimus 29. novembril Narvas ning tervitussõnavõttudega esinesid sellel Riigikohtu esimees Priit Pikamäe, justiitsminister Hanno Pevkur, Riigikogu põhiseaduskomisjoni esimees Rait Maruste ja Eesti Advokatuuri juhatuse liige Jüri Leppik. Tegemist oli ka valimiskoosolekuga, millel valiti uus juhatuse, revisjonikomisjon ja esindajad Balti Riikide Kohtunike Ühingute Nõukogusse. Kuna esimeheks kandideerijaid oli seekord rohkem kui üks – Madis Ernits (Tartu Ringkonnakohus) ja Virgo Saarmets (Tallinna Ringkonnakohus) –, toimus enne hääletamist ka kandidaatide n-ö programmiliste seisukohtade ärakuulamine.

Ühingu **uued juhtorganid** järgmiseks kaheks tegevusaastaks valiti järgmises koosseisus: esimees Virgo

Saarmets, juhatuse liikmed Henn Jõks (Riigikohus), Evi Kool (emeriitkohtunik), Heli Käpp (Pärnu Maakohus), Peeter Pällin (Harju Maakohus), Piret Rõuk (Harju Maakohus), Imbi Sidok-Toomsalu (Tallinna Ringkonnakohus), Ingeri Tamm (Tartu Maakohus) ja Leanika Tamm (Viru Maakohus). Revisjonikomisjoni liikmeteks valiti Viktor Brügel (Harju Maakohus), Ülle Raag (Tartu Maakohus) ja Merike Varusk (Harju Maakohus) ning Balti Riikide Kohtunike Ühingute Nõukogu liikmeteks Pavel Gontšarov (Tallinna Ringkonnakohus), Peeter Jerofejev (Riigikohus), Margit Jõgeva (Tartu Maakohus) ja Rubo Kikerpill (Pärnu Maakohus).

VIVA LAS VEGAS! – ÕPPEVISIIT AMEERIKA ÜHENDRIIKIDESSE

Fotol on loo autorid, praegune riigiprokurör Taavi Pern ja kohtunik Cheryl B. Moss.

Kai Kullerkupp

Tartu Ringkonnakohtu kohtunik

Kaija Kaijanen

Harju Maakohtu kohtunik

Pavel Gontšarov

Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik

Möödunud aasta aprillikuus avanes kolmel kohtunikul ja ühel prokuröril Eestist meelikõitev võimalus koguda vahetuid teadmisi ja muljeid Ameerika Ühendriikide õigussüsteemist ja ühiskonnakorraldusest. Nimelt kutsus pealinnas Washingtonis baseeruv *Open World Leadership Center* sedapuhku nelja Eesti esindajat osalema programmis *Open World Rule of Law*.

Open World Leadership Center on 1999. aastast alates tegutsev Ameerika Ühendriikide Kongressi tugiüksus, mille põhieesmärgiks on vahendada rahvusvahelisi kontakte ja koostööd peaausjalikult endise idabloki riikide n-ö uue põlvkonna oma ala juhtivate spetsialistidega.¹ Oma missiooni on Keskus sõnastanud järgmiselt: “Tugevdada vastastikust mõistmist ja koostöövalmidust Ameerika Ühendriikide ja Euraasia maade vahel, toetades selles piirkonnas võrgustiku kujunemist liidritest, kes on omandanud tõhusa ja vahetu ülevaate Ameerika demokraatlikust, vastutustundlikust valitsusest ja vabast turumajandussüsteemist.” Tegemist on ulatusliku ja ameerikalikult ambitsioonika ettevõtmisega, mis oma ca 15 tegevusaasta vältel on võõrustanud juba ligi 19 000 “tegitjat” sihtgruppi kuuluvatest riikidest. Üheks

valdkondlikuks alamprogrammiks on *Rule of Law*, mis on mõeldud põhiliselt kohtunikele, aga ka teistele õigusvaldkonna esindajatele.

Eesti möödunudaastase delegatsiooni moodustasid Pavel Gontšarov (Tallinna Ringkonnakohus), Kaija Kaijanen (Harju Maakohus), Kai Kullerkupp (Tartu Ringkonnakohus) ja Taavi Pern (tollal Põhja Ringkonnaprokuratuur, nüüd Riigiprokuratuur) ning õppevisiit sai teoks 17.–28. aprillil 2013. aastal.

Esimesed päevad meie visiidist möödusid pealinnas Washingtonis, kus kohtusime Keskuse tegevdirektori John O’Keefe’i ja teistegi selle organisatsiooni töös tähtsat osa mängivate inimestega. Koos meiega samal ajal USA-sse saabunud Egiptuse, Venemaa, Gruusia jt delegatsioonidega kuulasime sissejuhatavaid loenguid Ameerika kohtusüsteemi kohta. Tutvustati nii föderaal- ja osariigi tasandi kohtusüsteemi ülesehitust kui ka kohtusüsteemi haldus- ja tugistruktuuride korralduse põhitõdesid. Teiseks oluliseks teemaks oli kohtunike staatus USA-s: selgitati kohtunike valimise ja ametisse nimetamise aluseid, kohtunike rolli ühiskonnas, kohtunike sotsiaalseid tagatiseid, hariduse ja koolitusega seotud küsimusi. Käsitlemata ei jäänud ka sellised teemad nagu kohtunikueetika ning distsiplinaarmenetlus.

¹ Vt lähemalt: <http://www.openworld.gov/>;
<https://www.facebook.com/openworldleadershipcenter2>.

Washingtoni oli meid tervitama saabunud ka auväärne Lloyd D. George, kes on *Rule of Law* programmi üks alustalasid Nevada osariigis. Ühtlasi oli tema visiidi eesmärgiks võtta vastu USA Kongressi autasu tänuks pikaajalise kaastöö eest programmi edendamisel. Eesti delegatsioon sai austava kutse austamистерemoonial osaleda. Nii avanes meil võimalus Kongressihoones ehk Kapitooliumis asuvas ajaloolises USA presidendi kabineti² kohtuda ka USA Senati enamuse liidri hr Harry Reidiga, keda on sageli nimetatud USA mõjuvõimsusel kolmandaks isikuks.³ Just tema andis Lloyd D. George'ile kõrge autasu üle.

Kuigi möödunud aasta aprillis kattis Eestimaad veel paks lumevaip, oli Washingtonis kevad meie visiidi ajaks juba niikaugel, et kirsipuud olid õitsemise lõpetanud. Küll aga õnnestus meil põgusalt tutvuda Ülemkohtuga ning lisaks ka pealinnas paiknevate rahvuslike mälestusmärkidega, nagu Washingtoni mälestussammas ja Lincolni memoriaal *National Mall*'il. Ärasõidupäeval jäi mõni tund aega ka Smithsoniani muuseumide külastamiseks, kuid aja vähesuse tõttu tuli leppida suhteliselt kiire läbimarsiga nii Lennundus- ja Kosmosemuuseumist kui ka Ameerika ajaloo muuseumist.

Meie õppevisiidi kandev osa viis meid edasi Las Vegasesse Nevada osariigis. Juba ette võib kokkuvõtvalt öelda, et kõik, mida iganes keegi selle linna kohta on kuulnud, vastab suure tõenäosusega tõele – olgu kuuldu siis kuitahes vastuoluline või klišeelik. Lisaks öötaevas üksteist üle trumbates kutsuvalt helkivatele neoontulukestele ja massiivsele meelelahutustööstusele avanes meile aga ka Las Vegase teine külg: asjalik ja soliidne kohtute ja teiste ametiasutuste maailm.

Las Vegases oli meie jaoks välja töötatud tihe päevakava. Esmalt hõlmas see suurt hulka kohtumisi erinevate kohtu- ja muude ametiasutuste ning õigusvaldkonna esindajatega.⁴ Teisalt aga soovitakse programmis osa-

² Vt selle kaunitult dekoreeritud ajaloolise esindusruumi kohta lähemalt: http://en.wikipedia.org/wiki/The_President's_Room ja infovoldikut: https://www.senate.gov/artandhistory/art/resources/pdf/President_s_Room.pdf.

³ Ametlik kodulehekülj: <http://www.reid.senate.gov/>.

⁴ Täpne programm koos kõigi meiega kohtunud ametiisikute nimede, ametikirjelduste ja elulugudega on huvilisele kättesaadav veebiaadressil: <http://www.clarkcountycourts.us/OpenWorld/Bios.pdf>.

lejatele tutvustada ka Ameerika igapäevaelu ning pakuda võimalusi suhelda teistel erialadel ja valdkondades tegutsevate inimestega. *Open World Leadership Center*'il on välja kujunenud pikaajaline koostöö piirkondlike Rotary klubidega, kes on võtnud enda südameasjaks sisustada ametlikust programmist vabaks jääv aeg. Nii saime tunda ka *Las Vegas Rotary Club*'i liikmete unustamatut külalislahkust.

Õppevisiidi selle osa kestel kandis meie eest vanaisalikku hoolt juba eespool mainitud auväärne Lloyd D. George. Tegemist on praeguseks 84-aastase föderaalkohtunikuga (*U.S. District Judge*), kes nimetati kohtunikuks 1984. aastal ning kes pensionile jäämise plaane vähemalt aasta tagasi veel ei heietanud. Märkimist väärib see, et kuuldavasti ainsa USA tegevkohtunikuna on kohtunik Georg'i nimi antud Las Vegase uuele, kümmekond aastat tagasi valminud kaasaegsele kohtumajale.⁵ Tuleb lisada, et kohtunik George'il on Eestist ja eestlastest isiklikud ja soojad mälestused, mis pärinevad 2012. aasta sügisel toimunud võistleva kriminaalmenetluse alaselts kohtunike koolituselt.

Esimesed päevad Las Vegases toimunud ametialasest programmist möödusidki Lloyd D. George'i nimelises Las Vegase kohtumajas. Sissejuhataval päeval tutvustas meile isiklikult oma ametitegevust suur hulk väärikaid ametikandjaid, nende seas Las Vegase linnapea pr Carolyn G. Goodman, Nevada osariigi ülemkohtu kohtunik hr Michael L. Douglas, VIII Kohturingkonna kohtuesimees pr Jennifer P. Togliatti ning veel mitmed föderaal- ja osariigi tasandi kohtunikud, samuti Nevada osariigi julgestuspolitsei ülem (*U.S. Marshal*) hr Christopher Hoye. Järgnesid kohtumised ja mõttevahetused veel mitmete kohtunike ja kohtuametnikega. Seejärel tutvustati osariigi ja maakonna peaprokuröride (*U.S. Attorney, District Attorney*) ametikohti ja isikuid, samuti isikutele määratud korras kaitse tagamise süsteemi (*public defenders*).

Järgmisel päeval saime heita lähipilgu Ameerika kohtuniku igapäevatoole. Kohtusime mitme Las Vegase kohtumajas töötava kohtunikuga, külastades nende tööruume ja ka mitut sel päeval toimunud kohtuistungit.

⁵ Vt lühitutvustust ja kohtumaja fotot nt veebiaadressil http://en.wikipedia.org/wiki/Lloyd_D._George.

Kahtlemata oli just see meie õppevisiidi erialase osa kõige põnevam kogemus, mida oleksime meelsasti soovinud tunduvalt süvendada. Nägime tegutsemas nii vanademeeste kogu kui sattusime jälgima ka kohtuistungit, millel hargnev lugu ja kohal viibinud asjaosaliste isikud väärinuksid filmilindile jäädvustamist. Väga põgusalt õnnestus tutvuda sealses kohtus kasutusel oleva digitaalse dokumendihaldussüsteemiga, mis tundus olevat üles ehitatud väga loogiliselt ja kasutajasõbralikult. Kohtunikega peetud vestlustest koorus mõndagi tuttavat – ka USA-sarnases suurriigis tuleb kohtutel kohati maa-delda eelarveprobleemide ja ruumikitsikusega, mainiti ka pidevat täitevvõimu survet suurendada efektiivsust.

Meile tutvustati Las Vegases tegutsevaid õiguserialasid õpetavaid kõrgkoole: *College of Southern Nevada* ja Las Vegase ülikooli William S. Boydi nimeline õigusteaduskond (*School of Law*). Samuti kohtusime mitmete advokaatide kutseühenduste esindajatega ning külastasime Nevada osariigi suurimat kohalikku advokaadibürood *Lionel Sawyer & Collins*.

Nagu juba öeldud, hoolitsesid kohtumistest vabaks jäänud aja sisustamise eest eeskujulikul viisil kohalike Rotary klubide liikmed. Toimus mitu meeleolukat lõuna- ja õhtusööki Rotary klubi liikmete endi kodudes, mis võimaldas heita pilgu ka tavainimese eest üldjuhul varjatud ja muust ümbrusest tõkkepuuga eraldatud elanduslikesse elamurajoonidesse. Osalesime külalistena ka mitmetel Rotary klubi siseüritustel. Meelde jäävaimaks kultuurielamuseks oli akrobaatikaetendus '*Le Reve*', mida etendati ühes suurematest Las Vegase hotellidest (*Wynn*) ja millele järgnes lavatagune ekskursioon ning kohtumine trupiga. Mõistagi ei jätnud me kasutamata võimalust jalutada õhtuhämaruses Las Vegase peatänaval (*The Strip*), jälgides ümberringi vilkuvaid loendamatuid neoontulesid, valgustatud purskkaeve ja muid pilgupüüdjaid. Et mitte lasta lugejat kauem teadmatuses piinelda, siis tõepoolest, ka kasiinost astusime läbi ja igauks sai oma sümboolsest paarist-kolmest dollarist mänguautomaadi abil suurema vaevata lahti. Huvitava nüansina selgus, et Las Vegases on kasiinode külastamine väga levinud ajaviide pensionäride seas ja nende transportimiseks hooldekodudest ja päevakeskustest hasartmängupaikadesse on linnas liikvel isegi nn kasiinobussid. Üldiselt jäi siiski mulje, et kohalikud inimesed

ei näe kasiinodes rikkakssaamise võimalust, vaid neid käsitatakse kui osariigi majanduse üht olulist alustala.⁶

Kokkuvõtteks – tegemist oli äärmiselt hariva ja silmaringi avardava reisiga, mis mitmes mõttes erines tavapära-st väliskoolitustest. Peamine rõhk ei olnud uute teadmiste kogumisel loengute vm õppetöö vahendusel, vaid eeskätt vahetel suhtlemisel "otseallikatega", s.o vastava valdkonna ametikandjatega. Vaieldamatult õpetas see reis Ameerikat ja ameeriklasi paremini mõistma ning hindama nende soovi teha koostööd Eesti-suguse väikeriigiga.

Kogu visiidi vältel kogesime ülimat aupaklikkust ja külalislahkust. Ilmselt kandus meilegi üle osa sellest sügavast austusest, mida Ameerika ühiskond tunneb kohtunikuameti vastu. Muuhulgas jälgisid meie turvalisust kõigil ametlikel (ja ka vähem ametlikel) käikudel kaks ihukaitsjat-julgestuspolitseinikku. See kogemus pani mõtlema esiteks sellele, kuidas tulevikus meile saabuvad väliskülalisi väärilisemalt võõrustada, ja teiseks sellele, mida saaksime ära teha selleks, et ka Eesti ühiskonnas kohtunikuamet suurema ühiskondliku usalduse välja teeniks.

"Kaugemalt vaatamine" aitab aga vaadata värske pilguga ka Eestis loodud süsteemile. Kuigi visiidi käigus kõlas muuhulgas ka soovitusi, et Eestis võiks kaaluda vande-kohtu süsteemi juurutamist, siis veendusime siiski selles, et ajalooliselt väljakujunenud institutsioonide ühest õiguskorrast teise ümberistutamine oleks kaheldava väärtusega tee.

Lõpetuseks soovime tänada Riigikohtu koolitusosakonda, kelle organisatoorsel ja rahalisel toel õppevisiit teoks sai.

⁶ Teatavasti puudub Nevada osariigis nii üksikisiku kui ka äriühingute tulumaks, seevastu on osariigi suurimaks maksutuluallikaks hasartmängumaks.

2.

KRIITILISELT TSIVIIL- KOHTUMENETLUSEST JA KOHTUTE HALDUSEST

TSIVIILKOHTUMENETLUSE PÕHI- PROBLEEMID RIIGIKOHTUNIKU JA ÕPPEJÕU VAATEVINKLIST

Villu Kõve

Riigikohtu kohtunik ja Tartu Ülikooli tsiviilõiguse dotsent

Sissejuhatus

Avaldasin *Juridicas* 2012. aastal artikli “Tsiiviilkohtumenetluse kiirendamise võimalused ja nendega seotud ohud” (*Juridica* nr IX, 2012), kus analüüsisin 32. Eesti õigusteadlaste päevade raames toimunud ankeetküsitlust advokaatidele, kohtunikele ja muudele tsiiviilkohtumenetlusega kokku puutuvatele juristidele, kas nende arvates venib tsiiviilkohtumenetlus ebamõistlikult ning kui jah, siis mis on selle põhilised põhjused ja mida võiks ette võtta menetluse kiirendamiseks. Samuti tõin seal esile enda mõtteid menetluse kiirendamise ja sellega seotud ohtude ning selleks astunud seadusandlike ja praktika suunamise sammude kohta. Siinkohal ei soovi ma seal öeldut korrata, vaid eelkõige vaadelda, kas ja mis on möödunud aja jooksul muutunud, samuti käsitleda hetkeprobleeme, nagu need nähtuvad igapäevases tööst riigikohtunikuna, aga ka õppetööst Tartu Ülikoolis tsiiviilkohtumenetlusõiguse õpetamisel ning kohtunike täienduskoolitusel. Kuna paljud probleemid on säilinud või isegi suuremaks läinud, on kordused siiski vältimatud. Käsitlen minu arvates kõige olulisi menetlusega seotud teemasid, piirdudes ruumi puudusel hagimenetluse ja maksekäsu kiirmenetlusega.

Kohtu ja menetlusosaliste ebaselge rollijaotus

Üldiselt

Mulle on jäänud mulje, et senini ei ole praktikas päris selget arusaama, mis on menetluses poolte ja mis kohtu

ülesanne. Erinevaid kohtutoimikuid lugedes ja koolitusi korraldades on hakanud üha enam tunduma, et see ongi meie tsiiviilkohtumenetluse üks põhilisi probleeme. Saamata aru, mis on asja lahendamisel oluline ja mida nad tõendama peavad, pooled kas ei toogi kohtu ette asja lahendamiseks vajalikke asjaolusid või vastupidi, ujutavad kohtu infoga üle, millega kaasneb menetluskordumise ja kuhjumine, asja materjalide ja vaidluse olemuse ebaülevaatlikuks muutumine ning kokkuvõttes asja lahendamise venimine ja lahendamine selle sisu selgeks saamata (seega tihti ka ebaõigesti). Kõik need probleemid saavad alguse halvast eelmenetluse korraldusest, mis minu meelest ongi probleemide sõlmkoht, kus on oluline potentsiaal menetluse tõhusamaks muutmiseks. On ilmselge, et vaidlused on läinud oluliselt keerukamaks, suurenenud on asjassepuutuvate õigusnormide hulk ja kohtupraktika, suurenenud on ka poolte õigusteadlikkus ja kasvanud nende ootused asja lahendamisele. Seda kõike tuleb muutuvas maailmas arvestada. Hädade algpõhjuseks on menetlusõiguse teooria sisuline puudumine ja sellest tingitud teadmatus ja ebakindlus nii poolte kui ka kohtu jaoks.

Kuidas sisustada “*iura novit curia*” ja menetluse võistlevuse põhimõtteid?

Nagu ma 2012. a artiklis juba väljendasin, aitaks kohtu ja poolte rollijaotust paremini mõista ja menetlust tõhustada, kui sisustada üheselt arusaadavalt *iura novit curia* ja võistleva menetluse põhimõtted, mida me peame traditsiooniliselt meie tsiiviilkohtumenetluse aluspõhimõteteks. Mandri-Euroopa õigusruumis on üldiselt

tunnustatud arusaam, et õigust kohaldab kohus ise ja seda sõltumata sellest, mida pooled väidavad. Seega kohaldab kohus õigust mitte nii, nagu pooled sellest aru saavad, vaid nii, nagu seadusandja on selle õigussuhte raames ette näinud. Kohtu roll on seejuures vahendada ja tõlgendada seadusandja tahet konkreetse juhtumi suhtes, korrigeerides kohalduvaid norme vajadusel põhi-seaduslikkuse järelevalve või õigluse (hea usu põhimõte) kaudu. Õigust saab aga mõista vaid siis, kui kohtu ette on toodud asjaolud, mis võimaldavad õigust kohaldada. See on aga vähemasti hagimenetluses ilmselgelt poolte ülesanne.

Siin jõuame aga mitmete karideni, mis püstitavad kohtuniku ette mh järgmised küsimused:

- kas pooltele tuleb seadust enne selgitada, et pooled mõistaks, mis on hageja nõude alusnorm ja mis asjaolusid ta selle alusel nõude rahuldamiseks peaks esitama ja tõendama;
- kui esitatud asjaolud võimaldavad esitada materiaalsoiguslikult mitu erinevat nõuet, kas pool peab valima mingi konkreetse nõude või kas ta saab tugineda kõikidele nõude alusnormidele või peab kohus kontrollima kõiki võimalikke nõudenorme ka poole taotluseta;
- kas samadel asjaoludel ja sama protsessuaalse taotlusega on võimalik hagi erinevatele nõude alusnormidele tuginedes esitada korduvalt;
- kas ja millises ulatuses tuleb pooltele selgitada tõendamiskoormuse jaotust ja võimalusi esitatud tõenditest lähtudes asi lahendada;
- kust lõpeb selgitamiskohustuse piir ja algab poolte ebavõrdne kohtlemine ühe poole abistamise näol;
- kui kaugele võib kohus selgitamise ja lahendusvõimaluste arutamise minna poolte kompromissile suunamise teel;
- millal saab rääkida poolte õiguslike seisukohtade täiendamisest (mida võib teha põhimõtteliselt kogu menetluse jooksul), millal aga on tegu juba asjaolude muutmise, mis tähendab hageja puhul ka (vaid kitsastes piirides) lubatud hagi muutmist;
- kuidas tagada, et pooled korduvate seisukohtade muutmise ega tekita pideva menetluskohustuste vahetamisega “pingpongi efekti”;
- mis saab siis, kui kohus otsust kirjutades mõistab, et tema varasem selgitus õiguse ja/või tõendamiskoormuse jaotuse kohta ei olnud õige;
- milline on õiguse kohaldamise kohustuse ulatus lihtmenetluses ja tagaseljaotsuse tegemise puhul, aga ka maksekäsu kiirmenetluses ja sundtäitmise seotud vaidlustes (kui tegemist on kohtulahenditeks mitteolevate täitedokumentidega).

Riigikohus on oma praktikas üritanud kohtu kohustusi õigussuhte kvalifitseerimisel ja selgitamiskohustuse täitmisel ning poolte kohustusi asjaolusid esile tuua ja neid tõendada 20 aasta jooksul selgitada ja piire seada. Paraku ei saa öelda, et need asjad oleks siiski selgeks saanud.

Mis on hagi ese ja hagi alus?

Peaksime lahti mõtestama, mida tähendab hagi ese ja alus ning mida nende muutmine ja millal saab rääkida, et asi on juba teises asjas lahendatud (ehk millal on tegu sama hagi eseme või alusega). Neid küsimusi vääralt käsitledes võib kogu menetlus ebaõnnestuda.

Vastata tuleks, kas “nõue” hagi eseme tähenduses on lihtsalt protsessuaalne taotlus (nt mõista kustjalt välja 1000 eurot) või on see seotud nõude materiaalsoigusliku alusega (nt mõista kustjalt välja 1000 eurot lepingu täitmiseks või kahju hüvitamiseks või alusetu rikastumise alusel). Samamoodi on küsimus, mis on hagi “alus”, st kas see hõlmab eluliste asjaolude kõrval ka seost materiaalsoigusliku nõudenormiga ning kas nt lepingusätted kuuluvad asjaolude või õiguse kohaldamise hulka. Sellest sõltub ka see, mida me mõistame alternatiivsete nõuete ja mida hagi muutmise, kuidas jaguneb tõendamiskoormus jne. Tegemine võtmeküsimusega, millele selge vastamine aitaks menetluslikes keerdkäikudes märksa paremini orienteeruda.

Julgen arvata, et hagi eset tuleks esmajoones mõista nii, nagu seadus seda nimetab, st menetlusliku taotlusena, sidumata seda selle aluseks olevate materiaalsoiguslike normidega. Seega on menetluslik nõue ja materiaalsoiguslik

nõue erinevad asjad. Hagi aluseks on elulised asjaolud, mitte aga õigusnormid. Kvalifitseerimiskohustus on kohut, millega kaasneb ka vajadus selgeks teha võimalikud alternatiivsed nõude alusnormid ja selgitada pooltele neist tuleneda võivat tõenduskoormuse jaotust. Nii on lihtsam käsitleda ka küsimust, kas hagi on muudetud või mitte, st tuleb vaadata, kas muudetud on menetluslikku taotlust ja/või sellega seotud asjaolusid. Lepingu olemasolu ja mingite tingimuse kokkuleppimine ning lepingu täitmisega (rikkumisega) seostuv on asjaolu, millele pooled peavad tuginema ja selle kohtu ette tooma. Lepingu tõlgendamine aga sellest aspektist, kas õiguskaitsevahendite kohaldamise kokkulepe erineb seadusest ja kas see on kehtiv, on õiguse kohaldamise küsimus.

Kohtu selgitamiskohustus ja poolte võistlevuse põhimõte

Üldiselt tuleks aktsepteerida, et võistlev menetlus ei tähenda võistlust “parema õiguse nimel”, see oleks ilmselgelt vastuolus *iura novit curia* põhimõttega. Õiguse kohaldamiseks peab olema võimalik aru saada, mille üle pooled vaidlevad. Kuna see aga ei ole sagedase eba-professionaalse esinduse tõttu tihti täiendavate selgitusteta võimalik, tähendab kohtu selgitamiskohustus esmajoonel kohtu kohustust enda jaoks asi sedavõrd selgeks saada, et õigust oleks võimalik kohaldada. Kui kohus ei saa aru, mida või millistele asjaoludele tuginedes hageja nõuab, ei ole nõue selge ja kui hageja seda selgeks teha ei suuda (vaatamata kohtupoolsele tähelepanu juhtimisele), ei tohiks sellist hagi menetleda ega selle kohta sisulist lahendit teha. Hagi ei tohiks jätta rahuldumata põhjendusega, et kohus ei saa aru, mida hageja nõuab. Sel juhul tuleks keelduda hagi kui perspektiivitu menetlemast või menetlemise korral jätta see läbi vaatamata.

Üksnes kohtupoolse õiguse kohaldamisega saab realiseerida ka materiaalõiguses ridamisi kehtestatud norme tarbijate ja võlgnike kaitseks, nt kontrollida tüüpitingimuste kehtivust, lepingute kehtivust liigkõrge intressi tõttu või nõutavate kõrvalnõuete (viivis, leppetrahv, kulud vms) seaduslikkust. Nende kohati komplitseeritud normide (nt VÕS § 408 krediidi kulukuse määra ebaõige avaldamise kohta) kohaldamine on kohtu ülesanne ja tarbijad ei olegi enamasti võimelised neile ise tuginema. Samas on kohtunikud eriti krediidisuhete

puhul praktikas tihti jätkuvalt õiguse võistlemise arusaama kütkes. Lisakoormuse paneb kohtule see, et tsiviilkohtumenetluses osaleb vaid väikeses osas vaidlustes mõlemalt poolt advokaat.

Võistleva menetluse näol on tegu mitte õigusnormide võistluse, vaid asjaolude ja tõendite võistlusega. Ideaalis peaks asja lahendamise õiguslik külg (mh kohtu tõlgendused vaidluses tähendust omavatele kesksetele materiaalõigusnormidele) olema pooltele selge juba eelmenetluses, st selles osas ei tohiks kohus pooli üllatada. Nõupidamistoas on kohtu roll eelkõige hinnata esitatud asjaolude kinnitamiseks esitatud tõendeid ja vajadusel rakendada diskretsiooniõigust.

Eelmenetluse korraldus

Menetluse mahtu ja aega venitab tihtipeale asjatute tõendite esitamine igaks juhuks asjaolude kohta, mis kas ei ole vaidluse all või ei oma asjas tähendust. Arvan, et eelmenetluses ei peaks hageja üldjuhul alguses üldse esitama tõendeid, mida just ei ole vaja vaidluse olemuse mõistmiseks (nt põhiline leping poolte vahel). Alles kostja vastusest saab hageja teada, millistele hageja väidetud asjaoludele vaidleb kostja vastu. Edasine mõistlik menetluskorraldus oleks selline, et kui asi on keeruline ja asjaolusid on palju või kui poolte väited on ebaselged (nagu tihti juhtub), kutsub kohus pooled eelistungile või arutab kirjalikult, et teha selgeks, millised on asja lahendamisel tähendust omavad asjaolud ja kumb pool peab neid tõendama, arutades läbi ka õigusliku poole. Alles seejärel tuleks anda pooltele (võrdsuse ja võistlevuse tagamiseks) ühine tähtaeg kõigi tõendite esitamiseks nende tõendamisele kuuluvate asjaolude kohta koos selgitusega, millist vaidlusalust asjaolu ühe või teise tõendiga tõendada soovitakse.

Paraku on meie menetluslik argipäev risti vastupidine: esmalt koormatakse toimik kõikvõimaliku materjaliga üle ja alles hiljem hakatakse vaatama (või ei hakatagi seda tegema), kas ja mis on sellest oluline. Arvan, et meie menetluskultuur ja -harjumused vajaks siinkohal põhimõttelist muutmist. See aitaks kaasa menetluse kontsentreerumisele, väldiks tarbetut lisatööd ning aitaks asja kiiremini ja kvaliteetsemalt lahendada. Loomulikult oleks asja lahendamise kvaliteedi ja kiiruse parandamise

eelduseks poolte esindajate (advokaatide) kvaliteedi tõus ja arusaamade selginemine oma rollist.

Aktiivne või passiivne kohus

Kokkuvõttes olen veendunud, et asja kiirema ja kvaliteetsema menetluse eelduseks on aktiivse kohtuniku sekumine juba eelmenetluses. Seadus ja tõhus menetlus eeldab aktiivset kohtunikku menetluse juhtimisel. Aktiivne kohtunik vajab ka otsustamiseks ruumi. Seadusandja võiks rohkem kohtunikku usaldada ning mitte üritada talle kõiki samme ette kirjutada (ja eriti veel reegleid pidevalt muuta), mida jooksvas menetluses ei suudeta täita, mistõttu alustatakse asjatuid kaebemenetlusi ja raisatakse maakohtus aega seadusest “näpuga järje ajamisele”. Kohtu menetluse juhtimise roll on kätkevad eelkõige TsMS §-desse 329–331 (mille seadusandja küll on kahjuks praeguseks § 330 muutmise kaudu kohati arusaamatuks muutnud).

Väär on võrdlemisi laialt levinud arusaam, nagu ei oleks kohtul seadusest tulenevalt piisavalt võimalusi menetlusosalisi ohjata. Kui kohtunik ei pane menetlust raamidesse, ei kehtesta pooltele selgeid tähtaegu, millal ja mida nad esitada võivad, ei maksa pärast materjali kuhjumises üksnes poolte pahatahtlikkust süüdistada, vaid ikka esmalt peeglist vaadata. Alahindamata kohtu rolli menetluse juhtimisel, on kindlasti menetlusetappe, mida saab kiirendada seaduses standardlahenduste või kas või juhiste ettenägemisega toimingute kohta, mida kohtunik tingimata ise ei tee, näiteks kättetoimetamise korraldamise, menetlusabi andmise otsustamise, tagaseljaotsuse menetluslike eelduste kindlategemise või menetluskulude kindlaksmääramise kohta. Väär on (kohati esindatud) arusaam kohtuniku erapooletusest, mille järgi ei tohigi kohtunik istungil midagi arvata, vaid peab vaikselt poolte tihti seosetut ja asjassepuutumatu ning teinekordki üldse igasuguse mõteta sumbuurset sõnavahetust kuulama. Väär on ka arusaam, nagu suudaks kohtunik üldjuhul asja eelneva ettevalmistuseta istungil adekvaatselt lahendada.

Kohtuniku ja kohtuametnike ebaselge rollijaotus

Samavõrd segane, kui on rollijaotus menetlusosaliste ja kohtu vahel, on ebaselge ka rollijaotus kohtus endas kohtuniku ja kohtuametniku ülesannete vahel. Kui traditsiooniliselt on kohtuametnikke peetud kohtuniku abistajaks ja tehnilise töö tegijateks, siis viimastel aastatel on võetud ilmselgelt suund kohtuametnike rolli suurendamisele õigusemõistmisel ja vastavalt ka kohtunike rolli kahandamisele. See väljendub eelkõige kohtujuristi projekti kaudu kohtuametnike arvu suurendamises ja nende ülesannete laiendamises, millega tõenäoliselt lõppkokkuvõttes soovitakse eelkõige saavutada kohtunike senise töö vähemasti osaline üleandmine kohtuametnikele ja kohtunike arvu vähendamine.

Riigikohtu üldkogu leidis 4. veebruari 2014. a otsuses põhiseaduslikkuse järelevalve asjas nr 3412913, et kohtujuristil (ega seega ka muul võrreldava pädevusega kohtuametnikul) ei ole põhiseaduse järgi õigust lahendada sisulise õigusemõistmisega seotud küsimusi, st neile ei tohi õigusemõistmist delegerida (vt viidatud otsuse p 44.6). Õigusemõistmine on vaid kohtuniku õigus. Sellest lähtudes peab olema ka kujundatud kohtu õigusemõistmise organisatsioon. Kohtuametnikud saavad vaid kohtunikku abistada ja asju ette valmistada, otsustama peab sisulisi asju kohtunik ise. Vältida tuleb olukorda, kus kohtunik distantseeritakse üksnes lahendi allkirjastajaks ja sisulised otsused teeksid ametnikud.

Menetluspraktika on kinnitanud, et kui eelmenetluse toiminguid teevad inimesed, kes asja ise ei lahenda (kohtuametnikud), võib sellega kaasna, et kohtuniku ette tuuakse asi juba olukorras, kus ei ole selge, mida nõutakse, mis alusel seda tehakse, millele vastu vaieldakse, mis on vaidlusalused asjaolud, kuidas jaguneb tõendamiskoormus ning mida esitatud tõendikuhjaga tõendada soovitakse. Selline olukord võib pigem kaasa tuua kohtuasjade menetlemise aja pikenemise (juhul kui kohtunik tahab menetluse seadusekohaseks muuta). Kuigi mõne kohtuniku unistus võib olla „jumalik” roll tema jaoks tööd rühmava ametnikearmee eesotsas, ei ole see unistus määratud paraku täituma. Ei ole mõtet loota, et poolte kohtuniku palgaga inimesed on kohtunikust

targemad ja teevad tema tööd temast paremini. See jutt ei ole mõeldud oma tööd hästi tegevate kohtujuristide halvustamiseks, vaid süsteemi puudustele tähelepanu juhtimiseks. Tähtis on see, et asjaga tegelevate isikute roll oleks selgelt ja mõistlikult piiritletud.

Kohtunike spetsialiseerumine

Üheks ideeks on asjade menetlemise kiiruse ja kvaliteedi tõstmisel olnud läbi aegade kohtute, kohtumajade või vähemasti kohtunike spetsialiseerumine. Väikses riigis on siin probleemiks üht liiki asjade väike arv ja asjade profiili perioodiline muutumine. Siiski võiks kaaluda näiteks maksejõuetusajade, ehitusajade või perekonna-asjade koondamist sellele spetsialiseerunud ja eraldi koolitatud kohtunike kätte. Samuti võiks (küsitava põhi-seadusliku alusega) töövaidluskomisjonid kujundada ümber spetsialiseeritud töökohtuteks. Alustada võiks aga kasvõi sellest, et kohtunikuks kandideeriv inimene teaks, mis tööd ta tegema hakkab. See annaks inimesele tuleviku suhtes kindlust ja suurendaks ehk ka motivatsiooni kohtunikuks saada. Ressursi raiskamine on panna väga heade eraõiguse teadmistega inimene lahendama kriminaalasju või vastupidi. Lõpetada tuleks olukord, kus kohtunik peab lahendama nii tsiviil- kui ka kriminaalasju paralleelselt. Arvestades nii normide kui ka kohtupraktika „pärimina“ paisuvat mahtu, ei saa eeldada, et inimene suudaks niigi kurnava töö kõrvalt sellega mõlemas vallas piisaval tasemel kursis olla.

Suuline vs kirjalik menetlus

Nagu kirjutasin ka 2012. a artiklis, ei saa õigeks pidada ilmselgelt läbinähtavat suunda suulise menetluse ära-kaotamisele maakohtus. Lisaks küsimusele, kas sellisel üldse tagataks põhiõigus kohtulikule ärakuulamisele, raskendab see ka asja lahendamist ja võib seda ka venitada. Näen suulisel menetlusel olulist kohta eelkõige just maakohtu eelmenetluses, kui hageja nõue ja poolte seisukohad on ebaselged ning täita on vaja selgitamiskohustust ja analüüsida tõendamiskoormust. Samuti on suulisel menetlusel märksa suurem võimalus lahendada asi kompromissiga. On arusaamatu, miks kohtutes ei ole

jätakuvalt arendatud piisavat tehnilist võimekust istungi pidamiseks videokonverentsina, mis säästaks kõigi aega ja raha, kuid võimaldaks kasutada suulise menetluse eeliseid.

Loobugem 100 päeva „jahist“

Nii Riigikohtusse kui ka ringkonna kohtutesse esitatud kaebuste arv on viimastel aastatel oluliselt suurenenud ja seda just menetluslike probleemide osas. Seejuures on ilmnunud, et lahendid on vähemasti kohati osalised ja katkendlikud, esinevad kurioossed tehnilised vead (nt teksti *copy-paste* põhimõttel koostades jäetakse menetluskulud isiku kanda, kes selles menetluses ei osalenudki, poolte nimed on valed, tihti on kirja- ja arvutusvigu). Kohtulahendite resolutsioonid on teinegi kord vastuolulised, arusaamatud ja täidetamatud, mis toovad vaidluse uuesti üles täitemenetluses. Võin julgelt väita, et paljud esiletoodud menetluslikud probleemid on taandatavad ühele ja samale asjaolule, mida saab tähistada arutu kiirustamisena.

Asju lahendatakse maakohtus mõnigi kord üle jala tõenäoliselt kohtu juhtkonna ja Justiitsministeeriumi otsese (aruandlus asjade kohta, järelevalve) ja kaudse (nn tulemuslepingud, kohtunike edetabelid, kohtuametnike töötasude sidumine kohtuniku jõudlusega) surve all parandada menetlusstatistika näitajaid. Statistika „parandamiseks“ saab kasutada aga mitmeid võtteid, nt kirjeldava ja põhjendava osa alusetu väljajätmine otsusest (või selle redutseerimine mittemidagiütlevaks), suulise menetluse põhjendamatu korraldamatajätmine, selgitamiskohustuse täitmata jätmine, kogu sisulise töö jätmine kohtuametnikele, näiline asjade arvu suurendamine (alusetult asju lahutades ja liitmata jättes) jne. Lihtne on heita kohtunikele ette, et miks survele nii kergesti allutakse, kuid süsteemi sees on sellele vastu-seismine paljudele siiski üle jõu käiv. Alarmeerivaks signaaliks kohtunike võimaliku rahulolematuse kohta kohtu tööga on värskel Tallinna Ringkonna kohtunikekohtade konkursil (varasemaga võrreldes) massiline Harju Maakohtu kohtunike osalemine.

Maakohtunike koolitusest nähtub ilmselgelt, et praegune töökorraldus ei jäta kohtunikele piisavalt aega asjadesse

süüvida, millega kaasnevad vead menetluses. Arvestades ka sellega, et kogu õiguslik keskkond meie ümber järjest komplitseerub, ei jää kohtunikule piisavalt aega ennast sellega kurssi viia, mistõttu ei ole haruldane, et asja lahendav kohtunik ei ole midagi kuulnud selles vallas tehtud seadusemuudatusest ega olulisest Riigi-kohtu praktikast, rääkimata Euroopa Liidu õigusest või Euroopa Kohtu või Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikast. Ei ole mõtet ka loota, et selle töö teevad kohtuniku asemel (ükskõik millise nimega) kohtuametnikud. Ei saa eeldada, et inimene, kelle kvalifikatsioon, kogemused ja sissetulek on kohtuniku omast madalamad ja töökoormus mitte väiksem, saaks teha seda tööd (mh olla õigusega kursis) kohtunikust paremini. Menetlusaja statistika aluste kohta kirjutasin 2012. a artiklis.

Julgen arvata, et tsiviilkohtumenetlus ei ole praegu Eestis aeglane ja kiiresti tuleks võtta suund hoopis menetluse ja lahendite kvaliteedi tõstmisele. Seda aga mitte esmajoones üldiste ja õõnsate loosunglike korralduslike dokumentide kehtestamise, vaid tegelike kiirustamisele suunatud põhjuste kõrvaldamise teel. See ei tähenda, et menetlust ei saaks kiirendada. Eelmenetluse korraldust, millest oli juttu eespool, on võimalik muuta oluliselt tõhusamaks, kuid mitte seda kohtuametnikele üle kandes.

Kättetoimetamine

Kuna traditsiooniliselt nimetavad paljud inimesed (sh kohtunikud) tsiviilkohtumenetluse peamiseks probleemiks menetluskirjelduste kättetoimetamist, ei saa ma sellest päris mööda minna ka käesolevas artiklis. Siiski toon välja vaid mõned märksõnad, põhjalikumalt olen kirjutanud 2012. a artiklis. Midagi olulist muutunud vahepeal ei ole.

Usun, et väär on levinud arusaam, nagu hoiaks enamik inimesi, kelle kohtudokumente ei õnnestu kätte toimetada, pahatahtlikult menetlusest kõrvale. Sellisel väitel puudub mingigi kontrollitav alus. Kuigi kindlasti on isikuid, kes üritavad enda suhtes otsuse tegemist dokumentide kättesaamisest hoidumisega edasi lükata, ei ole usutav, et need isikud on probleemjuhtumite enamuse hulgas. Arvan, et kättetoimetamise probleemidel on põhiliselt kaks põhjust. Esiteks on riik aastate vältel

näidanud üles erakordset saamatust rahvastikuregistris oleva aadresside andmebaasi reaalsusele vastavaks muutmisel, jättes kehtestamata reaalse ja tõhusa järelevalve andmete õigsuse tagamise üle ja kasvatamata inimestes teadlikkust vajaduse kohta esitada õigeid aadressiandmeid. Pigem on poliitikute halva eeskuju najal enne valimisi sissekirjutamisega antud ühiskonnale rahvastikuregistris lausa valesignaale. Teine põhjus on objektiivne ja kajastab ühiskonna eluasemestruktuuri muutumist ja rahvastiku mobiilsuse olulist tõusu. Inimesed ei ela enam kogu elu (või enamiku sellest) ühes kohas, vaid vahetavad elukohti tihti nagu ka töökohti. Seejuures kasutavad nad elamispiindasid tihti vaid lühiajaliste (ka suuliste) kokkulepete alusel ja liiguvad jälle edasi. Samuti on suur osa inimestest töötamas mujal kui oma põhilises elukohas, suur osa on aga siirdunud tööle välismaale, kust puudub tihti adekvaatne võimalus nende kohta teavet saada. Äriühingute puhul ei kontrollita nende aadressiandmeid, neil puudub vara ja nende juhatuse liikmed (kui need on üldse olemas), on tihti kättesaamatud välismaalased. See on mh riiklikult viimastel aastatel aetud "ühing 10 minutiga" jms riulifirmandust soosiva poliitika kibe vili.

Olen veendunud, et meetmed kättetoimetamise tõhustamiseks seeläbi, et suurendada erinevaid kättetoimetamisfiktsioone (st lugeda seaduse järgi, et kuhugi midagi saates või kuskil avaldades, on see midagi kätte saadud), milles on aeg-ajalt nähtud probleemide lahendamise võtit, ei anna soovitud efekti, on tihti ebaõiglased ja põhjendamatud ning võivad rikkuda inimeste põhiõigust olla asja lahendamisel ära kuulatud ning ka vastuolus Euroopa Liidu õigusega. Selle asemel tuleks mõelda, kuidas ikkagi saaks inimesi ka tegelikult paremini kätte. Kättetoimetamine ei tohiks olla kohtu mure statistika jaoks, kui kohus on kõik endast oleneva selleks teinud. Kui hagi ikkagi ei õnnestu kätte toimetada, tuleks see jätta läbi vaatamata ja lasta hagejal endal kostja andmed esmalt üles otsida, sest enamasti ei ole hagejal ka kohtulahendiga midagi teha, kui seda ei saa kellegi suhtes täita.

Arvuti kui „imerohi“?

Olen ka oma varasemates artiklites kirjutanud, et oleme üle hinnanud oma ootusi arvutisüsteemi rolli osas

menetluste kiirendajana ja tõenäoliselt panustanud sinna muude valdkondadega võrreldes ebaproportsionaalselt. Seega on põhjendamatu ka KIS2-s, digitoimikus vms-s arenduses näha meie õigusemõistmise korraldamise messiat. Arvuti on ja vähemasti ettenähtavas tulevikus ka peab jääma abivahendiks, mitte otsustajaks õigusemõistmisel. Halb arvutisüsteem võib olla menetluses suureks takistuseks. Kui näiteks ühe paberile tehtava resolutsiooni (allkirja) asemel tuleb infosüsteemis määrusena teha mitmeid kandeid, ei ole kerge mõista, mil viisil menetlus kiiremini toimub. Advokaat võib kiruda infosüsteemi, mis piirab mahuliselt dokumentide saatmist või ei taga õigeaegset kättesaamiskinnitust. Kõikide menetlusotsuste ettenägemine tüüpformularidega võib praktikas aga kaasa tuua pigem selle, et süsteem on sedavõrd kohmakas, et seda ei suudetagi kasutada. Arvutisüsteemi tuleb ehitada menetluse vajaduste järgi, mitte kujundada menetlust arvuti võimaluste järgi, nagu teinekord mulje jääb. Arvuti ei peaks meile ette kirjutama, millist lahendust kasutada. Sel juhul võivad inimesed, kelle probleemid ette antud standardisse ei mahu, jääda lihtsalt õiguskaitseta. Vähemalt osa menetlusosalistest (nt kiirlaenuvõlglast) ei pruugi ka veel kümne aasta pärast olla võimelised üksnes arvuti vahendusel riigiga suhtlema.

Ka ei saa rääkida sellest, et arvuti kasutamine tooks riigile olulist kokkuhoidu, kui faktiliselt trükitakse elektrooniliselt esitatud dokumendid ikkagi välja. See on tegelikult vähegi mahukamate asjade puhul ka mõistlik ja seda tõenäoliselt ka tulevikus, st mitmekõiteliste pabertoimikut on nii praegu kui kardetavasti ka tulevikus märksa lihtsam asja lahendamisel kasutada ning esitatud dokumente vaadata ja võrrelda, kui pidevalt tuhlata infosüsteemis ja oodata failide allalaadimist ja siis nt 150 lahtise dokumendi (sh läbisegi poolte seisukohad ja tõendid) vahel katsuda orienteeruda. Arvutipõhine kaasuse menetlemine saab efektiivselt toimida vaid juhul, kui menetlusdokumente on kuni kümnekond. Praktikas on toimikud hoopis mahukamaks muutunud. Nt ühe käsitsi allkirjastatud ühelehelise dokumendi asemel tuleb sama dokumendi digitaalallkirjaga edastamisel lisada toimikuisse kolm lehte (e-kiri kirja saatmise kohta, kiri ise, allkirjaleht). Riigikontroll võiks võtta ette analüüsi, kui palju on riik panustanud kohtu infosüsteemide

arendamisse, palju ja mis põhjusel on olnud ebaõnnestumisi ning kas saavutatud tulemused on ka kulused väärt.

Eelnev jutt ei tähenda seda nagu ei peaks infosüsteemidega üldse tegelema, nende eelised on samuti ju käega katsutavad. Eelkõige on kriitika selle vastu, et vähemasti kohustuslikus korras ei rakendataks poolikuid lahendusi. Lahendused tuleks välja töötada rohkem menetlustundvate kohtunike ja advokaatide osalusel ning süsteeme tuleks enne rakendamist piisavalt testida. Samuti peaks nende kasutajasõbralikkus jõudma faasi, kus enamus kohtunikest ise ära tunneb, et see on pabertoimikuga võrreldes parem.

Kirjeldava osata ja põhjendusteta lahendid

Kirjutasin sellest ka 2012. a artiklis ja olen jätkuvalt seda meelt, et kirjeldava ja põhjendava osata tehtud lahendite propageerimine menetluse kiirendamise vahendina on põhimõtteliselt vale. Esiteks ei pruugi põhjendusteta (aga veelgi rohkem kirjeldava osata) otsusest olla võimalik aru saada, mis nõue üldse lahendati (nt kui kogu otsuse tekst ongi üksnes „mõista välja B-lt A kasuks 2000 eurot“). Kuigi see ei tekita vast probleeme otsuse sundtäitmisel, tekib küsimus, mis nõue üldse lahendati ehk millises osas on lahend nüüd pooltele siduv ja millises samas vaidluses ei saa alustada uut menetlust. Selline süsteemne probleem ei ole TsMS muutjatele ja muudatused heakskiitnud kohtunikele üldse muret tekitanud. Eriti ebaselge on lahend, mille resolutsioon (ja kogu sisu) on vaid „jätta hagi rahuldamata“. On vägagi küsitav, kas otsuse osaks saab lugeda esitatud hagi ja kõiki menetlusdokumente, millest siis peaks katsuma menetluseset järeldada. Teiseks võib selline lahend tekitada küsimusi sarnase vaidluse välismaal uuesti alustamise ja ka otsuse täitmise kohta. Kuigi seda leevendab TsMS § 448 lg 3, ei ole selge selle rakendamine ja põhjenduste tagantjärele andmise tähtaeg. Lisaks sisaldub põhjendusteta otsuse tegemises suurem eksimise risk, kui hiljem otsust täiendades selgub, et keerulises vaidluses algselt võib-olla esmase emotsiooni ajendil (seadust ja kohtupraktikat korralikult analüüsimata) tehtud otsust ei olegi võimalik korrektselt argumenteerida.

Põhjenduse puudumisele tuleks eelistada kas või nappi õiguslikku põhjendust. Põhjendusteta otsus ei anna pooltele tihti ka üht menetlusega taotletud eesmärki – õigusrahu ja otsuse aktsepteeritavust –, kui pooltele jääb arusaamatuks, miks just selline otsus tehti (mida samuti ei tohiks alahinnata). Eelnev ei tähenda, nagu annaks põhjendused alati otsusele midagi juurde – ebaselge, veniv, vastuoluline ja kordustest tulvil kohtulahendi põhjendus võib õigusemõistmise autoriteeti samuti vähendada. Kirjeldav osa peab aga olema vähemasti sellel tasemel, et me saama aru nt millise lepingu alusel laenu tagastamist on nõutud.

Resolutsioonotsuste propageerijad on tõenäoliselt tuginenud sarnasele praktikale kriminaalmenetluses. Seejuures on jäetud aga tähelepanuta olulised erinevused menetluse eesmärkide ja lahendi tähenduse vahel. Kriminaalmenetluse eesmärgiks on lahendada isiku süü ja karistuse küsimused ning järgnevas elus ei ole lahendil üldjuhul muud tähendust, tsiviilasjas lahendatakse aga kahe isiku vahelist vaidlust (tihti vaid osa mingitest vaidlustest või üksnes kestvussuhete mõnd aspekti puudutades) ja peab olema ka hiljem arusaadav, mida lahendati. Kriminaalmenetluses saab ehk lugeda süüdistusakti kui riiklikku formaliseeritud nõuetele vastavat dokumenti ka kohtulahendi osaks, kui tahta aru saada, milles isikut süüdistati. Tsiviilkohtumenetluses tihti segasele ja oluliste formaalsete nõueteta eradokumendi olevale hagiavaldusele, mis pealegi on otsusest ka tehniliselt eraldi (toimikus), ei saa sellist tähendust tõenäoliselt anda.

Nii või teisiti peaks kirjeldava ja põhjendava otsuse regulatsioon olema seaduses selge. Halva õigusloomet väljendavad õiguselgusetuse näiteks olevad TsMS § 444 lg 2 ja § 448 lg 4¹ (mõlemad 1. jaanuarist 2013 kehtivas redaktsioonis), mis annavad nii iseseisvalt kui koostöös teiste normidega võimalusi tõlgendamiseks „igale maitsele“.

Lihtsustatud menetlused ja muud „lihtsamad“ võimalused saada täitedokumente

Lihtmenetlus

Ka lihtmenetluse probleemidest olen 2012. a artiklis kirjutanud ja ega olukord ole paranenud. Jätkuvalt jääb vähemalt kohati mulje, et lihtmenetluse varjus üritavad kohtud asja teinekord kiiresti n-ö kaelast ära saada selle sisusse tungimata, mis toob kaasa arusaamatuid ja vastuolulisi kohtulahendeid, milles lisaks esinevad tihti ka lihtsad kirja-, arvutus- ja loogikavead. Ringkonna-kohtud jätvavad neis asjades esitatud apellatsioonkaebused aga pahatihti siiski kergekäeliselt menetlemata, kuigi hilisemas Riigikohtu menetluses selgub, et tegelikult oli apellatsioonimenetluses tõstatatud vägagi põhimõttelist laadi õiguslikke probleeme, mille lahendamiseks ei pidanud ringkonnakohus hoiduma. Ringkonnakohtul ei ole õigust (erinevalt Riigikohtust) jätta valesti lahendatud asi menetlemata ainuüksi selle väikese hinna tõttu.

Tagaseljaotsus

Tagaseljaotsuste puhul ei realiseeru praktikas teadaolevalt üldiselt *iura novit curia* põhimõte, mis on seaduses ometigi kirjas (TsMS § 407 lg 1 ja § 413 lg 1). See tähendab, et tagaseljaotsustega mõistetakse praktikas alusetult välja eelkõige lubamatuid krediidinõudeid, mh liigkõrge intressiga laenusid, viivist intressilt, leppetrahvi tarbijakrediidilt jms, mis on kõik seadusega keelatud. Oma panuse on siin kindlasti andnud ka teadaolev praktika, et tagaseljaotsuste kavandeid ei koosta tihti kohtunikud ise, ja jätkuv (seadust selgelt rikkuv) suhtumine, et tagaseljaotsuse tegemisel ei peagi hageja juttu ja seadust eriti võrdlema.

Kui kohus näeb tagaseljaotsuse tegemisel, et esitatud asjaolud ei ole asja lahendamiseks piisavad või on ebaselged või lepingutingimused, millele nõue tugineb, on tühised, ei või hagi ka tagaseljaotsusega rahuldada, vähemasti mitte tervikuna. Seetõttu on väär arusaam, et tagaseljaotsused on äärmiselt lihtsad, mistõttu avaliku saladusena on nende koostamine antud paljudel juhtudel ainuüksi kohtuametnike pädevusse, st kohtunik üksnes kirjutab sinna alla. See tähendab õiguse kohaldamise

(ja seega ka õigusemõistmise) devalveerimist ja lubamatut üleandmist kohtuametnikele. Lisaks on probleemiks tagaseljaotsuste põhjendamata jätmine, mis muudab mh raskeks nende kontrollimise kõrgemas kohtuastmes.

Maksekäsu kiirmenetlus

Veelgi tõsisemad on probleemid maksekäsu kiirmenetluses, kus õiguse kohaldamist sisuliselt ei toimu ning liigkasuvõtjalike ja seadusvastaste krediidinõuete maksmapanek on eriti lihtne. Võimalik, et siin tuleks kõrvalnõuete maksmapanekut seadusega veelgi enam piirata ja kontrollida. Senini ei ole selge, kui suur on kohtu õigusemõistmise ulatus TsMS § 489¹ lõike 2 punkti 3 alusel nõude selge põhjendamatus korral, mis Euroopa Liidu maksekäsu kiirmenetluse määruse art 11 lg 1 *lit* b järgi kuulub kontrollimisele juba maksekäsu tegemisel (ja milles Eesti maksekäsu kiirmenetlus erineb põhimõtteliselt Euroopa Liidu omast). Seisukoht tuleb võtta selle kohta, kas Euroopa Kohtu 14. juuni 2012. a otsus ebaõiglaste lepingutingimuste kohtu omal algatusel kontrollimise vajalikkuse kohta võimaldab maksekäsu kiirmenetlusel sellisel kujul üldse jätkuda. Väga küsitav on maksekäsu kiirmenetluses kompromisside kinnitamine, kus tihti surub liigkasuvõtjast võlausaldaja tarbijast võlgnikule peale seadusvastased tingimused, mida keegi ei kontrolli.

Kohene sundtäitmine lepingute alusel

Eriti problemaatiline viis kohtu koormuse vähendamiseks on nõuete üleandmine koheseks sundtäitmiseks. Praegu on see võimalik põhiliselt hüpoteegiga tagatud nõuete puhul, kuid eriti notarid on (tõenäoliselt eelkõige oma huvidest lähtudes) väljendanud soovi laiendada seda muudele nõuetele. On põhimõtteliselt vastuvõtmatu tendents, kus kõik võlausaldajad üritavad vargsi „hiilida“ täitemenetluse seadustiku § 2 loetellu, et ei peaks ennast koormama nõuete kohtusse esitamisega, vaid saaks kohe asuda võlgniku vara kallale. See seab küsimärgi alla mh põhiseaduse § 146 järgimise, mille järgi õigust mõistab ainult kohus. Täituri ei saa formaalses täitemenetluses hinnata, kas talle täitmiseks esitatud nõue tegelikult eksisteerib, kas see on arvatud seaduslikult, millised on võlgniku vastuväited jne. Seda ei saa kompenseerida ka võlgniku võimalus esitada sundtäitmise lubamatuks tunnistamise hagi, millest

on praeguseks koos kaebusega kohtutäituri tegevuse peale kujunenud oluline materiaalõiguslike vaidluste lahendamise viis. Sellise hagi esitamine eeldab võlgnikult keskmisest suuremat teadlikkust, võib panna talle praktikas ebasoodsa tõendamiskoormuse, olla kulukas ja lõpetuseks ei ole see menetluslik hagi olemuselt lihtsalt sobiv materiaalõiguslike küsimuste lahendamiseks.

Laiendades võimalust allutada näiteks krediidilepingust (sh kiirlaenust) tulenevad nõuded kohesele sundtäitmisele, vähendatakse nende võlgnike ka praegu väikesi võimalusi õiguskaitseks ja suurendatakse liigkasuvõtmise ohtu. Senine notariaalpraktika annab alust kahtluseks, et notarid ei ole paljudel juhtudel suutnud (või ei ole alati ka tahtnud või osanud) võlgnikele selgeks teha, missugused ohud neid kohesest sundtäimisest tulenevalt ähvardavad, ega ka piisavalt kontrollida lepingutingimuste seaduslikkust ehk täita kesket ülesannet, mis lepingute notariaalse tõestamise nõuet üldse õigustab. Ka hüpoteegi kohese sundtäitmise erand ei pruugi olla lõpuni veenvalt põhjendatud, kuid kohese sundtäitmise laiendamisega seataks krediidivõlgnikud kindlasti veelgi jõhkrama surve alla. Enne 2006. a-t piisas kohese sundtäitmise vältimiseks üksnes võlgniku formaalsest vastuväitest, praegu on sama ette nähtud maksekäsu kiirmenetluses, mis on piisav vaieldamatute nõuete maksmapanekuks.

Menetluskulude hüvitamise ja kindlaksmääramise kord

Järgmised kavandatud TsMS muudatused puudutavad menetluskulude kindlaksmääramise korda, kus soovitakse vähemasti osaliselt minna tagasi 2006. a eelsele kulude kindlaksmääramisele sama menetluse sees. Siinkohal ei soovi ma hakata kordama selle eelnõu menetluse ajal juba esitatud vastuväiteid, et eriti menetluse korral läbi mitme kohtuastme pärsib ja komplitseerib see menetlust, pooltel on vajalik pidev valmisolek kulu-nimekirjadega välja tulla (sh sellel, kes hiljem nagunii kaotajana kulusid hüvitatud ei saa), suureneb edasikaeve ka põhilahendite osas, suureneb ringkonnakohtute ja Riigikohtu töökoormus jne. Eks elu näitab, kas ja mis toimuma hakkab ning kuidas selline valikuline kulu-menetlus tegelikult toimib.

Tahaksin aga siinkohal siiski juhtida tähelepanu, et 2006. a kulude kindlaksmääramise korra suurimaks probleemiks sai eelkõige kohtute endi tegevus, kes seda toimima ei pannud. Distantseerides nt Harju Maa-kohtus kulude kindlaksmääramisest kohtunikud ja pannes ametisse vaid paar kohtunikuabi kõigi asjade peale, ei ole ka imestada, miks need menetlused aastatepikkuseks venisid. Sellise mitmeaastase korralageduse eest ei ole aga põhjust süüdistada seadust, vaid küsida, kuidas selline töökorraldus võimalikuks sai ja kas keegi selle eest vastutada võiks. Praeguseks on õnneks aru saadud, et kulused peaks kindlaks määrama kohtunikud, mida kinnitab ka eelviidatud Riigikohtu üldkogu lahend kohtujuristile antud kulude kindlaksmääramise pädevuse põhiseaduse vastaseks tunnistamise kohta.

Jätakuvalt on suur sisuline probleem, mis kriteeriumitest lähtudes ja millises ulatuses tuleks ikkagi hüvitada võitnud poole kulud. On selge, et siin peab ka teisele (kaotanud) poolele olema ettenähtav, milliste riskidega ta menetlust alustades peab arvestama. Praegu seda riski maandama pidanud Vabariigi Valitsuse määrus on põhimõtteliselt ebaõnnestunud ega ole oma ülesannet täitnud. Väär on olnud kulude hüvitamise sidumine asja hinnaga, mis on tekitanud vähemasti sadu (kui mitte tuhandeid) muidu olemata jäänud vaidlusi asja hinna üle, pea lahendamatud on hinna määramisel olukorrad mitte menetlusosalise osalemisel ja erinevate kaebuste puhul läbi mitme kohtuastme, tekkinud erinevad hinnad lõivu arvestamiseks ja kulude hüvitamiseks. Lisaks on see määrus sedavõrd üldine ja piirmäärad üldjuhul sedavõrd suured, et sisulist abi see ei anna. Eriti problemaatiline on 1. jaanuarist 2013 jõustunud TsMS § 175 lg 1 uus redaktsioon (nagu on vähemasti küsitavad ka suur teisigi 1. jaanuarist 2013 jõustunud TsMS muudatustest), mille järgi vastuväite esitamata jätmisel kulunimekirjale ei pea kohus piirmäära ulatuses kulused kontrollima. Tegu on vähemasti paljudel juhtudel kahju hüvitamise nõude analoogiga ja seega tuleks lähtuda ka sarnastest kriteeriumitest. Märgin, et Riigikohtu üldkogus on lahendamisel selle määrase põhiseaduspärasus tervikuna (vt Riigikohtu tsiviilkollegiumi 26. veebruari 2014. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-153-13 asja üldkogule andmise kohta). On viimane aeg analüüsida korralikult koos advokaatide ja kohtunikega, milline õigusabikulude

hüvitamise ulatus peaks olema, ja siis see ka seaduses võimalikult selgelt sätestada. Mõistlik oleks vähemalt suuremates asjades toimingupõhine hüvitamine, mis annaks võimaluse rakendada õigusabikulude suuruse kindlaksmääramisel ehk ka kohtuametnike.

Menetlusreeglite äärmuslik ebastabiilsus ja selle mõrud viljad

Ka sellest kirjutasin 2012. a artiklis põhjalikumalt ja markeerin siinkohal vaid põhilise mure. Iseenesest on seaduse muutmine riigile kõige lihtsam ja odavam võimalus üritada midagi praktikas muuta. Seetõttu on Justiitsministeerium ja seadusandja seda tõenäoliselt ka pidanud kõige tõhusamaks meetodiks (nende arusaamade järgi) probleemiks olevate küsimuste lahendamiseks. Paraku ei muutu menetluspraktika ja inimeste menetlusharjumused üleöö ja paljusid menetlusseaduse muudatusi tihti ei teadvustatagi. Arvestades paljude viimaste aastate muudatuste kergekäelisust ja mitmete lisandunud menetlusnormide põhiseaduse vastasust, on kriitiline suhtumine muudatusesse ka põhjendatud. Menetlusseaduse ebastabiilsuse negatiivseks mõjuks on olnud ka kohtupraktika kõikumine ja ettearvamatus. Raske on võrrelda eri aegadel kehtinud menetlusnormide kohta antud hinnanguid ja mõistatada, kas uut normi võidakse tõlgendada erinevalt eelmisest või üleelmisest. Samuti on Riigikohtu seisukohti eri aegadel kehtinud normide kohta raske juba ainuüksi kindlakski teha. Menetlusseaduse kõikumise oluliseks kõrvalnähuks on ka menetlusteooria puudumine. Eestis puuduvad nii adekvaatne menetlusseaduse kommenteeritud väljaanne kui ka omamaine üldine tsiviilkohtumenetluse õpik, rääkimata võimalikest alternatiivsetest käsitlustest. Seaduse pideva muutumise tingimustes ei ole ju ka tegelikult mõtet näiteks seadust korralikult kommenteerima asuda, sest kommentaari valmimise ajaks oleks seadus kui mitte uus, siis vähemalt olulises osas juba muutunud. Samuti on menetlusseaduse pidev muutumine ja menetlusteooria puudumine teinud raskeks tsiviilkohtumenetluse õpetamise ülikoolides. Tihti tuleb tudengitele öelda, et tõenäoliselt on nende ülikooli lõpetamise ajaks suur osa sellest, mida nad on ülikoolis õppinud, muutunud kasutuks. Sisuliselt igal aastal tuleb seaduse ja kohtupraktika muutumise tõttu ümber teha kogu õppematerjal.

Kõik eelnev avaldab otsest mõju ka menetluse kiirusele ja kvaliteedile. Kui kohus ja menetlusosalised ei tunne ennast menetlusreeglites kindlalt, muutub kobavaks ka seaduse rakendamine, pooltele on ettenähtamatu kohtu reaktsioon erinevatele menetlustoimingutele ja tehakse palju mõttetut lisatööd. Menetlusseaduse ebastabiilsus vähendab menetluses ettenähtavust ja suurendab juhuslikkust, pikendades vähegi keerukamate menetlusprobleemide ilmnemisel tõenäoliselt ka menetlusaegu. Seega kuluks menetluse kiirendamiseks kindlasti ära menetlusõiguse stabiliseerimine ja selle muutmine üksnes tõesti väga hästi põhjendatud juhtudel koos eelneva ja järgneva analüüsi, selgitustöö ja võimalikult suure konsensusega juristkonnas, samuti piisavalt pika rakendusperioodi ja arusaadavate üleminekusätetega.

Kokkuvõte

Olen veendunud, et menetlus saaks toimida praegusest tõhusamalt, kuid seda ei saa teha praegu valitud vahenditega. Eriti on reserve eelmenetluse efektiivsemaks

muutumisel. Tõhustada tuleks menetluse teoreetilisi lähtealuseid ja katsuda neist ka seaduste tegemisel ja muutmisel kinni pidada, vältimaks vastuolusid ja arusaamatusi. Kohtumenetlus ei saa põhineda kaasuspõhisel juhuslikkusel, nagu see praegu tihti on. Menetluste kiirendamisel oleks üldise teadmatuse ja ebakindluse vältimiseks menetluse korraldamisel oluline ka korralike menetlusseaduse kommentaaride teke, kus analüüsitaks vähemasti süstematiseeritult läbi senine kohtupraktika. Selle eelduseks on aga, nagu juba märgitud, esiteks menetlusseaduse pideva muutmise lõpetamine. Kindlasti on arenguruumi ka Riigikohtu (ja ka ringkonnakohtute) praktika paremini süstematiseeritult kättesaadavaks tegemisel ja asjakohaste lahendite leidmisel, mis praegu on kohati raskendatud. Olulise menetlusküsimuse kohta seisukoha avaldamine peaks Riigikohtus olema ka asjaosalistele paremini ja üldisemalt teatavaks tehtud. Kindlasti aitaks menetluse kiirendamisele ja kvaliteedile kaasa ka elanikkonna üldise õigusteadlikkuse parandamine. Püüda tuleks juba maast madalast suurendada elanikkonna üldist õigusteadlikkust.

TSIVIILKOHTUMENETLUSE PROBLEEMIDEST RINGKONNA- KOHTUNIKU PILGU LÄBI

Malle Seppik

Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik

Tsiviilkohtumenetluses tundub viimasel ajal olevat kaks põhiprobleemi, mis on ka omavahel tihedalt seotud. Nendeks on kohtumenetluse kiirendamine, kiiruse kooskõla ülejäänud tsiviilkohtumenetluse eesmärkidega ja selle saavutamise viisid ning menetlusseadustiku normide stabiilsus ehk pigem selle puudumine.

Kiirus kui eesmärk

Eesmärk kohtumenetlust kiirendada ei ole iseenesest halb. Halb on see, kui kohtumenetluse kiirusest saab eesmärk omaette, millel on vaat et Püha Graali tähendus. Nagu oleks see mingi kõrgem eesmärk, mille saavutamiseks on kõik abinõud head. Tundub, et just niisuguse eesmärgi nimel on viimasel ajal kõvasti pingutatud, unustades kõik muu, mis võiks kiiret kohtumenetlust takistada, olgu selleks siis menetlusosaliste õigused või tsiviilkohtumenetluse aluspõhimõtted. Mida muud võiks järeldada sellest, kui isegi kohtulahendites on kohtunik menetlusosalise mingi taotluse tähelepanuta jätmist põhjendanud sellega, et ta peab asja kiiresti lahendama ja seetõttu ei olegi tal võimalik asjaga sisuliselt põhjalikult tegelda. On olnud lahendeid, kus asjakohaste tõendite vastu võtmata jätmist on põhjendatud menetlus-toimingute kiire tegemise vajadusega. Mitmes lahendis on olnud käsitlusi, millest võib mõista, nagu peaks kohtunik oma peamiseks ja ehk ainsakski eesmärgiks asi võimalikult kiiresti ära lahendada. Sagenenud on menetlusosaliste kurtmised selle üle, et maakohus on olnud pealiskaudne ega ole vaidlusesse süvenenud, kohtuistung on peetud üksnes vormi täiteks, ilma et sellel oleks vaidluse sisulisi probleeme käsitletud ja neid

pooltega läbi arutatud. See, et neil kurtmistel on tõepõhi all, nähtub kohtuistungi protokollidest, kus üsna keerulise vaidluse lahendamiseks peetud kohtuistung on kestnud vaid mõned minutid ning vähemalt protokollil kohaselt ei ole sellel midagi sisulist toimunudki. Menetlusosalised on kurtunud kohtuniku huvi puudust asja õige lahendamise ja õigluse jaluleseadmise vastu. Suurenenud on otsuste arv, millest puudub mõni vajalik osa või mille põhjendus ei ole piisav.

Üksnes menetluse kiirusele keskendudes võidakse saavutada küll näivus kiirest ja efektiivsest kohtumenetlusest, kuid mitte sisulist edu asjade läbivaatamisel ja sellega kaasnevat usaldusväärstust, millela kohus ei saa oma ülesannete täitmisel olla edukas. Kui kohus kiirust taga ajades jätab menetlusosalistele endast ükskõikse ja hoolimatu mulje, siis on seda raske muuta või muul moel heastada. Kui menetlusosaline ei tunne, et kohus on asja arutamisel tema päralt ja leida püütakse õiglase tulemus, siis ei ole ju põhjust ka lugupidamist oodata. Õnneks sõltub see, kuidas tsiviilasi menetluse kiirendamise hoogtöö käigus lahendada, siiski üksnes kohtunikust, kellel ainsana lasub ka vastutus asja seadusekohase menetlemise ja lahendamise eest. See vastutus tulebki kohtunikul võtta.

Tsiviilkohtumenetluse eesmärgi sõnastamiseks piisab pilguheidust TsMS §-le 2, milles on sätestatud, et selleks on tagada, et kohus lahendaks tsiviilasja õigesti, mõistliku aja jooksul ja võimalikult väikeste kuludega. Õiglasiks saab kohtumenetlust pidada üksnes siis, kui kõiki neid aspekte tasakaalustatult järgitakse. See põhimõte ei ole meie tsiviilkohtumenetlusele ainuomane, vaid

üldtunnustatud, sisaldudes ka EIÕK artiklis 6, mille kohaselt tsiviilmenetluses tuleb tagada asja õiglane ja avalik arutamine mõistliku aja jooksul. Euroopa Kohunike Konsultatiivnõukogu (CCJE) arvamuses nr 6 (2004) on muuhulgas rõhutatud, et menetluse kiirus on vaid üks element õigussüsteemi üldistest eesmärkidest, et pooltel on õigus asja õiglasele arutamisele mõistliku aja jooksul, et protsessi kiire edasiminekuks tuleb tagada, austades poolte õigusi, sealhulgas õigust võrdsele kohtlemisele, et iga asja tuleb arutada proportsionaalselt, see tähendab viisil, mis lubab pooltel õiglust jalule seada kulutustega, mis on vastavuses kaalul olevate probleemide ja summadega ning ühtlasi jätab kohtule piisavalt aega teiste hagejate vaidluste lahendamiseks, ning et kokkuvõtlikult öeldes on pooltel õigus sellele, et kohus neile piisavalt aega ja tähelepanu pööraks, kuid piisavuse üle otsustamisel tuleb arvesse võtta ka teiste (sealhulgas riigi ja muudes asjades kohtusse pöördunud isikute) vajadusi (punktid 42, 95, 98, 104, 105).

Tsiviilasja lahendamises tuleb kohtunikul seega igal sammul seda proportsionaalsust mõõta, otsustades muuhulgas asjaolude kohaselt, milline on konkreetse kohtuasja lahendamiseks mõistlik aeg. Kindlasti ei ole lühike ja mõistlik aeg samatähenduslikud mõisted ning eeldada ei saa, et iga kiiresti lahendatud asi oleks lahendatud ka mõistliku aja jooksul või et menetlusosalised oleksid seda soodsamas seisus, mida kiiremini nende vaidlusasi kohtus lahendatakse. Kui üksnes kiiruse poole püüelda, siis on menetlusega võimalik kõige kiiremini lõpule jõuda, kui jätta nõue üldse kohtu menetlusse võtmata või kostja tema vastu esitatud nõudest teavitamata ja lahendada asi siis üksnes ühe poole argumentidele tuginedes. Nagu eespool põgusalt viidatud, on asja võimalik kiiresti lahendada ka selliselt, et nõuetesse, vastuväidetes ja nende aluseks olevatesse asjaoludesse ei süvenetagi ning jäetakse nende sisu ja eesmärk välja selgitamata, vaidluse üle pooltega ei arutleta, kohtu selgitamiskohustust ei täideta ja koostatakse pealiskaudselt põhjendatud või üldse asjakohaselt põhjendamata lahend. Selliselt saavutatakse küll kiire menetlus, kuid vaevast menetlusosalised, kelle probleemidega selliselt talitatakse, niisugust menetlust õiglaseks peavad. Seda see ka ei ole.

Kiire menetluse tulemuseks võib olla kohtumenetlus selle karikatuursel kujul, kus eesmärgiks ei ole pakkuda

menetlusosalistele väitlusvõimalust selleks, et lähendada nende sisulisi seisukohti võimaliku kompromissi saavutamise teel, mis omakorda peaks looma õigusrahu, või kui kompromissini ei jõuta, siis lahendada asi õigesti kohtulahendiga, vaid kus toimub mingi menetlusosalistele mõistetamatu mäng, mille käigus üksnes läbitakse menetluslikud tõkked, mis seadusega on asja kiire lahendamise teele seatud.

Kohtusse pöörduja ootab kohtult kindlasti mitte üksnes kiiret menetlust, vaid ennekõike seda, et tema probleem lahendataks õigesti ja õiglasele, ning kindlasti ka seda, et tulemusele jõudmise tee oleks talle mõistetav. Oma arvamuses nr 11 (2008) on CCJE rõhutanud, et kohtulahendile esitatav põhinõue on põhistuse ja analüüsi selgus, mis ühtlasi on õiguse asja õiglasele arutamisele üks olulisi aspekte (p 3).

Menetlusseadustiku ebastabiilsus

Kuna tsiviilasja lahendav kohus on riigi institutsioon eraõiguslikes suhetes tekkinud vaidluste lahendamiseks, on menetlusreeglite mõistetavus kohtusse pöördujate jaoks ülioluline ja menetlusseaduse konservatiivsus väärtus omaette. Riik pakub instrumendi eraõigus-suhetes tekkinud eriarvamuste lahendamiseks ja õigusrahu saavutamiseks, selle eesmärgipärase kasutamise eelduseks on selged mängureeglid, mille kestmisses saab uskuda. Menetlusseadustiku sätteid tuleks muuta üksnes siis, kui muudatus on hädavajalik ning soovitud eesmärki ei ole võimalik saavutada muul moel. Muidugi eeldab iga-sugune seadusemuudatus, et see oleks asjatundlik, sobiks kehtivasse süsteemi, oleks selgelt mõistetav ja kooskõlas muude normidega ega tekitaks probleemide lahendamise asemel neid juurde. Viimasel ajal on tsiviilkohtumenetluse reegleid muudetud moel, mis kirjeldatule ei vasta.

Näiteks võib tuua TsMS-i 1. jaanuaril 2013 jõustunud muudatused, mille eesmärgina on nimetatud menetluse kiirendamist otsuse koostamisele kuuluva aja kokkuhoiu teel. Selleks muudeti oluliselt § 444 ja 448. Varasemas regulatsioonis nähti ette võimalus jätta kirjeldav ja põhjendav osa välja lihtmenetluse otsusest, samuti muus asjas tehtavast otsusest juhul, kui pooled avaldavad enne otsuse tervikuna avalikult teatavaks tegemist kohtule, et

loobuvad otsuse peale apellatsioonkaebuse esitamise õigusest (§ 444 lg-d 1 ja 2), samuti sätestati asjade liigid, millele see võimalus ei kohaldu (lg 3). Tegemist oli erinormiga § 442 lg-te 1, 7 ja 8 suhtes, mis kohaldus üksnes seaduses kindlaksmääratud asjade liikidele. Praktikas see regulatsioon tõlgendamisraskusi ei tekitanud.

TsMS § 444 lg 1 muudetud regulatsiooni kohaselt lubatakse otsuse kirjeldavas osas jätta mitmed asjaolud märkimata. Norm käib kõigi asjade kohta ja on selliselt otseses vastuolus TsMS § 442 lg-ga 7, kus on sätestatud nõuded otsuse kirjeldavale osale. Sellega tekitatud segadus aga ei piirdu, sest § 444 lg 4 esimese lause kohaselt on lubatud sama paragrahvi lõikes 3 nimetatud otsusest kirjeldav ja põhjendav osa välja jätta, kui menetlusosalised on andnud selleks nõusoleku või kui kohus menetleb hagi lihtmenetluses. Kuna lõikes 3 on osutatud tagaseljaotsusele ja hagi õigeksvõtul põhinevale otsusele, siis saab lg 4 esimeses lauses olla silmas peetud kõiki neid otsuseid, mis ei ole tagaseljaotsused ega põhine ka hagi õigeksvõtul, seega ka enamikku otsuseid asjades, mis mahuvad lõikes 1 märgitud (kõigi) asjade ringi. Sellest tulenevalt on kohaldamiseks oluline hinnata nende sätete koosmõju.

Kui nüüd kõrvutada § 444 lg-d 1 ja 4, mis mõlemad käivad otsuse kirjeldava osa kohta, siis tekitab ebaselgust juba sõnakasutus. Kui lõikes 1 on lubatud jätta kirjeldavas osas teatud asjaolud märkimata, lõikes 4 on lubatud aga otsusest kirjeldav osa välja jätta, siis kerkib kõigepealt küsimus, kas silmas on peetud ühte ja sama, teisisõnu, kas kirjeldavast osast asjaolude väljajätmine ja kirjeldava osa otsusest väljajätmine on sama- või eritähenduslikud mõisted. Selle üle otsustamiseks tuleb välja selgitada, kas otsuse kirjeldav osa peab üldjuhul sisaldama veel midagi, mida § 444 lg-s 1 ei ole loetletud. Kui võrrelda nüüd § 444 lg-t 1 ja § 442 lg-t 7, siis selgub, et ainsana ei ole esimeses nimetatud nõudeid, kõik muu (nõuete kohta esitatud väited, vastuväited, tõendid ning riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutuse seisukoht) kattub.

Siiski ei saa sellest järeldada, nagu erineksid § 444 lg-d 1 ja 4 osas, mis käivad otsuse kirjeldava osa lihtsustamise kohta. Nii peab esitatud nõudeid (hagi eset) sisaldama juba otsuse sissejuhatus (§ 442 lg 2 p 5) ning kirjeldavas osas nende lihtne ülekordamine

oleks tarbetu, küll tuleb § 442 lg 7 kohaselt kirjeldavas osas märkida nõuded koos nende kohta esitatud väidetega. Sellise kirjeldavale osale seatud nõude eesmärgiks on luua otsuse kirjeldavas osas selgus selles, millist huvi ja millistel asjaoludel hagiga järgitakse ehk mis on tsiviilkohtumenetluse käivitanud. Kui otsuse kirjeldavas osas üksnes korratakse sissejuhatuses juba märgitud nõuet, siis ei sisaldagi otsus kirjeldavat osa, sest siis ei tulegi otsuse kirjeldavas osas märkida midagi niisugust, mida § 444 lg 1 järgi ei oleks võimalik otsusest välja jätta. Ka ei oleks niisugune vahetegu sisuliselt loogiliselt põhjendatav, sest täiesti mõistetamatu oleks sel juhul, millistel kaalutlustel tuleks otsust edasi-kaebamise korral täies mahus kirjeldava osaga täiendada juhul, kui otsuses kirjeldavat osa ei olnud (§ 444 lg 4 teine lause), kuid ei tuleks seda teha, kui kirjeldav osa sarnast liiki asjas piirdus nõude märkimisega, kuid sisuline kirjeldav osa otsusest samuti puudus. Eespool toodust saab järeldada, et § 444 lg-s 1 ja lg 4 esimeses lauses saab olla peetud silmas üksnes otsuse lihtsustamise ühesugust viisi ning et viimasena nimetatud norm käib ka enamiku lõikes 1 märgitud otsuste kohta.

Teisisõnu, kohus võib TsMS § 444 lg 1 ja lg 4 esimese lause koosmõjust tulenevalt jätta otsusest (mis ei ole tagaseljaotsus, hagi õigeksvõtul põhinev otsus või lihtmenetluses tehtud otsus) kirjeldava osa välja üksnes siis, kui menetlusosalised on andnud selleks nõusoleku. Sellest omakorda järeldub, et § 444 lg 1 ei ole kui üldnorm, millena ta on sõnastatud, tegelikult sellisena kohaldatav, vaid seda saab kohaldada üksnes koos § 444 lg 4 esimese lausega ja väga piiratud olukorras – kui menetlusosalised on kirjeldava osa puudumisega nõus või hagi menetletakse lihtmenetluses või tehakse tagaseljaotsus või hagi õigeksvõtul põhinev otsus (mille kohta on eraldi sätted). Nagu eespool juba viidatud, tuleb aga nendeski asjades juhul, kui pooled soovivad otsuse peale apellatsiooni korras edasi kaevata, seda muuhulgas ka kirjeldava osaga täiendada (§ 444 lg 4 teine lause ja § 448 lg 4¹).

Omavahel sisulises kooskõlas ei ole § 444 lg 4 esimene ja teine lause osas, mis puudutab otsusest kirjeldava osa väljajätmist menetlusosalise nõusolekul, sest loogiliselt ei käi kokku menetlusosalise luba teha otsus kirjeldava osata ning samas otsuse täiendamine selle osaga edasi-kaebamise korral, mis ometi sõltub menetlusosalise

soovist. TsMS § 448 lg 4¹ neljandas lauses sätestatu – kohus võib otsuse tervikuna koostada ka sama seadustiku § 444 lg-tes 1 ja 2 sätestatu kohaselt – eesmärgi mõistmine käib kirjutajale üle jõu. On enesestmõistetav, et kohus võib seaduses sisalduvat sätet kohaldada ja sellekohane tõdemus mõnes teises seadusesättes ei anna juba iseenesest regulatsioonile midagi juurde. Mõistetav ei ole see, kas osutatud sättes on peetud terviklikuks otsust, mis on tehtud mingi osata ja ei ole siiski terviklik §-s 442 sätestatud nõuete kohaselt, aga samuti, mis peaks sellest järelduma, isegi kui nii on leitud. Eespool viidatud § 448 lg 4¹ neljandas lauses sisalduv viide mitte üksnes ei saa välistada § 444 lg-te 1 ja 2 tõlgendamist ja kohaldamist koosmõjus teiste sätetega selliselt, nagu eespool kirjeldatud, vaid viidatud sätteid süsteemselt tõlgendamata ei ole neid üldse võimalik kohaldada.

Eespool toodust nähtub, et tegelikult ei olegi eelviidatud uue regulatsiooniga saavutatav tulemus kuigivõrd erinev varasema regulatsiooniga saavutatust, erinedes kohtuotsuse koostamist puudutavas osas vaid nüanssides, kuid uus regulatsioon on kohmakas, tarbetult keeruline ja vastuoluline ning toob kaasa tõsisid praktilisi ja tõlgendamisraskusi. Eespool on kirjeldatud vaid osa neist. Praktikas on sellised raskused kinnitust leidnud, sest paljud maakohtunikud on regulatsiooni keerdkäikudesse süvenemata pidanud TsMS § 444 lg-t 1 normiks, mis õigustab igasugusest otsusest kirjeldava osa väljajätmist, kusjuures apellatsioonimenetluses on saabunud kümneid asju, kus otsust ei ole kirjeldava osaga täiendatud ka pärast kaebuse esitamisest teadasaamist. Ometi tuleneb § 444 lg 4 teisest lausest ja § 448 lg-st 4¹, et kui teatatud on apellatsioonkaebuse esitamise soovist, tuleb esialgu kirjeldava (ja põhjendava) osata tehtud otsust nende osadega täiendada. Viidatud sätete kohaselt ei tohiks apellatsioonimenetluses vähemalt üldjuhul jõuda otsuseid, millel neid osi ei ole.

Kirjeldatud seadusemuudatused ei aita asja lahendamise kiirendamisele kuidagi kaasa. Juba seadusemuudatuste mõtte järele küsimine ja selle otsimine nõuab märgatavat aega, keerukus ja vastuolulisus sunnib sujuvat kohaldamisvõimalust üha uuesti otsima. Kohaldamisprobleeme on aga teisigi. Isegi kui menetlusosalised on nõus, et otsus tehakse kirjeldava ja põhjendava osata ning nad

otsust ei apelleeri (§ 444 lg 4 esimene lause), võib selline otsus tekitada edasiselt probleeme, sest seotud asjade puhul ei ole sel juhul otsuse põhjal tuvastatav, milline nõue resolutsiooniga lahendati. Eriti probleemsed on nüüsgused otsused poolte kestvate õigussuhete ja korduvate kohustuste korral (korterühistu ja liikmete vahelised vaidlused majandamiskulude üle, üüriasjad, elatiseasjad jms), sest üksnes ühelt poolelt teise kasuks mingi rahasumma väljamõistmisest või sellest keeldumisest ei saa teha järeldusi lahendatud vaidluse sisu kohta. Probleeme võib tekkida ka muudes asjades selle üle otsustamisel, kas tegemist on juba varem lahendatud vaidlusega või tuleb jaatada hageja õigust uue nõudega kohtu poole pöörduda. Süvenemist vääriks sellisel juhul küsimus, kas sama hageja sama kostja vastu uue sarnase nõude esitamisest on TsMS § 371 lg 1 p 4 kohaldamise eeldusi kontrolliv kohus üldse õigustatud varasema kohtuasja materjalide põhjal otsustama selle üle, kuidas varasemat asja lahendanud kohus õigussuhte (töenäoliselt) kvalifitseeris ja kas sellest tulenevalt annab viidatud säte aluse uut hagi menetlemast keelduda.

Lisaks on asjades, milles § 444 lg-te 1 ja 4 koosmõju kohaselt on võimalik teha otsus esialgu kirjeldava või põhjendava osata, menetlus muudetud kaheastmeliseks – esmalt tehakse kirjeldava või põhjendava osata otsus ja seejärel terviklik otsus. Kohtunikul tuleb seega samasse asja kahel korral süveneda ning arvestades iga kohtuniku menetluses olevate asjade suurt hulka, kulub selleks täiendavalt aega isegi juhul, kui nende kahe otsuse tegemise vahele jääv ajavahemik ei ole pikk. Kaheastmelisus muudab menetlusreegleid ka edasikaebamist puudutavas osas – sellistes asjades tuleb menetlusosalisel esmalt edasikaebamise soovist kohtule teatada (§ 444 lg 4 teine lause) ja alles otsuse täiendamise järel kaebus esitada ning see menetluse nüanss toob täiendavaid kohustusi ja seega ka kulutusi nii menetlusosalistele kui ka kohtule. Lisaks toob see kaasa vajaduse mõlemad otsused menetlusosalistele kätte toimetada, see võtab omakorda lisa-aega. Nii menetlusosalistele kui ka kohtule on kergemini mõistetav ja sujuvamalt kohaldatav regulatsioon, mis olulise ja selge põhjusega ei reguleeri ainult sarnaseid olukordi erinevalt, sätestades tarbetuid nüansse, nagu uue regulatsiooni puhul muuhulgas edasikaebamise osas on juhtunud.

Tähelepanuta ei saa jätta, et tegelikult ei olegi otsuse oluline sisuline lihtsustamine, võrreldes § 442 lg-s 7 sätestatud nõuetega, võimalik, ilma et kahjustataks neid eesmärke, mille järgimiseks otsuse kirjeldav ja põhjendav osa on vajalikud. Menetlusosaliste ja ka kõrgema astme kohtu jaoks on oluline mõista, milliste nõuete ja asjaoludega on maakohus arvestanud. Otsusest kirjeldava osa puudumine raskendab otsuse mõistmist, see ei teeni aga asja õige ja õiglase lahendamise eesmärki. Ka ei võta tegelikkuses aega niivõrd otsuses nende asjaolude märkimine, mis kohtul tuleb niikuinii selgeks teha ja millest ta asja lahendamisel lähtub, vaid just nende asjaolude osas korra loomine, nõude kvalifitseerimine jne. Kirjeldava osa koostamine TsMS § 442 lg 7 nõuete järgi aitab aga kaasa sellele, et kohtunik loob asja sisuliselt lahendama asudes esmalt süsteemi selles, mida ja millistel asjaoludel nõutakse ning millisel põhjendusel vastaspool nõude või selle aluseks olevate asjaoludega ei nõustu. Sellega määratakse vaidluse ulatus ja selle lahendamise piirid. Seejuures tuleb kohtul eraldada oluline ebaolulisest, sest otsuse kirjeldavas osas tuleb märkida nõuded ja nende kohta esitatud väited ja vastuväited loogilises järjekorras lühidalt ja üksnes olulist sisu esile tuues. Ka sunnib niisugune kokkuvõtte vaidluse põhisisust üle kontrollima, ega mingi taotlus ole jäänud lahendamata või mingi nõue tähelepanuta.

Kohtumenetluses toimunud selgust loomata ei ole asja edukas lahendamine võimalik. Selle tõdemuseni on jõutud ka enamikus kohtuasjadest, sest praktikas on apellatsioonimenetlusele jõudnud hulk otsuseid, mis formaalselt kirjeldavat osa ei sisalda, kuid milles kirjeldav osa on sujuvalt üle kantud lahendi põhjendavasse ossa, kus lisaks kohtu põhjendustele kirjeldatakse ka poolte seisukohti. Siiski on niisuguse lahendi mõistmine sageli raskendatud, sest poolte kokkuvõtlike ja loogilises seoses esitatud seisukohtadeta jääb vaidluse lähtealus ja selle ulatus hoomamatuks. Kui süsteem vaidluses olulisest on juba loodud, siis ei võta selle kirjapanemine märkimisväärt aega. Mõnede kohtunike puhul levinud praktika, kus otsuse kirjeldavas osas märgitakse jutustavas stiilis kõik, mis menetluses üldse on juhtunud, refereeritakse lehekülgede viisi poolte esitatud menetlusdokumente ja tehtud menetlustoiminguid või kirjeldatakse üksikasjalikult tõendite sisu, ei vasta seaduse nõuetele. Selliselt

otsuse kirjeldava osa koostamine võtab tõesti aega, kuid ei aita asja õigele ja õiglasele lahendamisele kaasa, pigem hägustab olulist.

Kui võrrelda eespool käsitletud seadusemuudatustest loodetud kokkuvõtet ajakuluga, mida muudatused eelduslikult tegelikult kaasa toovad, siis ei saa neid asetada menetluse kiirendamise teel plusspoolele, muust kulust rääkimata. Igasugune, ka pealtnäha väike seadusemuudatus võib muuta menetlusreeglid ebaselgemaks ja takistada tsiviilasjade lahendamist juba sel moel, et toob kaasa vajaduse täiendavaks tõlgendamiseks, arvestades üldpõhimõtteid, muudetud sätte eesmärki ja selle kooskõla või kooskõla puudumist muude sätetega, see võtab aga alati lisa-aega. Niisugusel juhul ei ole võimalik juba tekkinud kohtupraktika seisukohti arvestada, kohtupraktikat tuleb muudetud normide kohaldamise kohta uuesti looma hakata ning stabiilsuse tekkimine on aeganõudev. Kui menetlusosaline vaidlustab maakohtu otsuse seetõttu, et kiires menetluses on tema õigusi rikutud või talle on jäänud tulemusele jõudmise tee puuduliku otsuse tõttu arusaamatuks, siis ei saa kiirest menetlusest enam rääkida, edasikaebamine teeb aga kohtumenetluse menetlusosaliste jaoks ka kulukamaks. Menetlusosalise jaoks ei ole määrav see, kuipalju aega kulus tema asja lahendamisele mingis kohtuastmes; tema jaoks on oluline see, millal tema asjas tehtud lõplahend jõustus. Nii ei saa menetluse kiirust hinnates piirduda üksnes ühes kohtuastmes asja lahendamisele kuluva ajaga.

Lisaks eespool toodule on kohtunikul kohustus asja lahendades hinnata muuhulgas ka kohaldamisele kuuluvate sätete vastavust põhiseadusele ja seda isegi siis, kui menetlusosalised ei ole sätete võimalikule vastuolule põhiseadusega osutanud. Mitmete tsiviilkohtumenetlust mõjutanud hiljutiste seadusemuudatuste hulgas on olnud selliseid, mille puhul küsimus vastavusest põhiseadusele ikka ja jälle kerkib. Osa sätete kohta on põhiseaduslikkuse järelevalve menetlusi juba algatatud ja sätted on ka põhiseaduse vastaseks tunnistatud, olgu need siis riigilõivu erinevaid määrasid või kohtujuristi pädevust puudutavad sätted. Värskest meelest on veel kümmed põhiseaduslikkuse järelevalve menetluses kehtetuks tunnistatud riigilõivumäärad. Keegi ei ole kokku lugenud tunde, mis erinevate astmete kohtud on kulutanud sellele, et hinnata hiljutiste seadusemuudatuste põhiseaduspärasust,

algatada põhiseaduslikkuse järelevalve menetlusi, tunnistada kehtetuks seadusesähteid ja tegelda selle tagajärgedega, lahendades riigilõivu tagastamise taotlusi, selliste määruste peale esitatud määruskaebusi jms. Ei ole kahtlust, et suure osa tsiviilasju oleksid kohtud saanud lahendada kiiremini, kui seadusemuudatused ei oleks olnud vastuolus põhiseadusega.

TsMS on vastupidiselt põhimõttele, mille kohaselt menetlusseadustikud peaksid olema eriti konservatiivsed, üks viimasel ajal enim muudetud seadusi. Eespool on osutatud üksnes mõne konkreetse seadusemuudatuse tõlgendamiskustele, tegelikult on küsitavusi tekitavaid muudatusi rohkesti, rohkemate käsitlemine siin ei ole lihtsalt võimalik. Kohtupraktikast on jäänud mulje, et mitte üksnes menetlusosalised, vaid ka nende professionaalsed esindajad ja kohtunikudki ei jõua enam jälgida seda, mis tsiviilkohtumenetluse reeglitega toimub. Erandlik ei ole olukord, kus mõni asjakohane hiljuti muudetud säte „avastatakse“ ühiselt alles kohtuistungil. See ei lisa autoriteeti ei kohtule ega ka riigile laiemas tähenduses, aga tekitab ka ükskõiksust normide järgimise vajadusse üldse. Kui norme sageli muudetakse ja nende kestmisse ei saa uskuda, siis ei ole tegemist ilmselt väärt normidega ja miks peakski siis nendega arvestama? Sellise suhtumise kujunemist tuleks püüda kõigiti vältida.

Mida teha?

Kõrvalseisjale, kes iga päev õigusemõistmisega kokku ei puutu, võib seaduse muutmine tunduda universaalse vahendina ükskõik millise taotletava eesmärgi saavutamiseks. Tegelikult on see lihtsustatud arusaam ning sageli on kohane mõni muu meede. Mõne eesmärgi saavutamisele aitaks kaasa kohtute igapäevase töökorralduse parandamine, mõni oleks saavutatav, kui asjaosalised kasutaksid oma ülesannete täitmiseks paremini neil selleks olevaid võimalusi, mõne puhul tuleks kasuks kohtunike kvalifikatsiooni igakülgne tõstmine. Näiteks, kui probleemiks on mõnes kohtus menetluskulude rahaliseks kindlaksmääramiseks esitatud avalduste lahendamine lubamatult pika aja jooksul, võiks abi olla kohtusisese kohtunikevahelise tööjaotuse põhimõtete muutmisest. Kui probleeme on menetlusdokumentide

menetlusosalistele kättetoimetamisega, siis tuleks kõigepealt uurida probleemi põhjust, sealhulgas, kas postiasutused või kohtu kordnikud on oma ülesannete sisust, ulatusest ja tähtsusest piisavalt informeeritud ning kas nad oma ülesandeid tegelikult ka nõuetele vastavalt piisava innuga täidavad.

Seadusemuudatus võiks olla õigustatud üksnes siis, kui tegemist on veaga, mida ei õnnestu kõrvaldada tõlgendamise teel ja ükski muu abinõu ei võimalda probleemi kõrvaldada. Kohtumenetluse kiirendamisele aitab enne kõike kaasa vastuoludeta ja sujuv õigusnormide süsteem, mille kohaldamise kohta on olemas piisav kohtupraktika ja õiguskirjandus. See kehtib nii materiaalkui ka menetlusõiguse kohta. Samale järeldusele on jõutud CCJE arvamuses nr 11, kus on osutatud sellele, et kohtuotsuste kvaliteeti võib mõjutada õigusaktide liiga sage muutmine, halvasti koostatud õigusaktid ja ebaselgus seadustes, aga ka puudujäägid menetluslikus raamistikus (p 11). Õigussüsteemi, eriti menetlusseadustiku normide stabiilsus on erinevalt kiirest kohtumenetlusest väärtuseks omaette.

Õigusemõistmise kvaliteedi probleemid, mille osaks on ka vajadus lahendada tsiviilasi mõistliku aja jooksul, ei ole omased üksnes meile, vaid pea kõikidele õigussüsteemidele. Sestap on ilmselt lootusetu püüda leitud mingit ainuüksi meile omast meedet, mis võimaldaks asjad lahendada kiiresti, kuid samas õigesti ja võimalikult ökonoomselt. Mõistlik oleks vaadata üldtunnustatud praktika poole. Põhjalikult on käsitletud abinõusid, mis õigusemõistmise kvaliteedile kaasa aitavad, CCJE arvamustes nr 6 (2004) ja 11 (2008), mille pikem käsitlemine siinses kirjutises ei ole siiski võimalik. Olgu vaid märgitud, et esimeses on viidatud üheksale põhimõttele, mis on mõeldud tsiviilõigusemõistmise parandamiseks ja mille rakendamise korral täidaksid riigid kohustust tagada tsiviilmenetluses asja õiglane ja avalik arutamine mõistliku aja jooksul (p 91). Kaasaegse kohtuasjade menetlemise põhisuks on peetud kohtu aktiivset rolli, et tagada protsessi kiire edasimineku, austades samal ajal poolte õigusi (p 95), ning muu hulgas on esile toodud vajadust võimalikult varases staadiumis selgitada välja poolte nõudmised ja nende iseloom (p 97), rõhutades selle põhimõtte tähtsust (p 115). CCJE teisena nimetatud arvamuses on tervenisti keskendutud

kohtuotsuse kvaliteedile. Selles jõutakse järeltulele, et kohtuotsuse kvaliteet sõltub otse kohtusüsteemi kasutuses olevatest rahalistest vahenditest (p 14), menetlusega seotud õigusosal töötajate väljaõppest (p 16), sealhulgas kohtunike koolitusest eetika ja suhtlemisoskuse alal, samuti osas, mis puudutab organiseerimisvõimet asjade tõhusal ettevalmistamisel ja menetlemisel (p 18), ning et kõrgekvaliteedilise kohtuotsuse esmaseks garantiiks on kohtuniku professionaalsus (p 21).

Tarka ja empaatilist kohtunikku ei asenda miski. Kohtumenetluse kvaliteedi parandamiseks, mille osaks on nii tsiviilasjade lahendamine mõistliku aja jooksul kui ka kvaliteetne kohtuotsus, ei ole lihtsaid mooduseid. Selle eesmärgi saavutamiseks tuleb meil käia ühte sammu teiste Euroopa riikide kohtunikega, tee on pikk, aga on lootus, et see viib ka sihile. Rõõmu teeb, et tuntav osa kohtunikest ei ole tsiviilkohtumenetluse kiirendamise kampaaniale vaatamata lasknud end sellelt ainsalt edu toovalt teelt kõrvale kallutada, menetledes asju piisava süvenemise, asjatundlikkuse ja põhjalikkusega. Niisugune hoiak võiks olla üldine.

TSIVIILKOHTUMENETLUSE ÜMBERKORRALDUSED MAAKOHTUNIKU VAATENURGAST

Indrek Parrest

Harju Maakohtu kohtunik

Euroopa riikides otsitakse tänapäeval erinevaid võimalusi kohtumenetluste, sh tsiviilkohtumenetluste, tõhustamiseks. Erandiks ei ole siin ka Eesti. Vaieldamatult peabki õiguste kaitse õigusriigi kohtumenetluses olema tõhus ning kohtumenetlus toimuma mõistliku aja jooksul. See tuleneb muu hulgas Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (EIÕK) artikli 6 lõikest 1, mille järgi on igapäev oma tsiviilõiguste ja -kohustuste üle otsustamisel õigus õiglasele ja avalikule kohtumenetlusele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud kohtus. Samuti sisaldab Eesti Vabariigi põhiseaduse (PS) § 15 lõige 1 koosmõjus PS §-ga 14 üldist põhiõigust tõhusale õiguskaitsele ja ausale õigusemõistmisele.¹ Arutlustel Eesti kohtusüsteemi arendamise üle on seni sageli osutatud praeguseks lagunenud valitsuskoalitsiooni aastateks 2011–2015 tehtud programmi² punktile 16 lit b, mis nägi m h ette, et kohtuasjade menetlus ei tohi üheski kohtuastmes üldjuhul kesta üle 100 päeva. 2014. a märtsis ametisse astunud valitsuse sõnastatud tegevuseesmärkidest järelduvalt jätkatakse (eelmise valitsuse) alustatud kohtumenetluse kiirendamise reformi.³

¹ M. Ernits. Kommentaarid § 15 juurde, p 2. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne 2012.

² Erakonna Isamaa ja Res Publica Liit ning Eesti Reformierakond valitsusliidu programm. Arvutivõrgus: <https://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/valitsus/tegevusprogramm/valitsuse-tegevusprogramm/Valitsusliidu%20programm%202011-2015.pdf>.

³ Vt: Eesti Reformierakonna ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna tegevuskava alajaotis “Õiguskord ja siseturvalisus” p 1. Arvutivõrgus: <https://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/valitsus/tegevusprogramm/Kevadkoalitsiooni%20tegevuskava.pdf>.

Endise valitsuskoalitsiooni seatud eesmärkidest ja kohtumenetluse kiirendamise soovist on kantud ka 2013. aastal toimunud ümberkorraldused tsiviilkohtumenetluses. Käesoleva artikli piiratud mahu tõttu ei ole võimalik käsitleda kaugeltki kõiki mainitud ümberkorraldusi ega nende mõju õigusemõistmise toimimisele. Seetõttu olen teinud valiku enda arvates olulisematest muudatustest. Esiteks pean asjakohaseks hinnata 1. jaanuaril 2013 jõustunud riigilõivuseaduse, tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse⁴ (seaduseelnõu nr 206SE) sätete rakendumise mõju esimeses kohtuastmes toimuvale menetlusele, lähemalt vaatlen seejuures menetludokumentide kättetoimetamise regulatsiooni. Teiseks, Harju Maakohtu tööd on 2013. aastast oluliselt mõjutanud tõhusama õigusemõistmise (juht)projekti rakendumine.⁵ Lõplikke hinnanguid selle projekti kui terviku edukusele on minu arvates hetkel vara anda, kuid üht-teist võiks kohtujuristide töö kohta juba järeldada.

Kuidas mõista menetluse tõhusust?

Nagu eespool märgitud, on 2013. aasta ümberkorraldused kantud eeskätt kohtumenetluse tõhustamise soovist. Eesti õigekeelsussõnaraamatu (ÕS 2013) järgi tähendab

⁴ RT I, 29.06.2012, 3. Osaliselt jõustus muutmise seadus juba 01.07.2012.

⁵ Projekti elluviimine Harju Maakohtus sai toetuse kohtute haldamise nõukoja 14.12.2012. a istungil. Istungi protokoll kättesaadav arvutivõrgus: http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumentid/67._protokoll_14.12.2012.pdf.

“tõhusus” mõjuvust, tagajärjekust, efektiivsust⁶. Lugeses kohtumenetlust puudutavate seaduseelnõude seletuskirju, jääb mulje, et seadusandja on “tõhususe” all silmas pidanud menetluse kiirust ja odavust.⁷ Tundub, et ka üldsus seostab kohtumenetluse tõhusust sageli ainult menetluse kiirusega, täpsemalt öeldes menetluse ajalise lühidusega esimeses kohtuastmes, seega kiputakse kohtumenetluse kiirust kui väärtust absolutiseerima. Sellisel mõtteviisil on ilmselt erinevaid põhjuseid. Üheks nendest võib olla meedias aastate jooksul kujundatud kuvand, et tsiviilkohtumenetlus on Eestis aeglane ja ebatõhus.⁸ Vesteldes välisriikide kolleegidega, tundub, et kohtumenetluse tõhusust ei hinda avalikkus tänapäeval teisiti ka mitmetes teistes Euroopa riikides.

Kiiruse kui väärtuse absolutiseerimine kätkeb selgeid ohte õigusemõistmise kohasele toimimisele. Ülalviidatud EIÖK artikli 6 lõike 1 järgi peab kohtumenetlus küll toimuma mõistliku aja jooksul, kuid vastama samas ka teistele olulistele kriteeriumidele, mh peab kohtumenetlus olema õiglane ning toimuma sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud kohtus. Rääkides konkreetsemalt Eesti tsiviilkohtumenetlusest, siis tsiviilkohtumenetluse seadustiku (TsMS) § 2 järgi on tsiviilkohtumenetluse ülesanne tagada, et kohus lahendaks tsiviilasja õigesti, mõistliku aja jooksul ja võimalikult väikeste kuludega. Seejuures on Riigikohus märkinud, et asja lahendamisel tuleb võrdväärselt tagada kõigi TsMS §-s 2 nimetatud tsiviilkohtumenetluse ülesannete täitmine, st asi tuleb lahendada nii õigesti, mõistliku aja jooksul kui ka võimalikult väikeste kuludega. Sellest

⁶ Õigusliku kategooriana on mõistetel omakorda erinev sisu. Riigikontrolli seaduse (RT I 2002, 21, 117; RT I 13.03.2014, 58) § 6 lg-st 3 tulenevalt tähendab “säätlikkus” eesmärkide saavutamiseks tehtavate kulutuste minimeerimist, “tõhusus” kulutuste ja nende abil saavutatavate tulemuste suhet ning “mõjusust” tegevuse tegelikku mõju võrrelduna kavatsatud mõjuga.

⁷ Pean käesoleva artikli kontekstis silmas eeskätt seaduseelnõude nr 206SE ja nr 281SE seletuskirju. Arvutivõrgus: [⁸ Ka 2013. a juunis Turu-uuringute AS-i poolt maa-, haldus- ja ringkonnakohtute menetlusosaliste seas tehtud uuringust selgub, et kõige vähem ollakse rahul menetlusaja ning kohtuprotsessiga kaasnevate kuludega. Arvutivõrgus: \[tulenevalt tuleb ka kohtu kohustusi menetluse korraldamisel lugeda võrdväärseks ja piirjuhtumitel kaaluda, milline kohustus väärib n-ö esmajärjekorras täitmist.⁹\]\(http://www.riigikohus.ee/vfs/1545/Menetlusosaliste%20uuring_kokkuv6te_2013.pdf.”</p>
</div>
<div data-bbox=\)](http://www.riigikogu.ee/?op=ems&page=eelnou&eid=66ff74e2-679c-4088-9d57-f404ba313b4a&ja=http://www.riigikogu.ee/?op=ems&page=eelnou&eid=1a60b79e-8f18-4a02-93b2-835df8a9a271&.”</p>
</div>
<div data-bbox=)

Võttes aluseks Euroopa Nõukogu juures tegutseva tõhusa õigusemõistmise komisjoni (*European Commission for the Efficiency of Justice*) raportis¹⁰ märgitu, tuleks EIK kohtupraktika järgi menetluse aja mõistlikkuse hindamisel arvesse võtta järgmisi kriteeriume: asja keerukus; menetlusosaliste käitumine; võimude (riigi) käitumine; õigushüve kaal (ehk mis on isiku jaoks menetluses kaalul). Viimase kriteeriumi järgi peaks pidama kiiruse mõttes n-ö prioriteetseteks asjadeks (raporti ingliskeelses tekstis on kasutatud terminit “*priority cases*”) tsiviilkohtumenetluses töötajate vallandamist ja/või palganõudeid hõlmavaid töövaidlusi; juhtumeid, kus menetletakse õnnetuse ohvri kompensatsiooninõuet; juhtumeid, kus isik kannab vanglakaristust; juhtumeid, kus isiku tervis on kriitilises seisus või isik on väga vana; pereelu ja -suhetega seotud vaidlusi (nt laste ja vanemate vahelisi suhteid puudutavad vaidlused, hooldusõiguse juhtumid); avaldaja füüsilise puude või piiratud teovõimega seotud kohtuasju. Lisaks hindab EIK iga üksikjuhtumi asjaolusid üldiselt (inglise k: *makes an overall assessment of the circumstances of the case*).¹¹ Seega tuleb menetluse kestuse hindamisel arvestada erinevaid asjaolusid nende koosmõjus.

Käsitledes õigusemõistmist kui kohtute pakutatavat (avalikku) teenust, saab selle kvaliteeti hinnata eeskätt kohtukliendi rahulolust lähtuvalt. Mõistagi on hagimenetluses kohtul küll vähemalt kaks olemuslikult vastandlike huvidega klienti. Siiski ei ole üksnes kiirus kohtukliendi rahulolu tagamiseks piisav, osalegu ta siis hageja või kostja poolel.¹² Oluline on ka asjas tehtava lõpplahendi

⁹ RKTko 3-2-1-57-11, p 40.

¹⁰ F. Calves. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) - Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case-law of the European Court of Human Rights (31 July 2011). 2nd Edition. Adopted by the CEPEJ at its 20th plenary meeting (Strasbourg). Available: [¹¹ Vt täpsemalt viidatud CEPEJ raport, lk 3–4.](https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2204779&SecMode=1&DocId=1965298&Usage=2.”</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹² Riigikohtu esimees P. Pikamäe on 2014. a kohtunike täiskogul peetud ettekandes püstitanud muu hulgas (retoorilise) küsimuse, et mis kasu on kohtusse pöördunu jaoks näiteks esimese

kvaliteet (pean silmas eeskätt lahendi vastavust TsMS § 436 nõuetele), samuti see, kuidas menetlusosaline menetlust tajub, st kas teda koheldakse teiste menetlusosalistega võrdselt, kas temaga suheldakse viisakalt ja väljapeetult jne. Kindlasti ei tohiks menetlusosalisel jääda muljet, et kohus püüab tema asjast üksnes võimalikult kiiresti vabaneda.

Seega ei ole õige menetluse kiirust absolutiseerida. Menetlus peaks toimuma kiirusel, mis oleks menetlusosaliste jaoks hoomatav ning võimaldaks neil oma õigusi menetluses mõistlikult kaitsta, olla ärakuulatud jne. Menetluse tõhususe õigel mõtestamisel on kindlasti oluline roll kohtunike ja kohtute endi aktiivsemal (mh ennetaval) meediasuhtlusel ning järjekindlal selgitustööl. Täitevvõimu abile ei ole selles osas ilmselt mõtet palju lootda. Võimaluste piires tuleb kohtunikel ka püüda vastata ühiskonna ootustele, kuid lähtuda töös siiski antud vandest¹³ ning mõista õigust oma südametunnistuse järgi kooskõlas Eesti Vabariigi põhiseaduse ja seadustega.

Muudatustest menetlusseadustikus

Enne 2013. aastal jõustunud TsMS-i muudatuste lähemat käsitlemist pean vajalikuks märkida, et õigusaktide osa õigusemõistmise toimimise tagamisel ei saa kindlasti alahinnata. Seega pole ilmselt kunagi liiast küsida, kas olemasolev õiguskord toetab piisavalt tõhusa õigusemõistmise korra kohast toimimist. Eitava vastuse puhul tuleks kaaluda kehtiva regulatsiooni muutmist. Teisalt ei aita sagedaste muutmine kohtumenetluse tõhususele kindlasti kaasa.¹⁴ Muu hulgas takistavad sagedased sea-

astme kohtust ülikiirelt kätte saadud kohtulahendist, mis seejärel apellatsioonikohtus põhjenduste puudumise tõttu tühistatakse ja uueks arutamiseks saadetakse. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/1664/Lisa_nr_3_Priit%20Pikamae.pdf.

¹³ KS § 56 lg 1: "Ametisse nimetamisel annab kohtunik järgmise vande: "Töotan jääda ustavaks Eesti Vabariigile ja tema põhiseaduslikule korrale. Töotan mõista õigust oma südametunnistuse järgi kooskõlas Eesti Vabariigi põhiseaduse ja seadustega."

¹⁴ Menetlusseadustike ebastabiilsuse negatiivsete mõjude kohta vt ka: V. Kõve. Tsiivilkohtumenetluse kiirendamise võimalused ja nendega seotud ohud. – Juridica 2012/9, lk 662–663. Viidatud artiklis on muu hulgas märgitud, et menetlusseadustike pidev muutmine ja menetlusteooria puudumine on teinud raskeks tsiivilkohtumenetluse õpetamise ülikoolides ning sisuliselt tuleb

alusmuudatused kohtupraktika kujunemist, mis aitaks oluliselt kaasa õigusvaidluse esmasele lahendamisele maakohtus. See puudutab eeskätt menetlusõiguse norme. Näiteks on tsiivilasja hinna määramist puudutavaid sätteid (TsMS 17. ptk) alates kehtiva menetlusseadustiku jõustumisest 1. jaanuaril 2006 korduvalt muudetud. Samas ei ole kõnesolevad normid minu arvates kokkuvõttes õige hinna leidmist lihtsamaks või selgemaks muutnud. Seda tõestab kasvõi asjaolu, et Riigikohtu lahendites leiab jätkuvalt järeldusi, et alamate astmete kohtud on menetlenud asja ebaõige hinnaga.¹⁵ Teiseks näiteks võib tuua kohtuotsuse vormistamist puudutavad sätted (TsMS 47. ptk 1. jagu). Pärast 2013. aastal jõustunud muudatusi võib isegi kohtunike jaoks jääda ebaselgeks, kuidas osutatud normid omavahel suhestuvad.¹⁶ Loetelu sarnaste tulemustega muudatustest võiks jätkata.

Enamike õiguslike uuenduste puhul peab asja lahendav maakohtunik sageli juurdlema küsimuste üle, kas ja kui-võrd on kõrgemate kohtute varasem praktika uue regulatsiooni valguses kohaldatav, kuidas norm sobitub süsteemiliselt olemasolevasse regulatsiooni jms. Kokkuvõttes võivad eri kohtunikud jõuda seejuures erinevatele järeldustele, tekib erinev praktika, mida kõrgemal kohtul on vaja taas ühtlustada. Viimane võib omakorda tingida vajaduse alama astme kohtu lahend tühistada ning uueks otsustamiseks saata. Kohtumenetluse tõhususele eelmärgitu positiivselt ei mõju. Lisaks peetakse need vaidlused üldjuhul suuresti menetlusosaliste kulul. Kohtumenetluse kulg peaks olema menetlusosalistele mõistlikult prognoositav ning mingile menetlusnormile antavad tõlgendused ei tohiks üksteisest diametraalselt erineda sõltuvalt sellest, milline kohtunik asja menetleb.

igal aastal seaduse ja kohtupraktika muutmise tõttu ümber teha kogu õppematerjal.

¹⁵ Vt nt: RKTko 3-2-1-165-13, p 19; RKTko 3-2-1-194-13, p 13.

¹⁶ Nt tuleb TsMS § 442 lg 7 esimese lause järgi otsuse kirjeldavas osas märkida loogilises järjekorras lühidalt ja olulist sisu esile tuues esitatud nõuded ja nende kohta esitatud väited, vastuväited ja esitatud tõendid. Kui asjas on kohtu ettepanekul esitanud lisaks menetlusosalistele seisukoha ka pädev riigi- või kohaliku omavalitsuse asutus, tuleb ka see seisukoht otsuse kirjeldavas osas märkida. Samas võimaldab 01.01.2013 jõustunud TsMS § 444 lg 1 redaktsioon jätta otsuse kirjeldavas osas märkimata nõuete kohta esitatud väited, vastuväited ja esitatud tõendid, samuti riigi- või kohaliku omavalitsuse asutuse seisukoha. TsMS § 444 lg-s 1 sätestatud võimalust ei ole kohtul võimalik TsMS § 442 lg-st 7 tulenevate nõuete rikkumiseta kasutada.

Vastupidine olukord kindlasti vähendab kohtu usaldusväärsus menetlusosaliste ja avalikkuse silmis.

Kaudselt mõjutavad kohtumenetlust ka muudatused materiaaloiguses. TsMS § 348 lg 1 kohustab kohut selgitama välja menetlusosaliste arvamuse asjas tähendust omavate asjaolude suhtes ja kõrvaldama asja arutamisest kõik, millel ei ole asja lahendamiseks tähendust. TsMS § 348 lg 2 järgi tuleb kohtul hoolitseda selle eest, et asja arutatakse ammendavalt, ning TsMS § 351 lg 1 järgi on kohtul kohustus arutada menetlusosalistega vaidlusaluseid asjaolusid nii faktilisest kui ka õiguslikust küljest. Nende kohustuste kohaseks täitmiseks peab asja arutav kohus suutma õigussuhte õigesti kvalifitseerida. Seda on kindlasti hõlpsam teha stabiilses õiguskorras. Samuti oleks õigusvaidluse tulem ja võimaliku edasikaabe perspektiivikus vähemalt menetlusosaliste õiguslaste eriteadmistega esindajate jaoks paremini prognoosiv. Enamgi veel, stabiilses õiguskorras oleks kohtus lahendamist vajavate õigusvaidluste tekkimise tõenäosus ja sagedus üldse väiksem.

Parlamentaarses demokraatias on seaduste muutmine kindlasti seadusandja privileeg, samas peegeldab menetlusseadustike liiga sage muutmine seadusandja usaldamatust kohtuvõimu suutlikkuse vastu õigusnorme tõlgendada ja kohtupraktikat kujundada.¹⁷ Mõistagi ei taha ma eeltooduga kutsuda üles seaduste muutmisele täielikult hoiduma. Muudatusi ei tohiks aga teha läbimõtlemata ning juba esimese probleemi ilmnemisel rakenduspraktikas. Tuleks ka leppida sellega, et kõikide elus ette tulevate juhtumitega ei ole võimalik õigusaktide koostamisel niikuinii arvestada, sh ei ole võimalik arvestada menetlusseadustikes ka kõikide kohtumenetluses ette tulevate kaasustega. Samas on sageli võimalik seaduse “lünki” õiguspraktikas suuremate probleemideta ületada. Menetlusõiguse senist ebastabiilsust arvestades, on kindlasti kaalumist väärt Riigikohtu esemehe P. Pikamäe 2014. a kohtunike korralisel täiskogul tehtud ettepanek menetlusseadustike muutmisele vähemalt paariaastase moratooriumi kehtestamiseks, mis annaks võimaluse seniste muudatuste juurdumiseks ja stabiilse kohtupraktika tekkeks.¹⁸

¹⁷ Sama etteheite võib osalt teha täitevvõimule, kuna enamiku eelnõusid esitab parlamendi menetluse Vabariigi Valitsus.

¹⁸ P. Pikamäe ettekanne kohtunike täiskogul 14.02.2014. Arvuti-

Nagu eespool märgitud, lähtuvad seaduseelnõuga nr 206SE TsMS-i tehtud muudatused tsiviilkohtumenetluse suurema tõhususe ja ökonoomsuse saavutamise eesmärkidest. Senist kogemust arvestades võiks väita, et iseenesest hõlbustab enamik kõnealuseid muudatusi maakohtute tööd ning suurendab “tootmisvõimsust”. Samas tekitab küsitavusi esiteks see, kas pideva tõhustamisega ei ole mindud nüüd liiga kaugele (vähemalt Mandri-Euroopa õigustraditsioone arvestades). Teiseks ei ole käsitletavate muudatuste puhul minu hinnangul kindel, kas menetlusseadustiku muutmist saab pidada alati kohaseks abinõuks. Samuti tuleb menetluskulude kokkuhoiu puhul küsida, kas see ei tule kokkuvõttes millegi või kellegi arvel. Järgnevalt püüan selgitada oma seisukohti menetluskäitumise kätetoimetamise regulatsioonis toimunud muutuste näitel.

Muudatused menetluskäitumise korraldamisel

2013. aastal jõustunud muudatused puudutavad ka menetluskäitumise regulatsiooni (TsMS §-d 311¹, 314, 315, 315¹, 317 ja 318). Muudatustega on üritatud eelnõu seletuskirjast järelduvalt leevendada menetluskäitumise raskusi ning vähendada kohtu menetluskäitumisele kuluvat aega. Seletuskirjas on iseenesest õigesti märgitud, et menetluskäitumise raskused on praktikas üheks peamiseks põhjuseks, miks menetlused tsiviilasjades võivad venida. Tõepoolest ei ole harvad ka juhtumid, kus üks menetluse pooltest püüab vältida menetluskäitumise raskusi.

Siiski tekitab küsitavusi, kas need kätetoimetamise regulatsiooni tehtud muudatused on sisult sobivad abinõud eelnõuga adresseeritud kätetoimetamisprobleemide lahendamiseks. 2013. aasta muudatustega seadustikku tulnud TsMS § 311¹ elektroonilise kätetoimetamise täiendav regulatsioon täpsustab tänapäeva Eesti info- ja tehnoloogia võimalustele vastavat elektroonilist kätetoimetamist. Samas võib väita, et elektrooniline kätetoimetamine (selleks loodud infosüsteemi (AET) kaudu

võrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/1664/Lisa_nr_3_Priit%20Pikamae.pdf.

või muul viisil) on üldjuhul efektiivne (ning kiirendab menetlust) üksnes siis, kui adressaat soovib menetluses osaleda. Dokumendi saab TsMS § 311¹ lg-test 3 ja 5 lähtuvalt kättetoimetatuks lugeda, kui isik selle AET-is avab või kinnitab kättesaamist kohtule muul moel. Pahahtlik menetlusosaline soovib dokumendi avamisest või kinnituse saatmisest tõenäoliselt hoiduda.

TsMS § 317 lõigetega 1¹ ja 1² on lihtsustatud avaliku kättetoimetamise standardit juriidilistele isikutele, samuti maksekäsu kiirmenetluse üleminekul hagimenetluseks TsMS § 486 lg 1 p-s 2 sätestatu kohaselt olukorras, kus makseettepaneku koostanud kohus on makseettepanekut võlgnikule kätte toimetades täitnud TsMS § 317 lg 1 p-s 1 sätestatud avaliku kättetoimetamise eeldused.¹⁹ Lisaks on lühendatud avaliku kättetoimetamise aega seniselt 30 päevalt 15 päevale (TsMS § 317 lg 5).²⁰ Seaduseelnõu seletuskirjas märgitu kohaselt õigustab muudatust eeskätt asjaolu, et juriidiliste isikute puhul võib eeldada (ja nõuda) kõrgendatud hoolsust dokumentide kättesaamisel võrreldes füüsiliste isikutega. Leian, et

¹⁹ TsMS § 317 lg 1¹: “Olenemata käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatud, võib juriidilisest isikust menetlusosalisele kohtu määruse alusel toimetada menetluskohandi kätte avalikult, kui elektrooniline kättetoimetamine ja juriidilise isiku kohta peetavasse registrisse kantud postiaadressil tähtitud kirjaga kättetoimetamine ei ole tulemust andnud. Kui juriidiline isik on esitanud registripidajale äriseadustiku § 63¹ lõikes 1 sätestatud isiku Eesti aadressi, tuleb enne menetluskohandi avalikult kättetoimetamist üritada dokumenti kätte toimetada ka sellel aadressil.” TsMS § 317 lg 1²: “Olenemata käesoleva paragrahvi lõikes 1 sätestatud, võib maksekäsu kiirmenetluse üleminekul hagimenetluseks käesoleva seadustiku § 486 lõike 1 punktis 2 sätestatu kohaselt kohtu määruse alusel toimetada hagiavalduse kätte avalikult, kui makseettepaneku koostanud kohus on makseettepanekut võlgnikule kätte toimetades täitnud käesoleva paragrahvi lõike 1 punktis 1 sätestatud avaliku kättetoimetamise eeldused.”

²⁰ Kostja õigusi ja huve silmas pidades on muudetud tasakaaluks TsMS § 415 teist lõiget, mille teise lause järgi võib tagaseljaotsuse avaliku kättetoimetamise korral nüüd kaja esitada 30 päeva jooksul alates päevast, kui kostja sai tagaseljaotsusest või selle täitmiseks algatatud täitemenetlusest teada. Siiski tuleb esiteks arvestada, et mistahes tagaseljaotsus on TsMS § 468 lg 1 p 2 järgi tagatiseta viivitamata täidetav ning täitemenetlus võib olla kaja esitamise ajaks juba sisuliselt toimunud. Tagaseljaotsuse hilisemal tühistamisel võib alusetu täitemenetluse käigus saadu hagejalt tagasinõudmine olla kostja jaoks keerukas, isegi võimatu. Teiseks tuleb kaja esitamisel tasuda TsMS § 142 lg-te 1 ja 2 järgi alati kautsjon summas, mis vastab riigilõivule poolelt hagi hinnalt, kuid mitte vähem kui 100 eurot ja mitte rohkem kui 1500 eurot.

äriühingute puhul võiks kättetoimetamise miinimumnõuete lihtsustamist pidada mõistlikuks ja vajalikuks. Siiski on vaieldav, kas avaliku kättetoimetamise standardi lihtsustamist saab pidada kohaseks lahenduseks. Enamike teiste juriidiliste isikute, sh korteriühistute, juhtorganite liikmetelt ei ole vähemalt praegust reaalsust arvestades veel mõistlik eeldada kõrgendatud hoolsust dokumentide kättesaamisel.²¹

Eeltooduga seonduvalt tuleb üldisemalt rõhutada, et kuigi dokumendi kättetoimetamine on formaalne (st kindlate vormireeglite järgimist nõudev) menetlus toiming (TsMS § 306 lg 2), on kättetoimetamise instituuat demokraatliku riigi tsiviilkohtumenetluses keskse tähtsusega. Kättetoimetamise instituudi peamiseks eesmärgiks on tagada isiku õiguslik ärakuulamine (mis on põhiseaduslik õigus). Lisaks aitab see kindlasti kaasa ka menetluse selgusele ning efektiivsusele. Eesti õiguses kinnitab eelmärgitud TsMS § 306 lg 1 esimene lause, mille järgi on menetluskohandi kättetoimetamine dokumendi üleandmine saajale sellisel, et saajal oleks võimalik dokumendiga oma õiguse teostamiseks ja kaitsmiseks õigel ajal tutvuda.

Teisalt on vaja teiste menetlusosaliste õigusi tasakaalustavaid sätteid, mis välistaksid dokumentide adressaadi võimaluse menetlust pahahtlikult takistada ning võimaldaksid lugeda dokumentid kättetoimetatuks sõltumata nende tegelikust saajani jõudmisest. Ka TsMS-is sisaldub mitmeid nn kättetoimetamisfiktsioone²². Üheks nendest on menetluskohandi avalik kättetoimetamine (TsMS § 317). Riigikohus on mitmetes lahendites asunud seisukohale, et avalik kättetoimetamine riivab isiku PS § 24 lg-s 2 sätestatud põhiõigust olla oma kohtuasja arutamise juures ning et kohtudokumentide avaldamine väljaandes Ametlikud Teadaanded ei ole optimaalne viis anda füüsilisest isikust protsessiosalisele teada temale saadetud dokumentidest. Seetõttu võib menetluskohandi avalikult kätte toimetada alles siis, kui kõik teised kätteandmise vahendid ei ole tulemust

²¹ Võib ka märkida, et seaduse teksti põhjal jääb arusaamatuks, kas TsMS § 317 lg-s 1¹ sätestatu peaks laienema ka Eestis alaliselt mittetugutsevale välismaisele juriidilisele isikule.

²² TsMS-i puhul eeskätt 36. peatükis sätestatud kättetoimetamise erijuhud.

andnud.²³ Eelmärgitut arvestades on küsitav, kuivõrd on TsMS § 317 lg-te 1¹ ja 1² sisu kooskõlas avaliku kätetoimetamise standardit puudutava Riigikohtu senise praktikaga. Vastuse peab siin andma tuleviku kohtupraktika. Optimaalse tasakaalu leidmine ärakuulamisõiguse tagamise ja menetluse mõisliku ajaga korraldamise vahel on ilmselgelt keerukas ning juristide seisukohad jäävadki selles osas mõningal määral erinema. Igal juhul on menetluskäitajate avalik kätetoimetamine olemuslikult vastuolus kätetoimetamise instituudi peamise eesmärgiga ning avaliku kätetoimetamise standardi lihtsustamised kujutavad endast potentsiaalset ohtu tõhusale õiguskaitsele ja ausale õigusemõistmisele. Menetluses toimival esmasel kätetoimetamisel peaks selle kätetoimetamisviisi rakendamine olema selgelt erandlik.

Menetluse ühe poole (pahauskne) soov vältida menetluskäitajate kätetoimetamist ei ole Eestis ilmselt siiski peamine takistus menetluskäitajate kätetoimetamisel. V. Kõve on 2012. aasta *Juridica* artiklis õigesti märkinud, et olulisemaks probleemiks kätetoimetamisel ei ole mitte see, et isik ei võta elu- või asukohas menetluskäitajate vastu (selle lahendamiseks pakub TsMS piisavalt võimalusi), vaid see, et riik ei tea, kus see elu- või asukoht on.²⁴ Sarnaselt V. Kõvega leian, et avaliku kätetoimetamise standardi lihtsustamise asemel oleks siin õigem lahendus rahvastikuregistri andmete kvaliteedi tõstmine ning järelevalve kehtestamine andmete õigsuse üle, mis vaatamata korduvatele katsetele asjakohaste eelnõude näol ei ole n-õ poliitilise tahte puudumise tõttu seni õnnestunud.

Arvestades seadusandja soovi vähendada viivitusi dokumentide kätetoimetamisel, jääb arusaamatuks, miks on 1. jaanuaril 2013 jõustunud muudatustega kadunud menetlusseadustikust TsMS § 314 lg 8, mis võimaldas lugeda isikule (sõltumata tema nõusolekust) kätetoimetatuks ka lihtkirjaga saadetud menetluskäitajate, kui kohus oli saanud samas menetluses või hiljuti muus menetluses isikule Eesti aadressil menetluskäitajate kätetoimetada ja puudusid andmeid

aadressi muutumise kohta. Eelnõu seletuskirjast selle muudatuse vajaduse ja eesmärkide kohta selgitusi ei leia. Kui kõnealune norm on jäänud muudatustega seadustikust välja kogemata, võiks seadusandja sellise eksituse tulevikus siiski parandada. TsMS § 314 lg 8 norm oli olemuselt küll samuti kätetoimetamisfiktioon, kuid võrreldes dokumendi avaliku kätetoimetamisega oli selle puhul siiski suurem võimalus, et isik tema suhtes toimuvast menetlusest (ja menetluskäitajate sisust) ka tegelikult teada sai.

Muudatustega on lisandunud TsMS § 315 lg 1¹ ja § 315¹. Nendest sätetest tulenevalt saab kohus hagimenetluses (ka maksekäsu kiirmenetluses) menetluskäitajate kohtutäituri vahendusel üldjuhul kätetoimetada nüüd üksnes menetlusosalise taotlusel, kelle esitatud menetluskäitajate tuleb kätetoimetada või kelle huvides on muu menetluskäitajate kätetoimetamine. Üksnes lapse või menetluses erilist kaitset vajava muu füüsilise isiku huve puudutavas hagimenetluses, samuti lapse elatisnõudega maksekäsu kiirmenetluses võib kohus proovida menetluskäitajate kohtutäituri vahendusel kätetoimetada omal initsiatiivil. Enne 2013. aastat ei olnud kohus ühelgi juhul seotud menetlusosalise taotlusega ning võis dokumendi põhimõtteliselt alati anda kätetoimetamiseks kohtutäiturile. Eelnõu seletuskirjast nähtuvalt tähendab muudatus seda, et kohus ei vahenda enam suhtlust ja kohtutäituri tasu maksmist kohtutäiturile. Sellega on soovitud vähendada kohtutele varem seadusega pandud bürokraatiat.

Bürokraatia vähendamist silmas pidades on kõnealune muudatus isenesest põhjendatud, sest suhtluse korraldamine dokumentide kätetoimetamist sooviva menetlusosalise ja kohtutäituri vahel oli kohtu jaoks märkimisväärne lisakoormus ja selliseid toiminguid ei peaks kohus ka põhimõtteliselt tegema. Menetlusosaline võiks pöörduda kohtult saadud menetluskäitajate vastaspoolele kätetoimetamiseks ise täituri poole ning maksta sellega seotud tasu (esialgu) ise otse kohtutäiturile (ning võimalusel nõuda see hiljem teiselt poolelt sisse menetluskuluna).

²³ Vt nt RKTko 3-2-3-1-06, p-d 6 ja 7 koos sealsete viidetega Riigikohtu varasemale praktikale; RKTkm 3-2-2-4-10, p 12 koos viidetega varasemale praktikale.

²⁴ V. Kõve. Tsiviilkohtumenetluse kiirendamise võimalused ja nendega seotud ohud. – *Juridica* 2012/9, lk 667.

Negatiivne on muudatuse puhul see, et kohus saab nüüd hagimenetluses kohtutäituri vahendusel menetlusedokumente kätte toimetada üksnes siis, kui pool (enamasti hageja) seda soovib, v.a seaduses sätestatud erandid. Senise praktika põhjal võib väita, et pool, kelle esitatud menetlusedokument tuleb kätte toimetada, ei ole üldjuhul huvitatud kohtutäituri teenuste kasutamisest ning pigem ignoreerib kohtu ettepanekut seda teha. Seetõttu on menetlusedokumentide kättetoimetamine kohtutäituri vahendusel omandanud hagimenetluses üksnes marginaalse tähenduse.

Nii-öelda kadunud kostjate puhul soovivad hagejad jõuda tavaliselt võimalikult kiiresti dokumentide avaliku kättetoimetamiseni (mille standardit on seadusandja nüüd kohati veel lihtsustanud). Üldjuhul hagejad Eestis seni ei teadvusta tõsiasja, et avaliku kättetoimetamise alusel kostja suhtes tagaselja tehtud lahend (enamasti tagaseljaotsus) ei pruugi olla välisriigis täidetav. Euroopa täitekorraldust ei saa Eesti kohus sellise lahendi puhul kindlasti välja anda, kuna avalik kättetoimetamine ei vasta Euroopa täitekorralduse määruse²⁵ kolmandas peatükis sätestatud miinimumstandarditele. Küsitav on sellise lahendi täidetavaks tunnistamine ka Brüsseli I²⁶ määruse alusel²⁷. Juhul kui kostjal puudub Eestis ka vara, millele sissenõuet pöörata, ei ole hagejal avaliku kättetoimetamise alusel tagaselja tehtud lahendiga eeltoodust järelduvalt midagi suurt pihta hakata. Kohtul ei ole siin ka eriti tõhusaid hoobi poole sellist käitumist suunata. Ainus võimalus on ilmselt kasutada TsMS § 317 lg-st 6 tulenevat õigust keelduda avalikust kättetoimetamisest ning jätta hagi vajadusel TsMS § 423 lg 1 p 8 (esimese alternatiivi) alusel läbi vaatamata. Praktikas on siiski kaheldav, kui tõsikindlalt saab asja lahendav maa-kohus väita, et menetluses (tagaselja) tehtavat lahendit

soovitakse eeldatavasti tunnustada või täita välisriigis (mis on TsMS § 317 lg 6 kohaldamise üheks eelduseks). Lisaks on dokumendi avalik kättetoimetamine paraku ka kohtuniku jaoks ahvatlev võimalus. See võimaldab asjaga kiiresti edasi minna ning “tõhusalt” menetleda²⁸. Juhused, kus kostja siiski hiljem välja ilmub ja soovib avaliku kättetoimetamise alusel tagaselja tehtud lahendit vaidlustada, on harvad.

Olen kuulnud kolleegidelt argumente, et kohtutäitur osutab lihtsalt põhjendamatuks kallist postiteenust ning et üldjuhul see kättetoimetamisviis sisulist tulemust ei anna. Tõepoolest, erinevate kohtutäiturite poolt kättetoimetamiseks osutatava teenuse maht ja kvaliteet ei ole olnud ühtlane. On esinenud ka ebamõistlikke viivitusi kättetoimetamiseks vajalike toimingute tegemisel. Selliseid probleeme oleks siiski ilmselt võimalik lahendada teisiti kui kohtutäiturite kasutamise olulise piiramisega (menetlusseadustiku muutmise kaudu), näiteks järelevalve tõhustamisega kohtutäiturite tegevuse üle. Liatigi toimis siin varem ka teatud määral turu omaregulatsioon, st kohtud saatsid dokumente kättetoimetamiseks täituritele, kes olid oma tegevuses tõhusad. Minu kogemuse põhjal suutsid kohtutäiturid sageli kätte toimetada dokumente, mille postiteenuse vahendusel kättetoimetamine oli enne ebaõnnestunud, või andsid täituri tehtud toimingud kohtule vähemalt kindlama veendumuse, et avaliku kättetoimetamise eeldused on täidetud.

Kohtujuristide abist õigusemõistmisel

Harju Maakohtus on 2013. aasta algusest teatavasti rakendunud tõhusama õigusemõistmise projekt. Selle ühe osana on kohtusse järk-järgult tööle asunud kohtujuristid. Kohtujuristi (kui kõrgema kvalifikatsiooniga kohtuametniku) institutsioon ise lisandus kehtivasse õigusesse 2012. aastal vastu võetud kohtute seaduse

²⁵ Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 805/2004, 21. aprill 2004, millega luuakse Euroopa täitekorraldus vaidlustamata nõuete kohta. – ELT L 143, 30.04.2004, lk 15–39.

²⁶ Nõukogu määrus (EÜ) nr 44/2001, 22. detsember 2000, kohtualluvuse ja kohtuotsuste täitmise kohta tsiviil- ja kaubandusajades. – EÜT L 012, 16.01.2001, lk 1–23.

²⁷ Vt selle kohta täpsemalt: Brussels I Regulation. U. Magnus, P. Mankowski (eds.). 2nd ed. München: Sellier European Law Publishers 2012, art 34, vnr 44–56 (S. Francq); G. Löhms. Poole osavõtuta tehtud kohtulahendite tunnustatavus ja täidetavus Brüsseli I määruse ja Lugano II konventsiooni liikmesriikides. – Juridica 2012/6, lk 450–461.

²⁸ Siinkohal tasub ka meele pidada, et Justiitsministeerium on kohtutega sõlmitavate ühiste kavatsuste protokollide (ÜKP) kaudu rakendamas kohtuteenistujate tasustamisel tulemusrahasutamise meetodeid. Seejuures on ÜKP-de täitmise keskseks kriteeriumiks ministeeriumi soovitud keskmiste menetlustähtaegade saavutamine. Nimetatu võib osutada kohtu jaoks täiendavaks “motivaatoriks” avaliku kättetoimetamise kasuks otsustamisel.

muutmise seadusega²⁹ (eelnõu nr 281SE). Kohtute seadusesse (KS) lisati muutmise seadusega § 125¹, mille esimeses lõikes toodud määratluse kohaselt on kohtujurist kohtuametnik, kes osaleb kohtuasjade menetlemiseks ettevalmistamisel ja menetlemisel kohtumenetluse seaduses ettenähtud ulatuses iseseisvalt või kohtuniku järelevalve all. Sama paragrahvi teise lõike järgi on kohtujurist pädev tegema ka neid toiminguid ja lahendeid, mida kohtumenetluse seaduse kohaselt on pädev tegema kohtunikuabi või muu kohtuametnik. Kohtujuristi institutsiooni loomise eesmärk oli eelnõu seletuskirja kohaselt kohtuametnike kvalifikatsiooni tõstmine ja seeläbi esiteks kohtute töö kvaliteedi parandamine ning teiseks kohtumenetluse tõhustamine ja mõistliku menetlusaja tagamine.

Kohtuametnike kvalifikatsiooni ja motivatsiooni tõstmise eesmärk on vaieldamatult õige ning tervitatav. Harju Maakohtusse 2013. aasta esimesel poolel tööle asunud juristid on suurendanud kohtu tööjõudlust ning usutavasti parandanud kohtu osutatava avaliku teenuse kvaliteeti üldiselt. Kohtunike menetluses olevate asjade jääk, sh nn vanade asjade jääk, on oluliselt vähenenud, lühenenud on ka tsiviilasjade statistiline keskmine menetlusaeg maakohtus.³⁰ Katseaja edukalt läbinud kohtujuristide palk on ligikaudu poole suurem seniste konsultantide omast³¹, mis kindlasti suurendab kohtujuristide kui teenistujate motivatsiooni. Lisaks tõstab vähemalt Harju Maakohtus kohtujuristi motivatsiooni asjaolu, et iga jurist kuulub üksnes ühe kohtuniku nn menetlusgruppi (või -tiimi) ning on seega otseselt kaasvastutav grupi töö tulemuslikkuse eest. Varem tegi konsultant üldjuhul tööd mitme kohtuniku heaks. Igapäevatöös on seetõttu täheldatav kohtujuristi suurem huvitatus kõnealuse tiimi töö resultaatidest.

Harju Maakohtu kohtunike kohtulahendite kvaliteedi paranemise kohta on õigemad hinnangut andma kõrgemate astmete kohtute kohtunikud. Kohtuametnike kvalifikatsiooni tõusu kohta praegu veel kindlaid järeldusi

²⁹ RT I, 29.12.2012, 2.

³⁰ Täpsemad statistilised andmed on kättesaadavad arvutivõrgus: <http://www.kohus.ee/et/eesti-kohtud/kohtute-statistika>.

³¹ KS § 125¹ lg 6 kohaselt ei või kohtujuristi palk ületada esimese astme kohtu kohtuniku ametipalka ja pärast katseaga olla väiksem kui pool esimese astme kohtu kohtuniku ametipalgast.

minu arvates teha ei saa. Harju Maakohtu kogemuse põhjal said valdavas osas kohtujuristikts tublimad konsultandid ja kohtunikuabid (kuigi on olnud uusi heal tasemel tulijaid ka väljastpoolt kohtusüsteemi). Kuivõrd avalikul konkursil kohtujuristide kohtadele osutusid valituks eelduslikult parimad ning konsultantide kohad kohtus koondati, on ametnike kvalifikatsiooni tase ilmselt ühtlustunud (ja seda senisest kõrgemal tasemel). Samas ei tõuse üksiku ametniku kvalifikatsioon veel üksnes seetõttu, et talle makstakse nüüd *ca* kaks korda suuremat palka. Siiski võib kvalifikatsiooni tõusu osas olla pikas perspektiivis optimistlik, kui kohtujuristi ametikoht osutub piisavalt ahvatlevaks ning sellel töötatakse üldjuhul aastaid, võimaldab see juristidel omandada tugeva kohtutöö kogemuse, saada osa kohtunike koolitustest jne. Nendel eeldustel võiksid kohtujuristid etendada potentsiaalselt olulist osa ka kohtunikukonna piisava järelkasvu tagamisel. Usutavasti on nii mõnelgi kohtujuristil ambitsioon töötada tulevikus kohtunikuna.³²

Kuigi kohtujuristid suudavad kohtunikke senise kogemuse põhjal tõhusalt abistada, on põhiseaduse valguses oodatult diskussiooni tekitanud see, milliseid õigusemõistmisega seotud toiminguid ja millistel tingimustel võiks kohtujurist menetluses (kohtuniku asemel) iseseisvalt teha. Kuivõrd kehtiv õigus annab kohtujuristidele võimaluse täita õigusemõistmisega seotud ülesandeid, oleks vajalik tagada nende personaalne sõltumatus, kuid vastav regulatsioon on praegu ebapiisav. Kohtujuristide laiendatud pädevusega seotud põhiseaduslikke probleeme on üksikasjalikult käsitletud V. Saarmets juba eelmises “Kohtute aastaraamatus” ilmunud artiklis.³³ Praktikaks on osutatud kitsaskohad seni kõige teravamalt

³² Justiitsministeerium on kooskõlastamiseks saatnud ka eelnõu, mille kohaselt saanuks kohtujurist kohtuniku ettevalmistuskava täita vahetult töö kõrvalt. Kohtute seaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu, toimik nr 13-0839. Arvutivõrgus: <http://eelvoud.valitsus.ee/main#SMT2Mkpm>. Seni ei ole vastav regulatsioon siiski seaduseks saanud.

³³ V. Saarmets. Kohtuametnike rollist õigusemõistmisel ja selle laiendamisest. Kohtute aastaraamat 2012. Riigikohus, 2013, lk 49–59. Samuti on kohtujuristi pädevust põhjalikult analüüsinud õiguskantsler Riigikohtule põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluses esitatud arvamuses kohtujuristi pädevuse kohta menetluskulude kindlaksmääramise määrase tegemisel. Arvutivõrgus: http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_arvamus_kohtujuristi_padevus_menetluskulude_kindlaksmääramise_maaruse_tegemisel.pdf.

ilmnenud Riigikohtu üldkogu 4. veebruari 2014 otsusega päädinud kohtuasjas³⁴, millega tunnistati KS § 125¹ lg 2 ja TsMS § 174 lg 8 osas, mille kohaselt võib tsiviilkohtumenetluses menetluskulud kindlaks määrata kohtujurist, põhiseadusega vastuolus olevaks ja kehtetuks.

Kokkuvõttes tundub, et kohtujuristidele iseseisva otsustuspädevuse andmisega seotud põhiseaduslikud probleemid on jäänud 2012. aastal vastu võetud kohtute seaduse muutmise seaduse loomisel piisava tähelepanuta ning vajaksid edaspidi kindlasti põhjalikumat analüüsi. Kui kohtujuristidele ikkagi soovitakse põhiseadusega vastuollu sattumata seadusega iseseisvat otsustuspädevust anda, on vajalik kohtujuriste puudutatavat regulatsiooni ilmselgelt täpsustada ja täiendada.³⁵ Kuigi Riigikohtu üldkogu 4. veebruari 2014 otsusega ei ole kohtujuristide pädevust lõplikult piiritletud, on selles lahendis PS §-dele 146, 147, 150 ja 153 antud tõlgenduste alusel kohtunike iseseisva otsustuspädevuse laiendamise võimalused tervikuna siiski üldse kaheldavad.

Sõltumata edasistest arengutest on selge, et kohtujuristi roll jääb vähemalt kehtiva põhiseaduse kontekstis eeskätt kohtunikku abistavaks ning juristidele saab üle anda ehk ainult üksikuid praegu kohtunike täidetavaid ülesandeid. Seetõttu tuleks jätkuvalt tähelepanu pöörata ka teistele abinõudele, mis aitavad tõsta õigusemõistmise üldist kvaliteeti ning mõistliku aja põhimõtet paremini tagada. Eeskätt peaks püüdnud kõigi olemasolevate kohtunikkohtade täitmise poole ning vajadusel looma uusi.³⁶

³⁴ RKÜKo 3-4-1-29-13.

³⁵ Kohtujuristi KS § 125¹ lg-s 2 sätestatud pädevuse osas menetluskulude kindlaksmääramise määrase tegemisel on õiguskantsler eespool viidatud arvamuses tõhusa õiguskaitse põhiõiguse rikkumise seisukohast määravaks pidanud asjaolu, et kehtivas õiguses puuduvad kohtujuristi taandamise alused ja kord.

³⁶ Püüd hoida kohtunike asemel kohtujuristide palkamisega kokku riigieelarve vahendeid on põhiõiguste tagamise seisukohast ohtlik ja lühinägelik. Ka õiguskantsler on eespool osutatud arvamuse p-s 44 juhtinud tähelepanu sellele, et kohtujurist ei tohi muutuda n-ö säästukohtunikuks, millega paratamatult kaasneks järjest suurem järeleandmine õiglase kohtumenetluse tagamiseks vajalike garantiide osas.

Lõpetuseks

Eespool leidsid käsitlemist ainult mõned maakohtu tööd 2013. aastal puudutanud muudatustest ja ka nende üle võiks veelgi pikemalt arutleda. Kokkuvõtteks võib öelda, et kohtumenetluse kuluefektiivsuse ja kiiruse tõstmise püüdeid ei saa iseenesest taunida. Samas ei tohiks seejuures põhiseadust ja isikute põhiõigusi unustada. Taotletav ökonoomsus (kui mõista seda kulude kokkumõistatavuse hoiuna) tuleb sageli millegi või kellegi arvel. Kohtumenetluse ja menetlusseadustiku üks oluline eemärk on siiski ka menetlusosaliste põhiõiguste kaitse tagamine. Arvan, et see on jäänud viimaste aastate ümberkorralduste puhul kohati tähelepanuta. Õigusriigile kohase kohtusüsteemi ülalpidamine ning inimõigusi tõhusalt kaitsva kohtumenetluste korraldamine jääb paratamatult märkimisväärseks koormuseks riigieelarvele (eriti veel sellise väikeriigi puhul nagu Eesti). Õigusemõistmine peab toimuma mõistliku aja jooksul, aga olema seejuures õiglane ning õiglane ka näima. Lõpetaksin seetõttu V. Saarmetsa mõttega 2014. a kohtunike täiskogult, et mõistliku aja mõistesse tuleks suhtuda mõistlikult.

REMARGI KORRAS JA VABAS VORMIS: KOHTUTE NN TULEMUSLEPINGUTEST VÄLISRIIKIDE KOGEMUSE JA EESTI VABARIIGI PÕHISEADUSE VALGUSES

Madis Ernits

Tartu Ringkonnakohtu kohtunik

Marelle Leppik

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna doktorant

Sissejuhatus

Justiitsministeerium muutis esimese ja teise astme kohtute rahastamise põhimõtteid ning asus neid nn tulemusrahastama 2008. aastal juhtprojekti korras. Projekti põhielemendiks said kohtute arengueesmärkide kokkulepped ehk nn tulemuslepingud Justiitsministeeriumi ja kohtu esimehe vahel. Toonane Riigikohtu esimees ristis need 2012. aastal Riigikogu ees peetud ettekandes ühiste kavatsuste protokollideks.¹ Kokkulepete sisuks sai kohtule lisaraha eraldamine suurenenud töökoormusega toimetulemiseks. Asjaomased finantsid oleks riigieelarve seaduse järgi tulnud kulutada sihtotstarbeliselt kohtunike ametikohtade täitmiseks. Selle asemel said kohtud kasutada eraldatud lisaraha eelkõige kohtunike abipersonali palkamiseks.

¹ Riigikohtu esimehe Riigikogu 2012. aasta kevadistungjärgul 07.06.2012 peetud korraline ettekanne „Ülevaade kohtukorralduse, õigusemõistmise ja seaduste ühetaolise kohaldamise kohta“, lk 3. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/1354/Riigikohtu%20esimehe%20ettekanne%20parlamendile_07%2006.pdf.

Kätte on jõudnud nn tulemuslepingute teine vaatus. 2. jaanuaril 2013. aastal allkirjastasid Justiitsministeerium ja Harju Maakohtu esimees dokumendi pealkirjaga „Ühiste kavatsuste protokoll tõhusama õigusemõistmise projekti elluviimiseks Harju Maakohtus“. Dokumentis on kirjas, et Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammi 2011–2015 punkti 16 „Õigusriigi ja õigussüsteemi toimivuse ning ärikeskkonna parandamine“ alapunkti b kohaselt tuleb arendada kohtusüsteemi sihiga muuta õigusemõistmine kodanikele kiiremaks ja odavamaks ning kohtuasjade menetlus ei tohi üheski kohtuastmes kesta üle 100 päeva. Kokkuleppe kandev eesmärk on, „et õigusemõistmine maakohtus ei kesta 2014. aasta lõpuks üldreeglina üheski menetlusliigis keskmiselt üle 100 päeva“. Lisaraha eraldamise aspektist on seega esiplaanil menetluse kiirus. Sarnast põhieesmärki kandvaid, kuid mõnevõrra leebemaid menetlustähtaegu seavad ja oluliselt vähem hüvesid ette nägevad kokkulepped sõlmis Justiitsministeerium 2013. aasta jooksul ka kõigi ülejäänud esimese ja teise astme kohtutega.

Kohtute kvaliteedijuhtimise reformi ja nn tulemuslepingu omavaheline seos – mündi kaks poolt või kaks erinevat münti?

Eestis on nn tulemuslepingu teema muutunud aktuaalseks kohtusüsteemi kvaliteedijuhtimise reformi tõttu. Kas nn tulemuslepingut tuleks käsitada kvaliteedijuhtimise osana, mis jagab õigusemõistmise kvaliteedi saavutamise eesmärgi, või on tegemist pigem eraldiseisva nähtusega? Näiteks Saksamaal ja Austrias on kohtusüsteemis kvaliteedijuhtimise ja -kontrolli reform toimunud, kuid nendes riikides ei leidu justiitsministeeriumi ja kohtute vahel sõlmitud tulemuslepingute analooge. Saksamaal püütakse kohtusüsteemi jaoks loodud spetsiaalsete arengueestluste abil kohtuteenistujaid ja ametnikke motiveerida.²

14. veebruaril 2014 toimunud kohtunike täiskogul väitis Külli Taro oma ettekandes „Tulemusrahastamine avalikus sektoris: atraktiivne idee teravate karidega“, et klassikalist kvaliteedikontrolli mudelit on edukalt rakendatud näiteks välisriikide haiglates, kuid õigusemõistmise kvaliteedijuhtimise ja tulemusrahastamise osas on materjal kesine. Sama väidab kriminoloogia prof Brian Forst, kes keskendub siiski kriminaalrajade lahendamise kvaliteedi hindamise aspektidele.³ Raamatust koorub välja seisukoht, et üldist õigusemõistmise kvaliteedi kontrolli mudelit ei ole mõistlik teha. Muutmaks õigusemõistmist tõhusamaks, peab tuvastama kõigepealt kitsaskohad ja selleks peab süvenema võimalikult täpselt, eristades kohtuasjade liike.⁴

² Saksamaal tähistatakse terminiga „*Personalentwicklungskonzept*“, mis sisuliselt sarnaneb arengueestlustele ja mille põhieesmärk on isikut motiveerida.

³ B. Forst, *Errors of Justice: Nature, Sources and Remedies*, Cambridge University Press, 2004.

⁴ „*On standard approach for managing errors in both production processes and service delivery settings (hospitals are a prime example) is the use of check sheets that record and organize data on errors. [---] In a criminal justice setting, the use of such of tool to manage errors might be by specifying the dimensions of the check sheets, following the consideration of these sorts of questions: What are the major sources of errors in a department or office (police, prosecution, adjudication, sentencing, and corrections)? How do these vary by crime situation, type [---], and so on? How can we more systematically obtain information*

Prof B. Forsti juhutatud teed on mindud näiteks Austria kohtusüsteemi kvaliteedijuhtimise ja kontrolli puhul, kus on koostatud põhjalik kohtute kontrolli käsiraamat koos kontrolli- ja tulemustabelite ning järelevalve reeglitega. Samas ei ole seegi süsteem ideaalne. Nagu kommenteeris üks Austria kohtunik eravestluses – paberil näivad detailsed reeglid kenad ja läbimõeldud, kuid tegelikult on see ressursimahukas tabelite ja analüüsi bürokraatia.

Klassikalise kvaliteedijuhtimise protsessi alus, millele juhib tähelepanu ka prof B. Forst, on enne tulemuste nõudmist tehtav põhjalik (lausa piinlikult bürokraatlik) kitsaskohtade tuvastamise analüüs. Kvaliteedijuhtimise ettevalmistamine eeldab näiteks kontrollküsimustike abil probleemide väljaselgitamist. Vähemalt praegu näib, et Eestis seni Justiitsministeeriumi ja kohtute vaheliste nn tulemuslepingute sõlmimisel on võetud *a priori* seisukoht, milles probleem seisneb: tuleb motiveerida (või natuke survestada) kohtunikku ja kohtujuristi, et lühema ajaga valmiks rohkem lahendeid. Kas Justiitsministeeriumil on alust arvata, et senine rahastamine ei ole tõhus ja motiveeriv? Kas rahastamise übermõtestamine on sattunud kvaliteedijuhtimise reformiga juhuslikult samale ajale?

Kui suurem osa kohtunikke ja kohtuteenistujaid teeb juba niigi kõik endast oleneva, siis ei pruugi tulemusrahastamise motiivatsioonipakett kanda vilja. Näiteks, kui soovitakse, et haldusasi lahendatakse 100 päevaga, siis tuleb tõdeda, et ka tungivaima soovi juures tuleb kehtivaid halduskohtumenetluse reegleid järgides ikkagi kokku vähemalt 178 päeva, nagu arvutas Virgo Saarmets kohtunike 14. veebruari täiskogul. Eesmärk kiiremini-kaugemale-kõrgemale on iseenesest sportlik, kuid vahel seab põhiseaduse nõuetest lähtuv kohtumenetluse korraldus selle saavutamisele kaalukatel põhjustel omad piirid.

Kui klassikalise kvaliteedijuhtimise olemuslikuks osaks on tuvastada kõigepealt kitsaskohad, et seejärel takistused (võimalusel) likvideerida, siis nn tulemuslepingud

documenting errors in each major category of these dimensions? An analysis of these check sheets over a period of, say a year could help to establish how resources might be redeployed to reduce the most frequent and costly types of errors. “B. Forst, *Errors of Justice: Nature, Sources and Remedies*, Cambridge University Press, 2004, lk 42-43.

oma praegusel kujul pigem ei haaku kohtusüsteemi kvaliteedijuhtimise ja -kontrolli reformiga, vaid kujutavad endast eraldiseisvat nähtust. Samas ei saa muidugi välistada, et nn tulemusleping saab kunagi tulevikus meetmeks, mis aitab likvideerida mõnda kindlaks tehtud kitsaskohta, muutudes sel moel kvaliteedijuhtimise osaks.

Välisriikide kogemus ja analoogsed kitsaskohad

Tulemusele orienteeritud avalik haldus Šveitsi näitel

Kuna Šveitsi peetakse Euroopa üheks jõulisemaks avaliku sektori tulemuslepingute ellurakendajaks, siis järgnevalt vaadeldakse, kuidas Šveitsis on käsitletud nn tulemuslepingute olemust ja mõju. 2007. aastal analüüsis sõltumatu akadeemiline uurija Isabella Proeller Šveitsi kohalike omavalitsuste tulemuslepinguid. Uurimistulemuste kohaselt kasutavad Šveitsi kohalikud omavalitsused nelja tüüpi tulemuslepinguid, millest kõige halvemaks hindas Proeller tulemuslepingut, milles olid loetletud ülesanded ja kohustused, täpsustamata, milline on oodatud väljund ehk tulem. Kõige paremaks pidas uurija tulemuslepingut, milles on selgelt väljendatud oodatud tegevuse eesmärgid ning kuidas eesmärgi saavutamist ehk tulemust mõõta.⁵

Proeller hoiatas, et näitajad, mille kaudu tulemust mõõdetakse, peaksid olema „robustsed“⁶ ehk lihtsalt tegelikuses rakendatavad – sellised, mida isik, kellelt tulemust oodatakse, saab oma tööga vahetult mõjutada. Mitmed

näitajad, mida Šveitsi tulemuslepingutes ekslikult kasutati, olid rahulolu, õigsuse või seaduslikkuse näitajad.⁷ Sama probleem näib olevat Eesti kohtute tulemuslepingutega. Näiteks väidab Proeller, et menetlusosaliste rahulolu lahendiga näitab see, kui lahendit ei kaevata edasi. Lahendi juriidilist korrektsust võib vähemalt osaliselt näidata, kui järgmine kohtuaste jätab lahendi jõusse. Kumbki nimetatud näitajatest ei sobi aga Proelleri hinnangul tulemuslepingu konteksti, kuna tulemuse saavutamine on üsna keeruline ja sõltub mitmetest asjaoludest.⁸

Kokkuvõttes hoiatab Proeller, et kindlale tulemusele keskendumine võib kunstlikult tekitada väärtushinnangute maailma, mille kohaselt hinnatakse ainult kindlaid tulemusi ja teised on tähtsusetud.⁹ Näiteks võivad menetlusseadustikes sätestatud reeglid muutuda teisejärguliseks, kui tulemustasu makstakse üksnes kiirusele orienteeritud reeglite kohaselt. (Olgu märgitud eneseirooniliselt käesoleva kirjatüki kohta, et tulemuslepingu kohaselt ei panusta autorid artikli valmimisega Eesti kohtusüsteemi töösse ei sisendi, läbilaske, väljundi ega tulemuslepingus sätestatud tulemi tasandil. Seetõttu on ainuke võimalik järeldus, et tulemus jääb saavutamata.)

Kui aga asuda seisukohale, et kohtusüsteemilt oodatav tulemus (ingl k *outcome*) on kvaliteetne mõistliku aja jooksul valminud kohtulahend, siis, mis on sisend, läbilase ja väljund. Kas kohtulahendi valmimisel on sisend otsuse koostamiseks kasutatud ressursid? Läbilase jääb mõneti selgusetuks, mistõttu ei hakka spekulereima võimalike variantidega. Kui hea väljund võiks olla võimalikult palju lahendeid, ka ebakvaliteetseid, siis nn tulemuslepinguga oodatud tulem võiks olla võimalikult palju kvaliteetseid, mõistliku menetlusaja jooksul loodud

⁵ 1. Tulemuslepingus on loetletud ülesanded ja kohustused, täpsustamata, milline peaks olema väljund ehk tulem. 2. Tulemuslepingus on loetletud tooted ja teenused, mida peab tegema või osutama, kuid ei ole näiteks tootegrupile määratud eesmärki. 3. Tulemuslepingus on määratud sisendi ja väljundi eesmärgid, kuid puuduvad andmed, kuidas tulemust mõõta. 4. Tulemusleping, milles on selgelt väljendatud oodatud tegevuse eesmärgid ning kuidas eesmärgi saavutamist ehk tulemust mõõta. I. Proeller, Outcome-orientation in performance contracts: empirical evidence from Swiss local governments. – International Review of Administrative Sciences, 19.03.2007, lk 102.

⁶ „Outcome indicators should be robust and suitable to be used for control purposes and therefore should meet certain criteria like validity, timeliness, measure something the provide can influence, etc.“ I. Proeller (2007), lk 104; Audit Commission, On Target. The Practice of Performance Indicators, London, 2000.

⁷ „Many of the indicators actually are measures of satisfaction or measures of equity or legality (for example, number of rejections of next hierarchical level).“ I. Proeller (2007), lk 104.

⁸ Lisaks leidis I. Proeller kriitiliselt, et ka tulemuslepingud, mille alusel oli isiku sooritust võimalik mingite näitajate abil hinnata, ei olnud piisavad, kuna hinnang oli orienteeritud pigem sisendile (ingl k *input*), läbilaskele (ingl k *throughput*) või väljundile (ingl k *output*), mitte tegelikule tulemusele (ingl k *outcome*). See tähendab, et mõõdeti tootlikkust ja jõudlust, mitte efektiivsust ehk tõhusust, mõjusust. I. Proeller (2007), lk 103.

⁹ I. Proeller (2007), lk 104-105.

lahendeid. Kuidas seda tulemust aga adekvaatselt hinnata, on juba keerulisem küsimus, millele ammendav vastamine ei ole õnneks käesoleva vabas vormis kirjutatud remargi eesmärk.

Kiirusele orienteeritud kohtusüsteem Austria näitel

Austria justiitsministeerium toonitab, et kohtuasjade lahendamisel on oluline kiirus, kuna pikk kohtumenetlus koormab menetlusosalisi majanduslikult ja psühholoogiliselt.¹⁰ Seevastu ei pea Austria kohtunikud justiitsministeeriumi survet kohtumenetlust kiirendada heaks tooniks ega aktsepteeri sellist retoorikat täidesaatva ja õigustmõistva võimu vahelises suhtluses. Traditsiooniliselt juhitakse tähelepanu tõigale, et justiitsministeeriumi poolt ülddise kiirustamise mentaliteedi propageerimise paratamatuks tulemuseks võib olla lahendite kvaliteedi langus.¹¹ Samas ei sea keegi kahtluse alla, et kohtuasja lahendamine mõistliku menetlusaja jooksul on kohtusüsteemi huvides. Kohtusüsteem töötab pidevalt selle eesmärgi nimel, kuna ajalisel pikad menetlused koormavad nii menetlusosalisi kui ka kohtusüsteemi ennast.

Austria kohtusüsteemi on iseloomustatud 2013. aastal kui ühte Euroopa Liidu kiiremat ja ökonoomsemat,¹² mistõttu Austria kohtunikud leiavad, et justiitsministeeriumi surve kohtusüsteemile on liigne, riivates nii osaliselt ka võimude lahusust. Austria Ülemkohtu kohtunik Matthias Neumayr kirjutas eelmisel aastal, et kohtunike töö jälgimine ja kõikvõimalike töö võrdlustabelite koostamine kuulub kohtunike hindamise juurde, kuid kohtuniku sõltumatuse juurde peaks kuuluma sisemine kindlus jätta tegemata ebavajalikud järeleandmised töö

¹⁰ Austria justiitsministeeriumi ametlik väljaanne Die Österreichische Justiz, 2013, lk 38. Märkus kohtumenetluse kiiruse kohta on avaldatud ka Austria justiitsministeeriumi kodulehel: <http://www.justiz.gv.at/web2013/html/default/8ab4a8a422985de30122a93207ad63cc.de.html>.

¹¹ M. Neumayr. Richterliche Praxis der Zivilgerichtsbarkeit. – Wandel in der Justiz, Wien, 2013, lk 118. „*Ein Nebeneffekt der Liste ist aber zweifellos, dass das kompetitive Element in der Richterschaft zunimmt und sich die Richter/innen selbst unter „Prüflisten-Druck“ setzen, der wiederum die Tendenz verstärkt, die quantitativen Anforderungen des Berufs eher in der Vordergrund zu rücken.*“

¹² Vt nt Österreich bei Verfahrensdauer unter den Schnellsten – Der Standard. Arvutivõrgus: <http://derstandard.at/1363706199588/Oesterreich-bei-Verfahrensdauer-unter-Schnellsten>.

kvaliteedis pelgalt kvantitatiivsete võrdlustabelite ja statistika surve.¹³ Selle mõttega nõustus ka Riigikohtu esimees Priit Pikamäe 14. veebruaril 2014. aastal toimunud kohtunike täiskogul.

Austrias on hakatud mõistma, et kohtunike n-ö tagantkiirustamine ja tagantjärele statistika on komplekssele teemale ühekülgne lähenemine. Keskendatud on terviklikult kohtusüsteemi töökeskkonnale, kuna rõhuasetus peaks olema sellel, kuidas luua süsteem, mis toetab kiiret ja menetlusökonomiliselt tõhusat kohtuasjade lahendamist.¹⁴ Kohtuasju on võimalik kiirelt lahendada, kui kohtumenetluse regulatsioon toetab kiiret asjade lahendamist, kui kohtuasja lahendamiseks vajalik informatsioon on kiirelt leitav (näiteks seaduste seletuskirjad on Austrias kergelt kättesaadavaks tehtud elektroonilise õigusinfosüsteemi kaudu¹⁵) ja kohus ei pea tegelema sisulist asja lahendamist koormavate formaalsustega.

Nn tulemuslepingute õiguslik iseloom ja põhiseaduspärasus Eestis

On ilmselge, et nn tulemusleping ei ole ei haldus- ega ammugi mitte eraõiguslik leping. Seetõttu puudub allkirjastatud dokumendil ka lepingule omane õiguslik siduvus. Samuti ei tulene kusagilt kohtujuhi kohustust sellisele kokkuleppele alla kirjutada. Võib väita, et põhiseadusvastane oleks sundida või survestada mistahes mõjutusvahenditega õigustmõistvat võimuharu sõlmima mistahes kokkuleppeid täidesaatva võimuga. Selline surve ei ühilduks kohtu sõltumatusega. Kui aga kohtu esimees sõlmib Justiitsministeeriumiga heas tahtes ühiste kavatsuste protokollid, millel puudub õiguslik siduvus, siis selline tegevus ei ole iseenesest põhiseaduse seisukohalt probleemne.

Paraku ei saa eeltoodud järeldusega lõpetada. Kui

¹³ M. Neumayr. Richterliche Praxis der Zivilgerichtsbarkeit. – Wandel in der Justiz, Wien, 2013, lk 118: „*Zur Unabhängigkeit gehört auch die Gelassenheit, sich bei der Arbeit nicht nur von Prüflisten leiten zu lassen.*“

¹⁴ Viimasel ajal on Austrias panustatud eelkõige kommunikatsioonivahendite ja informatsioonitehnoloogiliste võimaluste arendamisse.

¹⁵ Austria õigusinfosüsteem RIS on kättesaadav: <https://www.ris.bka.gv.at/>.

süüvida nn tulemuslepingute sisusse, ilmnevad mõningad küsitavused. Põhiseaduse seisukohalt on probleemne, kui Justiitsministeerium võib jätta kohtule eelarves ettenähtud hüve andmata või muudab järgneva aasta eelarvekava, tuginedes nn tulemuslepingu täitmata jätmisele kohtus. See on sanktsioon, mis ei sobi heade kavatsuste taustsüsteemiga ja muudab küsitavaks võimude lahususe efektiivse toimimise. Otsene survestamine rahaliste vahenditega ei ole leebe mõjutusvahend, mille juures saaks õigustmõistev võim ühiste kavatsuste protokollilt mittedivulge võtta.

Probleemne võib olla ka lahendatud kaasuste arvu kui kriteeriumi kasutamine kohtuniku töö ainsa mõõdikuna. Eespool oli põgusalt juttu Austria näitest, kus kiirus on samuti peamine eesmärk, kuid lähenemine on siiski pisut diferentseeritud. Veelgi probleemsem on kohtuniku kaastöölise isiklike hüvede sõltuvusse seadmine kohtunikule kehtestatud parameetritest. Harju Maakohtu juhtprojekti kogemustest kokkuvõtet tehes on Justiitsministeeriumi ametnik kirjutanud: „Menetlusgrupi töö tulemuste hindamisel võetakse arvesse kogu gruppi kuuluvate ametnike panus kohtuasjade menetlemisel ning sellest sõltub ka kohtuametnike tulemusliku suuruse.“¹⁶ Olgugi et see ei tulene otseselt ühestki õigusaktist, nähtub sellest lausest, et juhtprojekti käigus on seatud kohtuniku lähemate kaastöölise töötasu sõltuvusse kohtunikule kehtestatud mõõdikust – lahendatud asjade arvust. Samas ületatakse sellega n-ö punane joon. Kohtunikku ei tohi asetada valiku ette, kas kirjutada alla tema lauale jõudnud lahendi kavandile ja tagada sellega oma lähikonna võimalikult suured isiklikud hüved või süüvida ja korrigeerida või tagastada kavand täiendamiseks, riskides sellega mõõdiku mittetäitmisega kaasneva materiaalse sanktsiooniga ning sellele paratamatult järgneva tööõhustiku kahjustamisega. Kirjeldatud olukorras ei ole kohtunik lahendile alla kirjutades enam allutatud üksnes oma südametunnistusele, vaid asjaga mitte kuidagi seotud, kuid samas väga inimlikele kaalutlustele. Selline kohtunik ei ole otsust tehes enam sõltumatu. Ka Külli Taro hoiatas kohtunike täiskogul juba eespool viidatud ettekandes „Tulemusrahastamine avalikus sektoris: atraktiivne idee teravate karidega“, et

tulemuslepinguga ei tohi kedagi panna olukorda, kus ta peaks vastandama isiklikku ja avalikku huvi. Just siin paistab olevat nende huvide põimumise oht. Lisaks võib selline praktika tekitada ebatõhusust süsteemi kui terviku seisukohalt, sest võib motiveerida esimese astme kohtunikku delegeerima süüvimiskohustuse ja otsustamisvastutuse edasi ringkonnakohtule, mis omakorda tekitab teises astmes tarbetu ressursikulu.

Kokkuvõte

Ulatuses, milles Justiitsministeerium soovib rakendada kokkuleppe pehmet vormi, aidates kaasa legitiimse eesmärgi (kohtumenetlus mõistliku aja jooksul) saavutamisele, mis on ka kohtute huvides, ei kujuta nn tulemuslepingute sõlmimine endast õiguslikku ega sisulist probleemi. Kuna selline hea tahte või ühiste kavatsuste protokoll ei ole õiguslikult siduv, ei saa selle sõlmimist pidada põhiseadusega keelatuks. Küll aga tuleb pidada probleemseks kohtujuhile mistahes surve avaldamist nn tulemuslepingu sõlmimiseks.

Kuna nn tulemusleping kujutab endast üksnes õiguslikult mittedivulge ühiste kavatsuste või hea tahte protokollit, ei tohi selles püstitatud eesmärkide saavutamata jätmisest tuleneda kohtule, kohtunikule ega kohtuniku abijõududele õiguslikke ega majanduslikke sanktsioone. Justiitsministeerium vastutab Vabariigi Valitsuse seaduse ja kohtute seaduse kohaselt kohtuhalduse eest, mistõttu on Justiitsministeerium kohustatud tagama esimese ja teise astme kohtu korrakohase toimimise, sõltumata nn tulemuslepingu sõlmimisest või selle täitmisest.

Lubades fantaasial pisut lennata, tahtmata samas midagi ära sõnuda, võib teoreetiliselt arutleda tagajärgede üle, kui siiski peaks eelneva vastu eksitama. Kuidas peaks kohtuvõim reageerima, kui Justiitsministeerium avaldab survet nn tulemuslepingu sõlmimiseks või rakendab õiguslikku või majanduslikku sanktsiooni sellise kokkuleppe mittetäitmisest? Võib-olla tasuks sellisel juhul kaaluda ühe põhiseaduses Okasroosikesena uinuva sätte unest äratamist. Nimelt sätestab põhiseaduse § 15 lõige 2, et kohus järgib põhiseadust ja tunnustab põhiseaduse vastaseks mis tahes seaduse, muu õigusakti või *toimingut* (autorite rõhuasetus), mis rikub põhiseaduses sätestatud õigusi ja vabadusi või on muul viisil põhiseadusega vastu-

¹⁶ M. Saanküll. Õigusemõistmise tõhustamise projektist Harju Maakohtus. – Kohtute Infoleht 1/2014, lk 6.

olus. Kuna toiming peab ennekõike vastama seadusele, siis ei teki üldjuhul täitevvõimu toimingu põhiseaduspärasuse küsimust. Praegusel juhul aga puudub seadus, mille alusel täitevvõimu toimingu õiguspärasust hinnata. Samas võib selline toiming olla põhiseadusega muul viisil vastuolus – minnes vastuollu kohtu ja kohtuniku sõltumatuse põhimõtetega. Käesolev mõtteavaldus võiks olla n-ö seemneks, millele võiks järgneda meie riigi-õiguslaste elav arutelu.

Lõpetamaks helgema noodiga, on sobilik osutada nn tulemuslepingutega kaasnevate statistiliste ülevaadete positiivsele efektile. Need ülevaadet annavad kahtlemata impulsi esimese ja teise astme kohtutele ja kolleegiumitele, et tegeleda mõistliku intervalli järel enesekriitiliselt oma statistiliste näitajatega. On inimlik ja edasiviiv, et ei soovita olla oluliselt halvemate näitajatega kui kolleegid. Seega omab nn tulemuslepingu jaoks tehtav statistika siiski plussmärgiga pehme surve efekti, mis ei ole sugugi taunitav.

3.

ANALÜÜTILISELT JA PRAKTILISELT PEREKONNA- ÕIGUSE ASJADEST

VANEMA ÕIGUSED JA KOHUSTUSED LAPSE SUHTES

Triin Göttig

Tartu Ülikooli tsiviilõiguse lektor

Triin Uusen-Nacke

Tartu Maakohtu kohtunik

Sissejuhatus

Vanema ja lapse õigussuhte näilik lihtsus, mis põhineb seaduses kasutatava õigusterminoloogia ebamäärasusel („lapse heaolu“), on petlik. Situatsioon muutub perekonnaõiguslike vaidluste menetlemise kestel pidevalt ning keskne küsimus ei ole mitte see, missugune vastus oleks õiguslikult „õige“ menetluse alguses, vaid milline lapse huvidele kõige enam vastav lahendus tuleks valida siis, kui on kogutud piisavalt andmeid.¹

Perekonnaseadus² (PKS) on jõus olnud peagi ligi neli aastat, seaduse vastuvõtmise eelsed emotsioonid on suures osas lahtunud, kriitika on asendumas pragmaatilisemate analüüsidega. Üldjuhul ei saa õiguse rakendaja viimastel aastatel vähemalt eraõiguses seadusandjale ette heita passiiivsust õigusloome valdkonnas, perekonnaseadus on aga üllataval kombel saanud mitu aastat „harjumisaega“ ning püsinud selle vastuvõtmisest sisuliselt muudatusteta. Neli aastat on põhimõtetlike muudatuste vastuvõtmiseks

praktikas küll minimaalne periood³ ning kohtupraktika ühtlustumisest rääkida oleks ilmselgelt vara. Selle kohta, kuidas kohtud on uut perekonnaseadust vanema ja lapse õigussuhtet silmas pidades kohaldanud, on 2013. aastal valminud kaks põhjalikumalt kohtupraktika analüüsi, Riigikogu menetluses on perekonnaseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu.⁴

Sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuses RAKE valmis vanema hooldusõiguse määramise uuring⁵, milles analüüsiti ajavahemikul 2011–2012 maakohtutes tehtud jõustunud kohtulahendeid, et saada ülevaade Eesti

³ Vt ka V. Kõve. Tsiviilkohtumenetluse kiirendamise võimalused ja nendega seotud ohud. – *Juridica* 2012/9, lk 659–676.

⁴ Perekonnaseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu (546 SE). Arvutivõrgus: <http://www.riigikogu.ee>.

⁵ K. Espenberg, K. Soo, M. Beilmann, M. Linno, S. Vahaste, T. Göttig, T. Uusen-Nacke. Vanema hooldusõiguse määramise uuring. Lõppraport. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, november 2013. Arvutivõrgus: http://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/Vanema%20hooldus%C3%B5iguse%20m%C3%A4%C3%A4ramise%20uuring_1%C3%B5ppraport.pdf.

¹ S. Heilmann. Die Gesetzeslage zum Sorge- und Umgangsrecht. – *NJW* 2012, 16.

² Kehtiv perekonnaseadus jõustus 1. juulil 2010.

kohtupraktikast vanema hooldusõiguse määramisel. Igas maakohtus kaasati analüüsi kaks enim lahendeid teinud kohtumaja. Analüüsiti 301 lahendit, mis jagunesid kohtumajade vahel proportsionaalselt seal tehtud lahendite suhtega kõikidesse valimisse kaasatud kohtumajades tehtud lahenditesse. Riigikohtus valmis ühise hooldusõiguse lõpetamise ja hooldusõiguse üleandmise kohtupraktika analüüs⁶, analüüsiti maa- ja ringkonnakohtute lahendeid vahemikus 1. jaanuar 2011 kuni 31. detsember 2012. Perekonnaseaduse muutmise ja sellega seondvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu seletuskirja järgi on eelnõu eesmärk parandada perekonnaseaduses esinevad pisivead, mitmete muudatuste eesmärgiks peaks olema seaduse adressaatide õigusteadlikkuse tõstmine. Seletuskirja järgi ei tehta eelnõuga perekonnaseaduses põhimõttelisi muudatusi.⁷

Artikli autorid osalesid RAKE analüüsi koostamisel ning järgneva kokkuvõtte eesmärgiks ei ole korrata analüüsides väljatoodud, vaid käsitleda töö käigus esile tulnud ning analüüsides esimest välja jäänud probleeme koos pea ühel ajal valminud analüüsides esinevate erinevuste, aga ka sarnaste tulemuste esiletoomisega. Viited Saksa õigusele on seotud analüüsivate õigusnormide sõnastuse sarnasusega ning sellega, et sealsel kohtupraktikal on olnud aastakümnetepikkune kujunemisaeg.

Uuringute tulemused

Ühise hooldusõiguse lõpetamise ja ühele vanemale ainuhooldusõiguse või mingites küsimustes otsustusõiguse üleandmise praktika

M. Lillsaar on Riigikohtu analüüsis välja toonud, et kui vanem vaidles hooldusõiguse täielikule üleandmisele

⁶ M. Lillsaar. Ühise hooldusõiguse lõpetamine ja hooldusõiguse üleandmine. Kohtupraktika analüüs. Tartu, mai 2013. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/1579/Hooldusõiguse_lopetamine_ja_yleandmine_analysys_M.Lillsaar.pdf.

⁷ Viimasega ei ole artikli autorid nõus. Eelnõu kohaselt muudetakse PKS § 85 ja sõnastatakse järgmiselt: „Lapse emaga abielus olevat meest ei loeta lapse isaks, kui ta ei ole last eostanud ja:

1) abikaasad on selle kohta perekonnaseisuasutusele esitanud ühise avalduse või

2) teine mees on isaduse omaks võtnud.“

Nimetatu võib autorite arvates tuua kaasa suure muudatuse kogu perekonnaseadusejärgsesse põlvnemise kontseptsiooni.

teisele vanemale vastu, olid suuremad võimalused, et säilib ühine hooldusõigus või antakse hooldusõigus üle osaliselt.⁸ RAKE uuringus on jõutud samuti tulemuseni, et kohtud rahuldavad vanema avalduse ainuhooldusõiguse või osalise hooldusõiguse määramiseks, kui kas teine vanem sellele vastu ei vaidle ning on nõus, et hooldusõigus antakse üle avaldajale, või kui teine vanem avaldusele üldse ei vasta või ei tunne lapse vastu huvi.⁹ Seejuures tuleb aga märkida, et nendest avaldustest, kus on põhjus teada, taotlevad emad endale lapse ainuhooldusõiguse määramist umbes pooltel juhtudel seetõttu, et pärast lahkuminekut on jäänud laps(ed) ema kasvatada ning isa ei osale lapse (laste) kasvatamises ja tihti ka ülalpidamises. Teisisõnu, pooltel juhtudel, mil kohtutes on vanematevaheline vaidlus PKS § 137 alusel selle üle, kas lõpetada ühine hooldusõigus ning anda ühele vanemale üle ainuhooldusõigus, soovitakse ainuhoolduse taotlemisega fikseerida kohtulahendiga juriidiliselt tegelik olukord, kus lahus elav vanem ei osale lapse kasvatamises. Siin on aluseks peetud seda põhimõtet, mille tõi välja perekonnaseaduse eelnõu seletuskiri: hooldusõigus peaks kuuluma vanemale siiski üksnes niivõrd, kui võrd see vanem tegelikult lapse kasvatamises osaleb.¹⁰ N-õsisuline vaidlus vanemate vahel hooldusõiguse kuuluvuse üle esineb seega hinnanguliselt vaid umbes veerandil juhtudel (nendest juhtudest, kus on avalduse põhjused teada), mil nt ema on esitanud kohtusse avalduse ühise hooldusõiguse täielikuks või osaliseks lõpetamiseks ning seda põhjusel, et hooldusõiguse teostamise viisis on tekkinud erimeelsused lapse isaga ja omavaheliste pingete tõttu ei ole võimalik ühist hooldusõigust teostada.¹¹

Kindlasti on nendel vaieldavatel juhtudel keskseks küsimuseks see, kas hooldusõiguse määramisel tuleks lähendada eeldusest, et ka lahusele korral on lapse parimates huvides vanematel ühise hooldusõiguse säilitamine, või mitte. RAKE uuringus võrreldi ka välisriikide praktikat. Saksa Konstitutsioonikohtu (BVerfG) ja Kõrgeima

⁸ M. Lillsaar (viide 6), p 4.1.2, lk 11.

⁹ Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 5), lk 44–45. Peaaegu 40% juhtudel (N=26), kus ema on taotlenud ühise hooldusõiguse lõpetamist, on vastav avaldus ka rahuldatud, vt lk 43.

¹⁰ Vt PKS eelnõu (55 SE III) seletuskiri, lk 32. Arvutivõrgus: <http://www.riigikogu.ee>.

¹¹ Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 5), lk 43.

Liidukohtu (BGH) seisukohtade järgi ei kehti eeldus, et ühine hooldusõigus oleks pärast lahutust lapse heaolu jaoks soodsaim lahendus, kuna vanema hooldusõiguse ühine teostamine pärast lahkuminekut eeldab toimivat sotsiaalset suhet vanemate vahel ning nõuab minimaalsel määral üksmeele olemasolu.¹² Seega juhul, kui esitatakse avaldus Saksa tsiviilseadustiku (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB¹³) § 1671 alusel (ainuhooldusõiguse taotlemiseks), ei tuleks Saksa õiguse järgi lugeda seaduse regulatsioonist välja prioriteeti ühise hooldusõiguse kasuks. Igal üksikul juhul tuleks kindlaks teha, kas vanematevahelised konfliktid võimaldavad ühise hooldusõiguse säilitamist või kas ühiselt vanemliku vastutuse teostamine enam ei toimi.

Lapse kaasamine

Üldiselt võib öelda, et lapse kaasamise praktika ei ole ühtne, samuti eksitakse menetlusnormide vastu. Üheks selliseks on kindlasti RAKE raportis viidatud juhtumid, kus üle kümneaastast last ei ole ära kuulatud ning ära kuulamata jätmist ei ole kohus määranud põhjendanud.¹⁴ Samuti on seda tõdenud M. Lillsaar oma analüüsis ning rõhutanud, et kui üle kümneaastast last tema hooldusõigust puudutavas vaidluses ära ei kuulata, siis tuleks seda põhjendada.¹⁵ Euroopa Inimõiguste Kohtu lahenditest võib järeldada, et kohtud võivad väiksemad (alla kümneaastased) lapsed jätta ära kuulamata siis, kui nad saavad selgelt ja üheselt tugineda sellele, et ärakuulamine kahjustab lapse huve, samas peaks kohus sellisel juhul küsima psühholoogi arvamust.¹⁶ Lapse kaasamine

¹² Vt BVerfG: 29.05.2006 otsus nr 1 BvR 430/03 (kätesaadav: BeckRS 2007, 24544): küsimus, kas ühisele hooldusõigusele tuleb BGB § 1671 järgi eelisseisund anda, on seniajani vaieldav (vrd Palandt/Diedrichsen, 65. tr, § 1671, vnr 17). Sellist prioriteeti ei tulene BGB § 1671 sõnastusest ega loe välja ka seaduse eelnõu materjalidest (BTDrucks 13/4899, S. 63). Saksa põhiseaduse (GG) art 6 lg-st 2 ei tulene samuti, et ühisele hooldusõigusele tuleks anda eelisseisund. Saksa Kõrgeim Liidukohus (BGH) on seda küsimust samuti käsitlenud oma 12.12.2007. a lahendis XII ZB 158/05 (BeckRS 2008, 02215): ei ole olemas reegel-erand-suhet. Samal arvamusel ka N. Dethloff. Familienrecht. 29. tr. München: C. H. Beck 2009, § 13, vnr 161.

¹³ Bürgerliches Gesetzbuch. Arvutivõrgus: <http://beck-online.beck.de>.

¹⁴ Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 4), lk-d 9 ja 73.

¹⁵ M. Lillsaar (viide 6), p 4.3.1, lk 23.

¹⁶ C. Lenz, J. Baumann. Umgangsrecht auf internationaler

(muuhulgas ka esindaja määramise temaatika) ehk küsimus, mil viisil oleks võimalik kõige paremini menetluses lapse huvid välja selgitada, vajaks ilmselt edasist põhjalikumat analüüsi. Siinkohal tuleks nimetada aga veel ühte olulist kitsaskohta, mis on mõlema uuringu analüüsis välja toodud. Juhtudel, mil lapse ja vanemate elukohad on erinevad, on kohus kaasanud arvamuse andmiseks mitu KOV-i. Sellistel juhtudel võivad KOV-ide seisukohad lahkneeda.¹⁷ Ilmselt oleks ka seda probleemi vaja tulevikus analüüsida.

Kompromissi sõlmimine

RAKE uuringus tuli hooldusõiguse määramise asjades ilmsiks kohtute erinev praktika selles, kas lahendada asi kompromissi kinnitava määrusega või mitte. Päril paljudel juhtudel on asju lahendatud kompromissi kinnitamisega, samas on ka kohtunikke, kes on kas rahuldanud või mitterahuldanud vanema avalduse ning seda ka juhtudel, kus teine vanem on nõustunud avaldusega, st sisuliselt on tegemist vanemate kokkuleppele jõudmisega, kuid kohus ei ole lahendanud asja kompromissi kinnitamisega.¹⁸

Ka Saksa õiguses on kahtlemata kohtu esmaseks kohustuseks aidata kaasa tülivabale vaidluse lõpetamisele. Saksa õiguses on Eesti tsiviilkohtumenetluse seadustiku (TsMS) § 561 lg-ga 1 sarnane säte perekonnaasjade kohta käivas menetlusseaduse (Familienverfahrgesetz, FamFG)¹⁹ § 156 lg-s 1. Võrreldes TsMS §-ga 561 näeb FamFG § 156 lg 2 kohtu kinnitatava kompromissi sõlmimise võimaluse ette vaid suhtlust ja lapse väljanõudmist puudutavates asjades. Eraldi kompromissi puudutav norm sisaldub FamFG §-s 36, mille lg 1 esimese lause kohaselt võivad pooled kompromissi sõlmida vaid nii-võrd, kui-võrd nad saavad menetluse eset käsutada, sama põhimõte on sätestatud ka TsMS § 477 lg-s 6.

Ebene, insbesondere vor dem EGMR, FPR 2004, 303; EIK: 08.07.2003 - 30943/96 Sahin/Saksamaa; vt ka EIK: 08.07.2003 - 31871/96 Sommerfeld/Saksamaa; lapse huvide kohta: EIK: 12.07.2001 - 25702/94 K. u.T./Soome.

¹⁷ Vt M. Lillsaar (viide 6), p 4.3.2, lk 25; Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 5), lk 74.

¹⁸ Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 5), lk 110.

¹⁹ Familienverfahrgesetz. Viimane redaktsioon kehtib muudatustega alates 26.07.2012. Arvutivõrgus: <http://beck-online.beck.de>.

Vanemad võivad teise vanema hooldusõiguse avaldusega nõustumise kaudu käsutada nendele kuuluvat vanema hooldusõigust, kuid neil ei ole võimalik nendes asjades lõpetada menetlus kompromissiga.²⁰ Kohus ei saa seega teha hooldusõiguse ülekandmise asjas kompromissi kinnitavat määrust.²¹

Pooltel on FamFG §-de 156 ja 165 kohaselt võimalus käsutada menetluse eset vaid piiratud juhtudel, mil kohus peab kompromissi kinnitama, st et kompromissid lapsi puudutavates asjades on kohtu kinnitatutena võimalikud ainult erivormis FamFG § 156 järgi suhtluse ja lapse väljaandmise asjades,²² viibimiskoha määramise õigus või vanema hooldusõigus tervikuna ei kuulu vanemate dispositsiooni alla.²³

Kuna RAKE uuringus oli fookuses ka vägivald lapsi puudutavates menetlustes, siis oleks seoses kohtus kompromissi kinnitamise teemaga oluline siinkohal välja tuua, et võrdluses Saksa õigusega selgus, et FamFG § 156 lg 1 lisab erinevalt TsMS § 561 lg-st 1 täpsustuse, et lapsesse puutuvates asjades tuleb üldjuhul menetluse igas etapis suunata pooli kokkuleppe saavutamisele, välja arvatud juhul, kui see oleks vastuolus lapse heaoluga.²⁴ Samuti näeb FamFG § 36 lg 1 teine lause ette, et kohtul on kohustus suunata pooli asja kokkuleppel lahendama, välja arvatud vägivalda puudutavates asjades.

Eesti kohtupraktikat analüüsid selgus, et mitmetel juhtudel,²⁵ mil materjalidest ilmnes, et tegemist on ilmselt perevägivalla juhtumiga, oli kohus kinnitanud asja lahendades kompromissi, kusjuures kompromissiga oli kinnitatud kas suhtluskord või ka ühele vanemale osaliselt üle antud hooldusõigus.²⁶

²⁰ Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 5), lk 110.

²¹ BeckOK FamFG § 36, Autor: Burschel, vnr 8. Stand: 1.7.2013.

²² BeckOK FamFG § 36, Autor: Burschel, vnr-d 8 ja 10. Stand: 1.7.2013. FamFG § 36 täiendavad FamFG § 156 lg 2 ning § 165, mis näevad ette võimaluse, et kohus võtab määruse tegemise aluseks poolte saavutatud kokkuleppe (kohtu kinnitatud kompromiss).

²³ Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, § 1696 (Autor: Olzen), 6. Auflage, 2012, vnr 17.

²⁴ Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 5), lk 112.

²⁵ 19 juhtumit 58-st, kust käis läbi (nii füüsilise kui ka vaimse) vägivalla teema, on lõpetatud kompromissiga. Vanema hooldusõiguse määramise uuring (viide 5), lk 100.

²⁶ Samas, lk 113.

Autorid on arvamusel, et kindlasti ei tohiks kompromissi sõlmimine olla lubatud Eesti õiguses PKS §-de 134–136 alusel lahendatavates asjades. Samuti vajaks eraldi analüüsi küsimus, kas Eestis praegu tsiviilkohtumenetluse jaoks kehtivad normid on alati piisavad ja sobivad perekonnaasjade jaoks. Ilmselt oleks neid vaja kaasajastada, sealhulgas ka norme, mis puudutavad kohtuväliste kokkuleppele jõudmise mehhanismide kasutamise võimalusi.

Kohtu ettekirjutused hooldusõiguse teostamisel

Perekonnaseadus võimaldab kohtul lapse huvidest lähtuvalt teha vanematele hooldusõiguse teostamise kohta ettekirjutusi. PKS § 134 lg 3 järgi võib kohus lapse heaolu ohustamise korral teha vanema asemel lapse kohta hooldusõigusest tulenevaid otsuseid, hoiatusi ja ettekirjutusi ning kehtestada keelde, samuti kohustada vanemaid järgima kohtu määratud asutuse hooldusjuhiseid. Millisel asjaolul lapse heaolu ohustamine põhineb, ei ole oluline.²⁷ Juhiseid annab kohus omal algatusel, kohtu käsutuses olevate lapse heaolu tagamiseks valitud meetmete spekter ei ole piiratud.²⁸ Abinõusid ei ole võimalik ammendavalt loetleda, need peaksid olema määratud konkreetsetest asjaoludest lähtuvalt. Kohus ei ole seotud ainult isikuhooldusõiguse sisuga: lapse huvi kaitsmiseks võib osal juhtudel kasutada ka juhiseid, mis võivad olla otseselt seotud vanemate eraeluga. Näiteks võiks olla vajalik ka keeld ühel vanemal tuua abieluvälise suhte partnerit abikaasade ühisesse majapidamisse.²⁹ Juhised, mida kohus vanematele annab, peaksid olema selged, üheselt arusaadavad ja täidetavad. Eesti kohtud on keelanud vanematel alkoholi tarvitada või kohustanud vanemaid alkoholismi või narkosõltuvust ravima,³⁰ kohustanud vanemaid

²⁷ Vt R. Kemper, Schulze u.a. Bürgerliches Gesetzbuch 7. Auflage, 2012, § 1666, Rn. 3.

²⁸ D. Olzen. Münchener Kommentar zum BGB, 6. Auflage, 2012, BGB § 1666, Rn. 165.

²⁹ Samas.

³⁰ Tsiviilasjas 2-11-49609 leidis Viru maakohus mh, et vanemad ei või alkoholi tarvitada laste ärkveloleku ajal (kl 07.00–22.00). Ringkonnakohus tühistas maakohu määruse osaliselt ja kohustas vanemaid täielikult vältima alkoholi tarvitamist kuni laste täisealiseks saamiseni.

kasutama kohaliku omavalitsuse tugiteenuseid, saatnud vanemaid perelepitusse või -nõustamise, kohustanud vanemaid pöörduma lapsega arstide vastuvõtule ning täitma lapsele määratud raviskeemi või pikendama lapsele määratud puuet. Põhimõtteliselt on kohtud saanud aru seadusandja soovist anda õiguse rakendajale vabad käed lapse huvidest lähtuvate juhiste andmisel. Probleemid kohtuotsuse täitmisel võivad tekkida aga siis, kui kohtuotsuse resolutsioon piirdub üksnes „hooldusõiguse piiramisega“. PKS § 134 lg 1 lubab kohtul viitega PKS §-le 135 ka osaliselt vanema hooldusõigust piirata, kui see on lapse huvidest lähtuvalt vajalik. Kohus peaks sellisel juhul resolutsioonis väga täpselt ära märkima, millises osas on vanema hooldusõigus piiratud, ning juhul, kui piiratakse mõlema vanema hooldusõigust, siis ka määrama piiratud küsimuste esindusõiguse osas lapsele eestkoste. Piirduda ei tohiks resolutsioonis üksnes isikuhooldusõiguse äravõtmisega, jättes varahoolduse lahendamata. Muu hulgas on see kindlasti tingitud ka perekonnaseaduse osaliselt eksitavast sõnastusest, mis räägib „isikuhoolduse äravõtmisest“ (nt PKS § 135 lg 2). Muudatuse toob siin endaga kaasa perekonnaseaduse muutmise seaduse eelnõu, mille järgi PKS §-s 135, § 138 lg-s 2, § 152 lg-s 5, § 153 lg-s 1 ja § 167 lg-s 4 võetakse termini „isikuhooldusõiguse täielik äravõtmine“ asemel kasutusele termin „hooldusõiguse täielik äravõtmine“.

Lapse viibimiskoha määramine

Probleeme kohtulahendites on valmistanud küsimus, kas lapse viibimiskoha määramisel tuleks anda ühele vanemale üle üksnes otsustusõigus PKS § 119 järgi või tuleks piirata ühe vanema hooldusõigust ning anda teisele vanemale selles osas üle otsustusõigus lapse viibimiskoha määramise suhtes PKS § 137 järgi.

Viibimiskoha määramise õigus on lapse isikuhooldusõiguse osa, PKS § 124 lg 1 järgi on isikuhooldus hooldaja kohustus ja õigus last kasvatada, tema järele valvata ja tema viibimiskohta määrata ning lapse igakülgse heaolu eest muul viisil hoolitseda. Viibimiskoht ei tähenda aga alaealise ja eestkoste all oleva isiku elukohta TsÜS

§ 15 mõttes.³¹ Elukohta kui faktilist seisundit ei määra kohus, kui vanemad elavad lahus, on lapse elukohaks selle vanema elukoht, kelle juures laps elab.³² Viibimiskoha määramise õigus on eelduseks lapse eest hoolitsemisel ja tema kasvatamisel ning tema üle järelevalvel, see annab ka õiguse nõuda last välja igahihelt, kes last vastu tema vanema tahtmist õigusvastaselt enda juures hoiab (PKS § 126 lg 1). Ka õigusteoorias tuuakse esile, et õiguse rakendajale võib valmistada raskusi see, kas lapse viibimiskoha määramise õigus tuleks lahendada otsustusõiguse üleandmise või hooldusõiguse piiramisega.³³

PKS § 119 järgse otsustusõiguse üleandmisega on tegemist siis, kui vanemad ei jõua ühist hooldusõigust teostades lapsele olulises asjas kokkuleppele. PKS § 119 kohaldamine peaks olema piiratud otsustega kas konkreetsetes küsimuses või ühte liiki küsimuses, mis on lapsele oluline („oluline“ ei tähenda üksnes vanemate üksmeele puudumist, pigem tuleks tähelepanu pöörata sellele, kas tehtav otsus määrab kestvalt lapse arengut). Otsustusõigus antakse üle ühe konkreetse küsimuse lahendamiseks, milles vanemad on eri meelt.³⁴ Kohus ei tee otsust asja sisu kohta (nt ei määra ise lapse kooli, huviala, puhkuse-reisi), vaid annab ühele vanemale õiguse seda otsustada. Otsustusõiguse annab kohus üle vanema taotlusel ning PKS §-st 119 ei tulene, et otsustusõigus tuleks anda just taotluse esitanud vanemale.

Autorid on seisukohal, et kui lapse vanemad ei ela koos ning soovivad üldist reeglit tulevikuks lapse viibimiskoha määramisel, siis ei ole põhjendatud seda reguleerida üksnes otsustusõiguse andmisega ühele vanematest.

³¹ Tartu Maakohtu otsuses tsiviilasjas nr 2-10-65652 on kohus TsMS § 363 lg-le 5 tuginedes märkinud laste elukoha hooldusõiguse tähenduses.

³² P. Varul, I. Kull, V. Kõve, M. Käerdi, K. Saare. Tsiviilõiguse üldosa, Juura 2012, p 8.3.1.

³³ P. Huber. Münchener Kommentar zum BGB, 6. Auflage 2012; § 1628 Rn 12. Selgelt hooldusõiguse piiramise poolt B. Veit, Beck'scher Online-Kommentar BGB Hrsg: Bamberger/Roth; BeckOK BGB § 1631, Rn. 11; BGH: Aufenthaltsbestimmungsrecht bei gemeinsamer elterlicher Sorge und Auswanderungsabsicht des betreuenden Elternteils, mit Anm L-M. Peschel-Gutzeit. – NJW 2010, 2805.

³⁴ Berücksichtigung des geäußerten Kindeswillens im Sorgerechtsverfahren. – NJW-RR 2001, 506; O. Palandt (Begr.). Bürgerliches Gesetzbuch. 72. neubearbeitete Auflage C. H. Beck 2013, § 1628, Rn 4 (I. Götz).

Üksnes juhul, kui vanemad soovivad, et kohus määraks kindlaks ajavahemikuks (ajutise lahusele ajaks) lapse viibimiskoha, oleks põhjendatud otsustusõiguse üleandmine ühele vanemale ilma teise vanema hooldusõigust piiramata, seega lühema ajavahemiku kestel nn esialgse lahendusena. Lapse viibimiskoha määramise küsimus võib tõstatada ka sõltumata vanemate kooselust, seda näiteks juhul, kui üks vanematest ei soovi, et laps elaks kooli juures olevas internaadis või üks vanematest soovib kindlasti lapse kooli vahetada.³⁵ Siis on tegemist tõesti üksikküsimuse lahendamise, mil ei ole vaja vanema hooldusõigust muuta.

Riigikohus on PKS §-de 119 ja 137 rakendusala kattuvalt ja kohaldamist käsitletud 7. juunil 2011 tsiviil-asjas nr 3-2-1-45-11 tehtud lahendis. Kuigi selle lahendi p-des 19–21 väljendatu viibimiskoha määramise õiguse kuuluvuse suhtes selgust ei too, väidab tsiviilkolleegium nimetatud lahendi p-s 21, et andes ühele vanemale lapse viibimiskoha määramise õiguse, puudutab see ühtlasi otseselt kummagi vanema võimalust teostada lapse suhtes isikuhooldusõigust (last kasvatada ja tema eest hoolitseta). Nimetatu võiks toetada autorite seisukohta, et juhul, kui vanemad ei saavuta lapse viibimiskoha suhtes kokkulepet, tuleks piirata vanema hooldusõigust ning anda see piiratud osas üle teisele vanemale.

Kokkuvõte

Mõlema 2013. aastal valminud kohtupraktika analüüsi tulemustes on välja toodud mitmed küsimused, kus kohtupraktika hooldusõiguse määramise asjades lahknub. Hooldusõiguse instituut tervikuna on ikka veel ebaseelge (näitena on ülal käsitletud PKS §-de 119 ja 137 piiritlemisraskusi). Autorid leiavad siiski, et kui lapse vanemad ei ela koos ning soovivad üldist reeglit lapse viibimiskoha määramisel, siis ei ole põhjendatud seda reguleerida üksnes otsustusõiguse andmise ühele vanematest.

Võrdlus välisriikide, iseäranis Saksa praktikaga aitas aga välja tuua seisukohti, milleni on Saksa pikaajalise praktika käigus jõutud ning mida võiks ka Eestis kasutada. Vanematevahelise vaidluse korral on tihti tõstatatavaks küsimuseks, kas pärast lahkuminekut peaks säilima ühine hooldusõigus või mitte. Saksa kõrgemad kohtud ning ka teoreetikud on jõudnud selles küsimuses järelduseni, et eeldust ühise hooldusõiguse säilitamiseks lahusele korral seadusest ei tulene.

Kehtiva PKS § 134 lg 3 kohaldamisel rakendatavad abinõud peaksid olema konkreetse juhtumi asjaolusid kaaludes kindlaks määratud. Kindlasti on seejuures oluline küsimus ka nende täidetavus ning üldisemalt hooldusõiguse määramise lahendite puhul resolutsiooni selgus, arusaadavus ja täpsus ning iseenesest mõistetavalt tulemuseni jõudmise põhjendatus.

Praegu on praktikas lapse hooldusõiguse asjades suur vastutus asetatud lastekaitsetöötajate õlgadele. Samas leiavad autorid, et edaspidi vajaks eraldi analüüsi mõlemas uuringus ilmsiks tulnud kitsaskoht, et juhul, kui hooldusõiguse asjas on kaasatud mitu KOV-i, võivad nende arvamused muuhulgas ka selles osas, mis peaks olema lapse parimates huvides, lahkned. Selle taga võib peituda oht, et lastekaitsetöötajad, kes praegu oma igapäevatöös tegelevad põhiliselt ainult n-õ äärmuslike lastekaitse juhtumitega, ei oska vähese teadlikkuse tõttu õigesti hinnata iga üksiku abivajava lapse puhul perekonna ellu sekkumise vajadust kooskõlas kehtiva PKS §-dega 134–136, arvestades seejuures asjaoluga, et PKS § 134 ei ole selline õigusnorm, kus oleksid kirjas täpsed juhised tegutsemiseks laste huve kaitsvatele isikutele. Autorid on arvamusel, et kompromissi sõlmimine ei tohiks olla lubatud Eesti õiguses PKS §-de 134–136 alusel lahendatavates asjades.

PKS § 134 on ühiskonnas valitsevatel väärtushinnangutel põhinev norm, mis muudab selle üle otsustamise, kas konkreetsel juhul on perekonnaellu sekkumine põhjendatud, õiguse rakendaja jaoks raskemaks. Sel põhjusel oleks eriti oluline, et ühtlustuks kohtute praktika selles osas, mis puudutab küsimust, kas kohus peab menetluse algatama omal algatusel, kui talle on abivajavast lapsest teatatud, või mitte. Kohtunikel lasub kahtlemata lapsi puudutavates asjades samasugune vastutus nagu lastekaitsetöötajatel, mistõttu peaks kohtunik juhul, kui talle PKS § 134 lg 2 kohaselt teatatakse abivajavast lapsest, kaaluma kohtu omal algatusel menetluse algatamise vajadust.

Edasist analüüsi vajaks küsimus, kas meil oleks vaja lapsi puudutavates menetlustes osalejate huvide ja õiguste paremaks tagamiseks menetlusnorme tsiviilkohtumenetluse seadustikus täpsustada või lausa eraldi menetlusnorme perekonnaasjade menetlemiseks.

³⁵ Samas, vnr 5.

VÄLISRIIGIST PÄRIT ELATISELAHENDITE TUNNUSTAMINE, TÄIDETAVAKS TUNNISTAMINE JA TÄITMINE EESTIS

Maarja Torga

Riigikohtu tsiviilkolleegiumi nõunik

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna tsiviilõiguse lektor

Sissejuhatus

Õigusaktid, mis võivad välisriigist pärit elatiselahendite tunnustamiseks, täidetavaks tunnustamiseks või täitmiseks Eestis aluse anda, võib üldistatult jagada kolmeks: Eesti Vabariigi sõlmitud välislepingud, EL rahvusvahelise eraõiguse alased määrused ning Eesti riigisisene TsMS¹. Millist õigusakti tuleb elatiselahendite tunnustamisel, täidetavaks tunnustamisel või täitmisel igal konkreetsel juhul kasutada, sõltub sellest, millisest riigist on vaidlusalune elatiselahend pärit, ning sellest, millal on selline elatiselahend tehtud. Käesoleva artikli eesmärgiks on anda lugejale ülevaade selle kohta, millistel erinevatel alustel on praegu võimalik välisriigist pärit elatiselahendeid Eestis tunnustada, täidetavaks tunnustada ning täita, milline on neid küsimusi reguleerivate õigusaktide omavaheline vahekord ning milline peaks eri õigusaktide kohaselt olema kohtute ja kohtutäiturite roll elatiselahendite tunnustamise, täidetavaks tunnustamise ning täitmise menetluses.

Eesti Vabariigiga välislepingu sõlminud riikide elatiselahendid

Õigusabilepingute partnerriikide elatiselahendid

Eesti on sõlminud neli nn õigusabilepingut² viie

¹ Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I 2005, 26, 197; RT I 13.03.2014, 3.

² Õigusabilepingute kohaldamise kohta Eesti kohtute praktikast vt lähemalt: M. Torga. Õigusabilepingute kohaldamine tsiviilvaidluste lahendamisel Eesti kohtutes. Kohtute aastaraamat. Riigikohus. 2012, 76–81.

välisriigiga – Venemaa Föderatsiooniga,³ Ukrainaga,⁴ Läti-Leeduga⁵ ning Poolaga.⁶ Õigusabilepingud, mis on sõlmitud riikidega, mis ei ole EL liikmesriikideks (st Ukraina ja Venemaa Föderatsiooniga), omavad kõikide muude rahvusvahelise eraõiguse alaste õigusaktide, sh EL määruste ja TsMS ees prioriteeti.⁷ Seega, kui Eestis soovitakse näiteks täidetavaks tunnustada Ukrainast pärinevat elatiselahendit, peaks kohus sellise lahendi täidetavaks tunnustamise eeldusi kontrollima Ukrainaga sõlmitud õigusabilepingu alusel. Teiste EL liikmesriikidega (st Läti, Leedu ja Poolaga) sõlmitud õigusabilepinguid tuleb elatiselahendite tunnustamisel, täidetavaks tunnustamisel ning täitmisel praktikas kohaldada äärmiselt harva.⁸ Seda põhjusel, et EL liikmesriikide vahelises suhtluses asendavad EL rahvusvahelise eraõiguse

³ Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni leping õigusabi ja õigussuhete kohta tsiviil-, perekonna- ja kriminaalasjades. – RT II 1993, 16, 27.

⁴ Eesti Vabariigi ja Ukraina leping õigusabi ja õigussuhete kohta tsiviil- ning kriminaalasjades. – RT II 1995, 13/14, 63.

⁵ Eesti Vabariigi, Leedu Vabariigi ja Läti Vabariigi õigusabi ja õigussuhete leping. – RT II 1993, 6, 5.

⁶ Eesti Vabariigi ja Poola Vabariigi vaheline leping õigusabi osutamise ja õigussuhete kohta tsiviil-, töö- ning kriminaalasjades. – RT II 1999, 4, 22.

⁷ Õigusabilepingute ja EL määruste vahekorra kohta vt: M. Torga. The relationship between the Baltic private international law treaties and the European rules of jurisdiction and the recognition and enforcement of foreign judgments. – Journal of the University of Latvia “Law” 2013, 248–259.

⁸ St üksnes juhul, kui Eestis soovitakse tunnustada või täidetavaks tunnustada Poolast, Lätist või Leedust pärinevat elatiselahendit, a) mis on tehtud enne Eesti Euroopa Liiduga liitumist 01.05.2004 ning b) millele EL rahvusvahelise eraõiguse määruste sätted tagasiulatuvad ei laiene.

määrused õigusabilepinguid osas, milles määrused ja õigusabilepingud reguleerivad samu küsimusi.⁹

Õigusabilepingud reguleerivad kohtulahendite (sh elatiselahendite) tunnustamist, täidetavaks tunnistamist ning täitmist teise lepingupoole territooriumil. Elatiselahendite tunnustamiseks õigusabilepingute alusel ei ole vaja korraldada ühtegi erimenetlust. Näiteks juhul, kui kostjalt on Venemaal mingi perioodi osas elatis juba välja mõistetud ning sama kostja vastu esitatakse samadele asjaoludele tuginedes sama perioodi osas Eestis uus elatisehagi, võib Eesti kohus Vene lahendile tuginedes TsMS § 371 lg 4 alusel keelduda hagi menetlusse võtmisest. Eraldi Vene lahendi tunnustamise määrust sellisel juhul ei tehta – tunnustamise küsimus lahendatakse hagi menetlusse võtmisest keeldumise määrusega. Õigusabilepingute liikmesriikide lahendite Eestis täitmiseks on vajalik nende eelnev täidetavaks tunnistamine (nn *exequatur* menetlus) Eesti kohtus. Nimelt peab Eesti kohus õigusabilepingute kohaselt kas “vaatama läbi lahendi täitmise loa taotluse”¹⁰ või “tegema määruse lahendi täitmise kohta”¹¹. Sisuliselt on mõlema tegevuse puhul tegemist TsMS § 623 kohase lahendi täidetavaks tunnistamise menetlusega. Lisaks lahendite tunnustamisele ja täidetavaks tunnistamisele reguleerivad õigusabilepingud põgusalt ka lahendite täitmist, nähes ette, et lahendite täitmine toimub täitmiskoha riigi õiguse kohaselt.¹² Seega toimub õigusabilepingu partnerriikide lahendite täitmise menetlus Eestis täitemenetluse seadustiku¹³ (TMS) sätete alusel.

Praktikas võib õigusabilepingute puhul probleeme tekitada küsimus, kas neid lepinguid saab kohaldada tagasiulatavalt ka selliste lahendite suhtes, mis tehti enne, kui konkreetne õigusabileping Eesti ja õigusabilepingu

partnerriigi vahel jõustus. Riigikohus on 2000. a-l küll viidatud küsimusele vastanud jaatavalt,¹⁴ kuid sellist lahendust on õiguskirjanduses korduvalt kritiseeritud,¹⁵ kuna õigusabilepingud ise nende tagasiulatava kohaldamise võimalust ette ei näe. Ilmselt oleks korrektsem enne õigusabilepingute jõustumist tehtud lahendeid Eestis tunnustada ja täidetavaks tunnistada kehtiva TsMS alusel.¹⁶

Lugano 2007¹⁷ konventsiooni liikmesriikide elatiselahendid

Eesti on EL liikmesriigina seotud Lugano 2007 konventsiooniga, mis reguleerib mh kohtulahendite (sh elatiselahendite) tunnustamist ja täidetavaks tunnistamist konventsiooni liikmesriikide vahel. Lugano 2007 konventsiooni liikmeteks on Island, Norra, Šveits ning Euroopa Liit. Eelnev ei tähenda siiski seda, nagu toimuks ka teistest Euroopa Liidu liikmesriikidest pärit elatiselahendite tunnustamine ning täidetavaks tunnistamine Eestis Lugano 2007 konventsiooni alusel – viidatud konventsiooni alusel tunnustatakse ning tunnustatakse Eestis täidetavaks üksnes Islandi, Norra ja Šveitsi elatiselahendeid.

Sarnaselt õigusabilepingutele ei ole elatiselahendite tunnustamiseks Lugano 2007 konventsiooni alusel vaja korraldada ühtegi erimenetlust. Islandilt, Norrast või Šveitsist pärit elatiselahendite täitmiseks on aga vaja

¹⁴ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 10.11.2000. a määrus asjas nr 3-2-1-125-00.

¹⁵ H. Vallikivi. Välislepingud Eesti õigussüsteemis: 1992. a põhi-seaduse alusel jõustatud välislepingute siseriiklik kehtivus ja kohaldatavus. Tallinn: Õiguskirjastus 2001, lk 88–89; M. Torga. Scope of application of private international law treaties concluded between the Republic of Estonia and its Eastern European neighbours. – Kiel Journal of East European Law, 1-2, 2012, pp 4, 5-7.

¹⁶ Ajal, mil Riigikohus selle lahendi tegi, ei näinud Eesti õiguskord (st enne 2006. a-t kehtinud TsMS) ette välisriigi lahendite ühepoolset tunnustamist, mis ehk seletab Riigikohtus toona valitud lahenduse tagamaid. Praeguseks võimaldab TsMS tunnustada välisriigis tehtud kohtulahendeid, olenemata sellest, kas konkreetne välisriik tunnustab Eestis tehtud kohtulahendeid või mitte, mistõttu ei ole vaja ka õigusabilepinguid kohaldada lahenditele n-õ tagantjärele. Vana TsMS kohta vt: Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I 1998, 43, 666.

¹⁷ Tsiviil- ja kaubandusajade kohtualluvuse ning neid käsitlevate kohtuotsuste tunnustamise ja täitmise konventsioon – protokollid. – ELT L 147, 10.06.2009, 5-43.

⁹ Loe lähemalt: M. Torga. The relationship between the Baltic private international law treaties and the European rules of jurisdiction and the recognition and enforcement of foreign judgments. – Journal of the University of Latvia “Law” 2013, 248-259.

¹⁰ Eesti-Vene õigusabilepingu art 51, Eesti-Ukraina õigusabilepingu art 41, Eesti-Läti-Leedu õigusabilepingu art 50.

¹¹ Eesti-Poola õigusabilepingu art 57(5).

¹² Eesti-Vene õigusabilepingu art 54–55, Eesti-Ukraina õigusabilepingu art 42, Eesti-Poola õigusabilepingu art 57(3); Eesti-Läti-Leedu õigusabilepingu art 53–54.

¹³ RT I 2005, 27, 198; RT I, 13.03.2014, 3.

need enne Eesti kohtus täidetavaks tunnistada. Vastupidiselt õigusabilepingutele ei kontrollita Lugano 2007 konventsiooni alusel lahendite täidetavaks tunnistamise menetluses kohtulahendi täidetavaks tunnistamisest keeldumise aluseid, kui võlgnik kohtulahendi täidetavaks tunnistamise määruse peale määruskaebust ei esita. Seega peab kohus Islandi, Norra või Šveitsi elatiselahendi kõigepealt konventsiooni art 41 alusel täidetavaks tunnustama ning üksnes juhul, kui üks pooltest maakohtu määruse peale edasi kaebab, saab ringkonnakohus kontrollida konventsiooni art-te 34 ja 35 kohaseid kohtulahendi täidetavaks tunnistamisest keeldumise aluseid. Kohtulahendite täitmise menetlust Lugano 2007 konventsioon eraldi ei reguleeri. Seega täidetakse selliseid lahendeid TMS alusel.

Haagi konventsiooni liikmesriikide elatiselahendid

Eesti Vabariik on ratifitseerinud ülalpidamiskohustusi käsitlevate otsuste tunnustamise ja täitmise konventsiooni¹⁸ (Haagi 1973 konventsioon). Selle konventsiooni alusel toimub Eestis teiste konventsiooni osalisriikide¹⁹ elatiselahendite tunnustamine ja täidetavaks tunnustamine, olenemata lahendi tegemise ajast,²⁰ kuid seda siiski arvestades järgmisi erandeid. Esiteks ei toimu Eestis Haagi 1973 konventsiooni alusel selle osalisriikideks olevate Ukraina ja Leedu elatiselahendite tunnustamine ja täidetavaks tunnustamine, kuivõrd Haagi 1973 konventsioon ei asenda nende riikidega sõlmitud õigusabilepinguid.²¹ Küll aga kuuluvad Haagi 1973 konventsiooni alusel Eestis tunnustamisele ja täidetavaks tunnustamisele Poola elatiselahendid, mis on tehtud enne Eesti-Poola

õigusabilepingu jõustumist²² ning millele EL rahvusvahelise eraõiguse määrused tagasiulatavalt ei laiene. Lõpetuseks ei saa Haagi 1973 konventsioonist lähtuda teiste EL liikmesriikide elatiselahendite tunnustamisel, kui konkreetne elatiselahend langeb mõne EL rahvusvahelise eraõiguse määruse kohaldamisalasse.

Alates 1. augustist 2014 peavad Eesti kohtud hakkama kohaldama laste ja teiste pereliikmete elatise rahvusvahelise sissenõudmise konventsiooni²³ (Haagi 2007 konventsioon). Selle konventsiooni alusel toimub tulevikus nende elatiselahendite tunnustamine ja täidetavaks tunnustamine, mis pärinevad Haagi 2007 konventsiooni liikmesriikidest,²⁴ kusjuures liikmesriikidevahelises suhtluses asendab Haagi 2007 konventsioon varasema Haagi 1973 konventsiooni.²⁵ Lugano 2007 konventsiooni ning õigusabilepinguid Haagi 2007 konventsioon ei asenda.²⁶ Kuna konventsiooni liikmeks ei ole EL liikmesriigid eraldi, vaid Euroopa Liit tervikuna, ei mõjuta Haagi 2007 konventsioon tulevikus EL rahvusvahelise eraõiguse määruste kohaldamist.

Lahendite tunnustamise ja täidetavaks tunnustamise loogika järgib mõlema Haagi konventsiooni puhul õigusabilepingute loogikat. See tähendab mh seda, et kohtud peavad mõlema Haagi konventsiooni alusel lahendi täidetavaks tunnustamise menetluses (vastupidiselt Lugano 2007 konventsiooni kohasele menetlusele) omal algatusel kontrollima lahendi täidetavaks tunnustamisest keeldumise aluseid.²⁷

¹⁸ RT II 1996, 39, 147.

¹⁹ Haagi 1973 konventsiooni osalisriigid on leitavad Haagi Konverentsi koduleheküljelt: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=85.

²⁰ Haagi 1973 konventsiooni art 24. Näiteks on Eesti kohtud Haagi 1973 konventsiooni kohaldanud Soome kohtus 1994 tehtud lahendi täidetavaks tunnustamisel, kuigi konventsioon jõustus Eesti suhtes alles 01.04.1998. Vt: Riigikohtu tsiviilkollegiumi 02.04.2014. a määrus asjas nr 3-2-1-8-14.

²¹ See on tuletatav Haagi 1973 konventsiooni art-st 23, millest tulenevalt ei takista Haagi 1973 konventsioon rakendamast lahendi päritoluriigi ja adressaatriigi vahel kehtivaid rahvusvahelisi õigusakte. Eesti-Ukraina õigusabileping jõustus 17.05.1996 ning Eesti-Leedu õigusabileping 03.04.1994, st mõlemad õigusabilepingud jõustusid Eesti suhtes enne Haagi 1973 konventsiooni Eesti suhtes jõustumist.

²² Eesti-Poola õigusabileping jõustus 07.02.2000.

²³ ELT L 192, 22.07.2011, 51-70.

²⁴ Haagi 2007 konventsiooni liikmesriigid on leitavad Haagi Konverentsi koduleheküljelt: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=131. 01.04.2014. a seisuga oli Haagi 2007 konventsioon jõustunud Albaania, Bosnia ja Hertsegoviina, Norra ja Ukraina suhtes.

²⁵ Haagi 2007 konventsiooni art 4.

²⁶ See on tuletatav Haagi 2007 konventsiooni art-st 51(1).

²⁷ Haagi 1973 konventsiooni art 5, Haagi 2007 konventsiooni art 22.

Euroopa Liidu liikmesriikide elatiselahendid

Ülalpidamiskohustuste määrus

Peamine instrument, mis EL tasandil elatiselahendite tunnustamist, täidetavaks tunnustamist ning täitmist reguleerib, on ülalpidamiskohustuste määrus.²⁸ Ülalpidamiskohustuste määrust kohaldatakse Eesti kohtutes alates 18. juunist 2011, kuid määruse rakendamisel tuleks tähele panna selle lõpus olevaid rakendussätteid, mis võimaldavad määrust kohaldada piiratud ulatuses ka osa enne ülalpidamiskohustuste määruse jõustumist tehtud elatiselahendite suhtes.²⁹

Sarnaselt rahvusvahelistele lepingutele ei ole ka ülalpidamiskohustuste määruse järgi elatiselahendite tunnustamiseks vajalik korraldada ühtegi erimenetlust. Lahendite täidetavaks tunnustamiseks ning täitmiseks näeb ülalpidamiskohustuste määrus aga ette kaks erinevat režiimi sõltuvalt sellest, millisest riigist on elatiselahend pärit. Elatiselahendid, mis pärinevad riikidest, mis ei ole Haagi 2007 protokolliga³⁰ liitunud (st Taani ja Ühendkuningriik),³¹ tuleb selleks, et neid saaks Eestis täita, enne Eesti kohtus täidetavaks tunnustada.³² Elatiselahendeid, mis pärinevad riikidest, mis on Haagi 2007 protokolliga liitunud (st kõik ülejäänud EL liikmesriigid), tuleb Eestis ülalpidamiskohustuste määruse kohaselt täita ilma ühegi erimenetluseta.³³ Seega tuleks selliste lahenditega pöörduda otse Eesti kohtutäituri poole ning

²⁸ Nõukogu määrus (EÜ) nr 4/2009, 18. detsember 2008, kohtualluvuse, kohaldatava õiguse, kohtuotsuste tunnustamise ja täitmise ning koostöö kohta ülalpidamiskohustuste küsimuses. – ELT L 7, 10.01.2009, 1-79.

²⁹ Ülalpidamiskohustuste määruse art 75. Loe lisaks selle sätte rakendamise kohta: Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 07.04.2014. a määrus asjas nr 3-2-1-9-14.

³⁰ Ülalpidamiskohustuste suhtes kohaldatavat õigust käsitlev protokoll. – ELT L 331, 16.12.2009, 19.

³¹ Haagi protokolliga liitudes deklareeris EL, et Taani ja Ühendkuningriik ei ole Haagi 2007 protokolliga seotud. Vt: http://www.hcch.net/index_en.php?act=status.comment&csid=1065&disp=type.

³² Sellist menetlust reguleerib ülalpidamiskohustuste määruse IV peatüki 2. jagu.

³³ Sellist menetlust reguleerib ülalpidamiskohustuste määruse IV peatüki 1. jagu.

nende täitmisele ei eelne elatiselahendi täidetavaks tunnustamist (nn *exequatur* menetlust) Eesti kohtus. Küll aga tuleb selliste lahendite täitmisel arvestada määruses sisalduva regulatsiooniga, mis võib osal juhtudel piirata Eesti riigisiseste täitemenetluse sätete kohaldamist. Näiteks reguleerib ülalpidamiskohustuste määruse art 20 ammendavalt seda, millised dokumendid tuleb elatiselahendi täitmiseks Eesti kohtutäiturile esitada.

Brüsseli I määrus

Enne ülalpidamiskohustuste määruse kohaldamiskuupäeva toimus EL liikmesriikide elatiselahendite tunnustamine ja täidetavaks tunnustamine Eestis suuresti Brüsseli I määruse³⁴ alusel. Praeguseks on Brüsseli I määruse ülalpidamiskohustuste suhtes kohaldatavad sätted asendatud aga ülalpidamiskohustuste määruse vastavate sätetega,³⁵ kuid seda ühe erandiga. Nimelt saab ülalpidamiskohustuste määruse art-st 75(2) tuletada, et Brüsseli I määrust tuleb jätkuvalt kohaldada nende elatiselahendite tunnustamise ja täidetavaks tunnustamise puhul, mis on tehtud enne ülalpidamiskohustuste määruse kohaldamiskuupäeva, st enne 18. juunit 2011 ning mille tunnustamist või täidetavaks tunnustamist taotleti Eesti kohtult enne 18. juunit 2011. Brüsseli I määrus jääb seega kehtima enne ülalpidamiskohustuste määruse kohaldamiskuupäeva pooleliolevate tunnustamis- ja täitemenetluste suhtes. Seda põhimõtet ei muudeta ka tulevikus kehtima hakkava Brüsseli I (parandatud) määruse rakendussätetega.³⁶

Euroopa täitekorralduse määrus

Euroopa täitekorralduse määruse³⁷ alusel toimub Eestis teiste EL liikmesriikide lahendite kohta välja antud Euroopa täitekorralduste lihtsustatud (st ilma nn

³⁴ Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 1215/2012, 12. detsember 2012, kohtualluvuse ning kohtuotsuste tunnustamise ja täitmise kohta tsiviil- ja kaubandusajades. – ELT L 351, 20.12.2012, 1-32.

³⁵ Ülalpidamiskohustuste määruse art 68.

³⁶ Brüsseli I (parandatud) määruse art 66(2).

³⁷ Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 805/2004, 21. aprill 2004, millega luuakse Euroopa täitekorraldus vaidlustamata nõuete kohta. – ELT L 143, 30.04.2004, 15-39.

exequatur menetlusest) täitmine.³⁸ Mh on Euroopa täitekorraldusi võimalik välja anda ka elatiselahendite kohta.

Ülalpidamiskohustuste määruse art 68(2) kohaselt asendab ülalpidamiskohustuste määrus Euroopa täitekorralduse määrust, välja arvatud nende ülalpidamiskohustusi käsitlevate Euroopa täitekorralduste osas, mis on antud liikmesriigis, kelle suhtes Haagi 2007 protokoll ei ole siduv (st Taani ja Ühendkuningriik). Kuna aga Taani ei ole Euroopa täitekorralduse määruse režiimiga liitunud, on Eestis võimalik täita üksnes Ühendkuningriigist pärit ning elatiseasjades tehtud lahendite kohta välja antud Euroopa täitekorraldusi.

Euroopa maksekäsmenetluse määrus

Välistatud ei ole ka võimalus, et Eestis soovitakse täita elatisekohustuse kohta välisriigis täidetavaks tunnustatud Euroopa maksekäsku. Selliste maksekäskude täitmine toimuks Eestis Euroopa maksekäsmenetluse määruse³⁹ alusel, mis näeb sarnaselt Euroopa täitekorralduse määrusele ette lihtsustatud menetluse välisriigis täidetavaks tunnustatud Euroopa maksekäskude täitmiseks. Ka selliste lahendite puhul ei ole nende Eestis täitmiseks vajalik eelnev täidetavaks tunnustamine (st *exequatur*) Eesti kohtus.⁴⁰

Euroopa väiksemate kohtuvaidluste menetluse määrus

Euroopa väiksemate kohtuvaidluste menetluse määrust ei kohaldata selle art-st 2(2)b tulenevalt elatiseasjade suhtes. Seega ei ole Euroopa väiksemate kohtuvaidluste menetluse määruse alusel välisriigist pärit elatiselahendideid Eestis täita võimalik.

³⁸ Euroopa täitekorralduste kohta loe eesti keeles lähemalt: M. Kaur. Euroopa täitekorralduse tõend: miks ja millal? – *Juridica* 2012, nr 2, 122-126.

³⁹ Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1896/2006, 12. detsember 2006, millega luuakse Euroopa maksekäsmenetlus. – *ELT L* 399, 30.12.2006, 1–32.

⁴⁰ Euroopa maksekäsmenetluse määruse kohta loe eesti keeles lähemalt: M. Torga. Euroopa maksekäsmenetlus – lihtne viis rahvusvaheliste tsiviilnõuete maksmapanemiseks. – *Juridica* 2013, nr 5, 329-338.

Ülejäänud elatiselahendid

Kõikide ülejäänud riikide elatiselahendite tunnustamine, täidetavaks tunnustamine ja täitmine Eestis toimub TsMS ning TMS sätete järgi. Lisaks toimub nende õigusaktide järgi Eestis ka teiste EL liikmesriikide ja välislepingute partnerriikide elatiselahendite tunnustamine, täidetavaks tunnustamine ja täitmine juhul, kui konkreetsed elatiselahendid ei kuulu nende tegemise kuupäeva tõttu EL rahvusvahelise eraõiguse määruste ja rahvusvaheliste lepingute kohaldamisalasse. Lõpetuseks peavad Eesti kohtud ja täiturid TsMS-st ja TMS-st lähtuma ka EL määruste ja välislepingute alusel elatiselahendite tunnustamise, täidetavaks tunnustamise ja täitmise menetlustes küsimustes, mida EL rahvusvahelise eraõiguse määrused ja rahvusvahelised lepingud ei reguleeri.

Sarnaselt eespool käsitletud õigusaktidele ei ole ka TsMS kohaselt välisriigi lahendi tunnustamiseks iseenesest vaja korraldada ühtegi erimenetlust. Küll aga võib TsMS § 620 lg 3 teise lause kohaselt isik taotleda tunnustamise lahendamist lahendi täidetavaks tunnustamiseks ettenähtud korras, kui tunnustamise üle on vaidlus või kui see on isikule muul põhjusel tema õiguste teostamiseks vajalik. Elatiselahendite täidetavaks tunnustamise regulatsioon TsMS-s sarnaneb olemuslikult õigusabilepingutes sisalduvale režiimile. See tähendab, et kohus peab lahendi täidetavaks tunnustamise menetluses kontrollima kohtulahendi tunnustamise eeldusi omal algatusel (TsMS § 623 lg 1).

Kokkuvõte

Elatiselahendite tunnustamise, täidetavaks tunnustamise ning täitmise menetlust Eestis reguleerib hulk erinevaid õigusakte, milles orienteerumine nõuab arusaamist erinevate õigusaktide omavahelisest vahekorrast ning rakendussätetest. Elatiselahendite tunnustamise menetlus on erinevates õigusaktides üldjoontes sarnane. Elatiselahendite täidetavaks tunnustamiseks ning täitmiseks näevad erinevad õigusaktid aga ette küllaltki erinevad režiimid, alustades omal algatusel kohtulikust kontrollist ning lõpetades kohtuliku vahekontrolli (nn *exequatur*) täieliku kaotamisega.

4.

ÜLEVAATLIKULT RIIGIKOHTU OLULISEMA TEST LAHENDITEST

ÜLEVAADE RIIGIKOHTU KRIMINAALKOLLEEGIUMI 2013. AASTA PRAKTIKAST

Helin Jõgi

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi nõunik

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 2013. aasta praktikat iseloomustab keskendumine menetlusõiguslikele küsimustele. Seetõttu on ka käesoleva ülevaate esemeks valdavalt kriminaalmenetlusõiguse kohaldamise probleeme lahkavad lahendid. Äramärkimist leiavad ka mõned materiaaloiguslikud kaasused, kus Riigikohus selgitas erinevate karistusseadustiku eriosa koosseisude tõlgendamist. Kuna eelmisel aastal Riigikohtus lahendatud süüteoasjade arv on suur ja ülevaate maht piiratud, sisaldab kirjutis valikut lahenditest, mis autori hinnangul on olulisemad ja huvitavamad ning väärivad seetõttu enim esiletõstmist. Valik on mõistagi subjektiivne ega kajasta kogu probleemideringi. Ülevaatest on teadlikult välja jäetud vara arestimist ja konfiskeerimist puudutavad lahendid. Kuna tegemist on arvukalt rakendusprobleeme sisaldava valdkonnaga, eeldaks sellest ülevaate andmine eraldi artikli kirjutamist. Lisaks on teema aktuaalsust arvestades Riigikohtu 2014. aasta koolituskalendris ette nähtud põhjalik koolitus, kus käsitletakse vara konfiskeerimise aluseid, korda ja tagamist.

Kriminaalmenetluse mõistlik aeg

Kriminaalkolleegiumil tuli mitmel korral lahendada asju, mis käsitlesid isiku õigust enda kohtuasja menetlemisele mõistliku aja jooksul. Lisaks menetlusaja mõistlikkuse hindamiskriteeriumite meeldetuletamisele rõhutas kolleegium, et mõistliku menetlusaja rikkumise tuvastamine ei tähenda automaatselt menetluse lõpetamist. Seaduse kohaselt lõpetatakse kriminaalmenetlus üksnes juhul, kui

süüdistatava õiguse rikkumist asja arutamisele mõistliku aja jooksul ei ole võimalik muul viisil heastada. Seega ei saa kohus kriminaalmenetluse lõpetamise määrukses piirduda nentimisega, et menetluse mõistliku aja nõuet on rikutud. Muude heastamisvõimalustena tuleb seejuures arvestada nii karistuse kergendamist kui ka isiku õigust nõuda riigilt ebamõistlikult pika kohtueelse menetlusega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamist. Otsustamaks, millise abinõuga mõistliku menetlusaja ületamisele reageerida, tuleb kohtul eeskätt kaaluda ühelt poolt seda, millisel määral on süüdistatava õigust rikutud, ja teiselt poolt avalikku menetlushuvi, sh kuriteo raskust. Mida raskem on kuritegu, seda suurem peab olema mõistliku menetlusaja nõude rikkumine, et sellega oleks võimalik põhjendada kriminaalmenetluse lõpetamist.

Kriminaalasjas nr 3-1-1-53-13 kordas kolleegium oma varem avaldatud seisukohta, et olukorras, kus kõrgema astme kohus tuvastab kriminaalasja uueks arutamiseks saatmist tingiva menetlusõiguse olulise rikkumise, kuid teisalt on tegemist mõistliku aja põhimõtte rikkumisega, prevaleerib kriminaalasja mõistliku aja jooksul menetlemise nõue (vt Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus asjas nr 3-1-1-14-11, p 10). Seega tuleb sellisel juhul kriminaalmenetlus lõpetada. Eelnevast enam väärib selle kohtuasja juures tähelepanu aga Riigikohtu otsustus tsiviilhagi osas. Juhul kui kohus teeb õigeksmõistva otsuse, jäetakse tsiviilhagi läbi vaatamata ja selgitatakse kannatanule tema õigust esitada hagi uuesti tsiviilkohutumenetluses. Sarnaselt toimitakse tsiviilhagiga üldjuhul ka kriminaalmenetluse lõpetamisel. Nentides, et

sellisel juhul pikeneks menetlusaeg vaidluseseme ühe osa suhtes märkimisväärselt, asus kolleegium seisukohale, et menetluse lõpetamisel tuleb arvestada ka kannatanu õigusega saavutada oma tsiviilnõude lahendamise mõistliku aja jooksul. Sellisele seisukohale on Riigikohus asunud ka varem, tehes otsust kohtuasjas nr 3-1-1-6-11. Kui selles asjas leidis kriminaalkolleegium, et aega, mis eelduslikult kuluks kannatanu nõude läbivaatamisele tsiviilkohtumenetluses, tuleb arvestada menetluse mõistliku aja rikkumisele reageerimise viisi valikul, siis asjas nr 3-1-1-53-13 läks Riigi-kohus sammu kaugemale. Kolleegium asus seisukohale, et kriminaalmenetluse lõpetamisel tuleb kohtul kaaluda ka tsiviilhagi lahendamise võimalust. Seega ei tähenda kriminaalmenetluse lõpetamine tingimata tsiviilhagi läbi vaatamata jätmist. Kui faktilised asjaolud on nõuetekohaselt tuvastatud, võib kohus menetluse lõpetamisel mõistliku menetlusaja möödumise tõttu võtta seisukoha ka tsiviilhagi kohta.

KrMS § 337 tõlgendamise osas senise praktika muutmine

Riigikohtu varasema praktika muutmise seisukohalt väärrib tähelepanu kriminaalkolleegiumi kogu koosseisu otsus kohtuasjas nr 3-1-1-38-13. Selles asjas käsitles Riigikohus olukorda, kus ringkonnakohus tühistas maakohtu otsuse ühe tsiviilhagi rahuldamise ja teise läbi vaatamata jätmise osas ja saatis kriminaalasja tühistatud osas esimese astme kohtule uue otsuse tegemiseks. Muus osas jättis ringkonnakohus otsuse muutmata ja apellatsioonid rahuldamata. Ringkonnakohus vormistas oma otsustuse määrusena, toimides kooskõlas Riigikohtu otsusega asjas nr 3-1-1-27-08. Selles otsuses leidis Riigikohus, et ka juhul, kui maakohtu otsus tühistatakse osaliselt ja kriminaalasi saadetakse esimese astme kohtule uueks arutamiseks, tuleb kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS) § 337 lg 2 p 2 järgi kohtulahend vormistada määrusena. Arutades kohtuasjas nr 3-1-1-38-13 süüdistatava kaitsja määruskaebust, pidas kriminaalkolleegium vajalikuks oma senist tõlgendust muuta.

Kolleegium märkis, et KrMS § 337 sõnastus on vastuoluline. Selle paragrahvi esimese lõike punkti 1 kohaselt võib ringkonnakohus jätta esimese astme kohtu otsuse

muutmata ja apellatsiooni rahuldamata otsusega. Sama paragrahvi teise lõike punkti 2 alusel võib ringkonnakohus aga maakohtu otsuse tühistada osaliselt ja saata kriminaalasja uueks arutamiseks määrusega. Seega olukorras, kus ringkonnakohus jätab apellatsiooni rahuldamata ja maakohtu otsuse põhiosas muutmata, kuid tühistab esimese astme kohtu otsuse osaliselt ning saadab selles osas asja uueks arutamiseks, puudub seaduses selge norm, millest juhinduda.

Riigikohus nõustus kaitsja seisukohaga, et juhul, kui ringkonnakohus jätab määrusega kaitsja apellatsiooni rahuldamata ja maakohtu otsuse muutmata, piirab see oluliselt kohtumenetluse poole kaebeõigust. Nii näeb kriminaalmenetluse seadustik määruskaebuse esitamiseks ette kassatsioonist märksa lühema tähtaja (30 päeva asemel 10 päeva) ja kitsama küsimusteringi, mida kaebuses on võimalik tõstatada (vaidlustada ei saa süüküsimust, vaid üksnes kriminaalmenetluses tekkinud suhteliselt lihtsamaid üksikküsimusi). Seega piirab ringkonnakohtu lahendi tegemine määruse vormis süüdistatava kaebeõigust tema süü küsimuse ja karistuse mõistmise osas üksnes ühe kohtuastmega. See piirang seab süüdistatavad, kelle suhtes süüdimõistev kohtuotsus jäeti ringkonnakohtu määrusega muutmata, põhjendamatult halvemasse olukorda võrreldes isikutega, kelle apellatsioon lahendatakse kohtuotsusega. Selline lahend kitsendaks alusetult põhiseaduse § 24 lg-a 5 ja §-des 148–149 ettenähtud põhiõigust õiguskaitsevahenditele. Seetõttu asus kolleegium seisukohale, et KrMS § 337 lg 1 p 1 ja lg 2 p 2 tuleb tõlgendada põhiseaduskonformselt ning eespool kirjeldatud olukorras lähtuda KrMS § 337 lg 1 p-st 1, mille kohaselt esimese astme kohtu otsuse muutmata ja apellatsiooni rahuldamata jätmisel lahendab ringkonnakohus kriminaalasja otsusega. Kui aga maakohtu otsus tühistatakse tervikuna ja kriminaalasi saadetakse uueks arutamiseks esimese astme kohtule, tuleb seda teha määruse vormis (KrMS § 337 lg 2 p 2).

Veel märkis kolleegium, et selline tõlgendus ei välista KrMS § 337 lg 2 p 2 kohaldamist juhul, kui maakohtu otsust vaidlustataksegi näiteks üksnes tsiviilhagi või menetluskulusid puudutavas osas ja ringkonnakohus jätab maakohtu otsuse muus osas muutmata. Sellises olukorras

puudub menetluse poolel KrMS § 344 lg 1 p 1 kohaselt kassatsioonioigus ja ringkonnakohus saadab kriminaal- asja maakohtule osaliselt uueks arutamiseks määrusega.

Kriminaalmenetlusõiguse ajaline kehtivus

Põhiseaduslikele kaalutlustele tugines kriminaalkollee- gium ka kohtuasja nr 3-1-1-24-13 lahendamisel. Selle menetluse keskne õiguslik probleem seisnes kohtulikul uurimisel ütlusi andmast keelduva tunnistaja varase- mate ütluste tõendina vastuvõtmise regulatsiooni (KrMS § 291) muutmises alates 1. septembrist 2011 viisil, et see ei välista enam KrMS §-s 71 (ütluste andmisest keeldu- mine isiklikel põhjustel) loetletud isikute ütluste tõen- dina vastuvõtmist. See tähendab, et alates 1. septembrist 2011 peavad need isikud arvestama sellega, et neil tuleb teha lõplik otsus ütluste andmise või sellest keeldumise kohta juba kohtueelses menetluses. Kui isik jätab siis enese mittesüüstamise privileegi kasutamata, ei saa ta hiljem kohtus ütluste andmisest keeldumise korral enam arvestada sellega, et tema kohtueelses menetluses antud ütlusi ei avaldata. Kõnealuses kriminaalasjas tekkis küsi- mus sellest, millisest KrMS § 291 redaktsioonist tuleb kohtul lähtuda olukorras, kus kriminaalasja esialgne arutamine toimus enne 1. septembrist 2011 kehtinud seaduse järgi, kriminaalasja uueks arutamiseks saatmise ajaks oli aga jõustunud seaduse uus redaktsioon.

Menetlusõiguse ajalise kehtivuse põhireegli kohaselt kohaldatakse kriminaalmenetluses menetlustoimingu ajal kehtivat õigust. Reeglist irdudes täheldas kollee- gium, et nii menetlusteoorias kui ka kohtupraktikas on valitsemas arusaam, mille kohaselt on mõistlik ja loogi- line menetleda asja erinevates kohtuastmetes samade menetlusreeglite kohaselt ning seda ka juhul, kui kõr- gema astme kohus saadab kriminaalasja uuele aruta- misele. Enamikel juhtudel on seda mõttekäiku jaganud ka seadusandja, mistõttu olulisematele menetlusõigus- likele muudatustele lisatakse rakendusseadus, millega korrigeeritakse vajalikul määral menetlusõiguse ajalise kehtivuse põhireegli toimet ning tagatakse sama krimi- naalasja kui terviku menetlemine samade reeglite koha- selt. Samas viitas Riigikohus oma 16. novembri 2012. a otsusele kriminaalasjas nr 3-1-1-83-10, milles kohus

jõudis tõdemusele, et kui uueks arutamiseks saadetud asja menetlemisel ei ole järgitud rakendusseadust, vaid on lähtutud kriminaalmenetlusõiguse ajalise kehtivuse põhireeglist, ei ole see automaatselt käsitatav menet- lusõiguse olulise rikkumisena. Oluline on hinnata, kas selliselt toimides on rikutud süüdistatava menetluslike õigusi. Seega ei ole menetlusõiguse ajalise kehtivuse küsi- muse lahendamisel õige lähtuda ainuüksi põhireeglist või rakendusseadusest, vaid oluline on tagada süüdis- tatava õiguste tõhus kaitse.

Kõnealuses kohtuasjas tähendas eeltoodu endiste kaas- kahtlustatavate kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamisest keeldumist. Riigikohus leidis, et kui kaht- lustatav sai kohtueelses menetluses ütlusi andes arvestada sellega, et kui ta peaks tulevikus mingis kriminaalmenet- luses osalema tunnistaja rollis ja need ütlused süüstaks potentsiaalselt teda ennast, on tal võimalik realiseerida enda vaikimisõigust ning sellist menetluslikku garantiid ei saa asja uuel arutamisel tagantjärele tühistada. Sama probleemi tuli kriminaalkolleeegiumil lahendada ka 13. juuni 2013. a otsuses kriminaalasjas nr 3-1-1-64-13, kus kohus jäi samade seisukohtade juurde.

Kohtuliku uurimise eripärad lühimenetluses

Riigikohtu kriminaalkolleeegiumi 18. novembri 2013. a otsus kriminaalasjas nr 3-1-1-98-13 paistab silma sea- dusloomet suunavate seisukohtade poolest. Lahendades küsimust, kas ja kuivõrd tuleb mõistet „kriminaaltoi- miku materjalide pinnalt“ lühimenetluse kontekstis korrigeerida lähtuvalt süüdistatava õigusest kohtulikule ärakuulamisele, esitas kohus lisaks kehtiva seaduse tõl- gendusele nägemuse, milline võiks kohtuliku uurimise regulatsioon lühimenetluses välja näha. Nimelt asus kriminaalkolleeegium seisukohale, et süüdistatavale lühi- menetluses pakutav soodustus (karistuse vähendamine ühe kolmandiku võrra) on sedavõrd kaalukas, et *de lege ferenda* süüdistatava ütluste kui tõendi osas erandliku regulatsiooni tühistamine ja lühimenetluses kohtuasja lahendamine ilma eranditeta üksnes kriminaaltoimiku materjalidest lähtudes ei oleks käsitatav loobumisena ausast kohtumenetlusest. Viimase tagamiseks piisaks kolleeegiumi hinnangul ka sellest, kui süüdistataval

oleks kohtumenetluses samasugused õigused, nagu on kannatanul või tsiviilkostjal ja tal oleks võimalik kuni kohtuliku uurimise lõppemiseni lühimenetlusest loobuda. Arvestades prokuratuuril pädevuse puudumist kohtumenetluses lühimenetlusest väljuda, võiks kolleegiumi arvates pidada põhjendatuks regulatsiooni, mille kohaselt juhtu, mil süüdistatav soovib kohtus ütluste andmisel hälbida kohtueelses menetluses antud ütlustest, saaks prokuratuur käsitada lühimenetluse kohaldamise aluste puudumisena.

Kehtiv regulatsioon kolleegiumi hinnangul aga ei võimalda tõlgendust, mille kohaselt süüdistatava kohtus antud ütlustel ei ole tähendust ja need ei saa väärata kriminaalasja lahendamist vaid toimiku materjalidest lähtudes. Nii näeb seadus ette, et lühimenetluses süüdistatava ülekuulamisel järgitakse üldmenetluse reegleid. Eeskätt tähendab see süüdistatava risküsitlemist, vajadusel tema kohtus antud ütluste usaldusväärsuse kontrollimist ja seega võimalust, et süüdistatav tunnistatakse ebausaldusväärseks tõendiallikaks ja tema ütlused jäetakse tõendikogumist välja. Seega võivad süüdistatava kohtus lühimenetluses ütluste andmisel olla kahe- või kolmejärgelised järele. Esiteks võib kohus tunnistada kohtus antud ütlused usaldusväärseks ja tugineda neile kohtuotsuse tegemisel ning jätta kohtueelses menetluses antud ütlused lubatavate tõendite hulgast välja. Teiseks võib kohus lugeda süüdistatava tervikuna ebausaldusväärseks tõendiallikaks ja jätta kõik tema ütlused lubatavate tõendite hulgast välja. Võimalust tugineda lühimenetluses tehtavas kohtuotsuses vaid süüdistatava kohtueelses menetluses antud ütlustele, jättes risküsitlusele antud ütlused kõrvale, kehtiv lühimenetluse regulatsioon ette ei näe. Viimati öeldu ei väära aga kohtu õigust tagastada kriminaaltoimik prokuratuurile, kui kohtu arvates puuduvad lühimenetluse kohaldamise alused või kui kriminaaltoimiku materjalid ei ole kriminaalasja lühimenetluses lahendamiseks piisavad.

Kohtukulude hüvitamise tähtaeg

Ehkki kriminaalmenetluse seadustik ei näe otsesõnu ette võimalust, et kohus saaks kohtuotsuse tegemisel määrata kohtukulude vabatahtlikuks hüvitamiseks pikemat tähtaega kui KrMS § 417 lg-s 2 toodud üks kuu, leidis

Riigikohus asjas nr 3-1-1-110-13, et sellist võimalust tuleb siiski jaatada. Seejuures lähtus kolleegium sellest, et kohtul on võimalik määrata kohtukulude tasumine ositi. Regulatsiooni, mil kohus saaks määrata kohtukulude hüvitamise ositi vaid üldise ühekuulise tähtaja raames, ei saa kolleegiumi hinnangul pidada ositi hüvitamise eesmärki tagavaks. Riigikohus oli juba varem asunud seisukohale, et kohus on siiski ka kohtuotsuse tegemisel pädev kaaluma kohtuotsuse täitmise asjaolusid ja tal on õigus määrata kohtukulude vabatahtlikuks hüvitamiseks ühest kuust pikem tähtaeg (vt Riigikohtu kriminaal-kolleegiumi määrus asjas nr 3-1-1-2-12, p 7). Kuna aga süüdistatava huvidest lähtuv pikem tähtaeg võib kahjustada teiste isikute huvisid, oleks kolleegiumi arvates põhjendatud, kui tähtaja pikendamine ei tähendaks mitte kohtukulude hüvitamise edasilükkamist, vaid nende ositi tasumist. Selliselt oleks juba esimese osamakse tasumise tähtaja möödudes selge, kas isik on asunud kulusid hüvitama või mitte.

Pankrotis juriidilise isiku esindaja süüteomenetluses

Juriidilisest isikust kahtlustatav või süüdistatav osaleb kriminaalmenetluses oma juhatuse või seda asendava organi liikme kaudu, kellel on kõik kahtlustatava või süüdistatava õigused ja kohustused, sh õigus anda juriidilise isiku nimel ütlusi. Kohtuasjas nr 3-1-1-136-13 tuli Riigikohtul aga selgitada, kes esindab juriidilist isikut kriminaalmenetluses juhul, kui on välja kuulutatud tema pankrot. Tuginedes pankrotiseaduse § 35 lg 1 p-le 2, asus kriminaalkolleegium seisukohale, et selleks saab olla üksnes pankrotihaldur. Viidatud sätte kohaselt läheb pankroti väljakuulutamise haldurile üle võlgniku vara valitsemise õigus ja õigus olla võlgniku asemel kohtumenetluses menetlusosaliseks vaidluses, mis puudutab pankrotivara või vara, mille võib arvata pankrotivaras. Samuti sätestab pankrotiseadus, et haldur osaleb oma ülesannetest tulenevalt poolena võlgniku asemel kohtus pankrotivara seotud vaidlustes. Kolleegium leidis, et pankrotivara puudutava vaidlusena on käsitav ka süüdistatavaks oleva pankrotis äriühingu kriminaalasja lahendamine kohtus, kuivõrd selle tulemusena tehtav lahend võib otseselt mõjutada tema varalisi

huve, pankrotivara koosseisu ning pankrotivõlgniku vastu tekkivaid nõudeid. Kriminaalasja arutamine ilma pankrotihalduri kui juriidilise isiku esindaja osavõtuta on käsitatav menetlusõiguse olulise rikkumisena.

Ebaseaduslikkus kuriteo objektiivse koosseisu tunnuseks

Mitmel korral tuli kriminaalkolleegiumil erinevate kuritegude puhul käsitleda ebaseaduslikkuse kui süüteo-koosseisu objektiivse tunnuse sisustamisest. Kohtuasjas nr 3-1-1-106-13 lahendamisel selgitas kohus, et tunnuse „ebaseaduslik“ esineb süüteokoosseisudes kahes erinevas tähenduses. Esmalt võib tegemist olla sellise blanketse koosseisutunnusega, mis tuleb alati sisustada väljapoole karistusseadust jäävate õigusnormidega, näidates ära, milles teo ebaseaduslikkus konkreetsel juhul seisnes. Teisalt leidub aga ka süüteokoosseise, mille dispositsioonis kirjeldatud käitumine on tulenevalt mingist konkreetselt normist eelduslikult alati ebaseaduslik. Selliste süüteokoosseisude puhul ei ole süüdistuses ega kohtuotsuses vaja viidata teo ebaseaduslikkust sisustavale õigusnormile.

Eelviidatud kohtuasjas tuli Riigikohtul võtta seisukoht selles, kas isiku süüditunnistamine võimuliialduse kolmanda koosseisualternatiivi „vägivalla ebaseaduslik kasutamine“ järgi eeldab igal üksikjuhul viidet vägivalla ebaseaduslikkust sisustavatele õigusnormidele. Seda oli kriminaalkolleegium käsitlenud ka varem, asudes kohtuasjas nr 3-1-1-31-10 seisukohale, et süüteo kvalifitseerimiseks võimuliialdusena tuleb süüdlase käitumises tuvastada vähemalt ühe dispositsioonis kirjeldatud koosseisutunnuse esinemine ja igal üksikjuhul süüdistuses näidata, milles süüdlase teo ebaseaduslikkus seisnes. Seejuures ei ole tähtis, millist teoalternatiivi süüdistata-vale ette heidetakse. Kolleegium selgitas veel, et vahetu sunni, sh vägivalla kasutamine ametialaseid ülesandeid täitva ametiisiku poolt on allutatud eriregulatsioonile. Sellises olukorras ei saa vägivalla kasutamist pidada juba eelduslikult alati ebaseaduslikuks. Selleks, et ametiisik vägivalla ebaseaduslikus kasutamises süüdi tunnustada, tuleb kontrollida, kas ja kui, siis milliseid vahetu sunni kohaldamist reguleerivaid norme ta vägivalla kasutades rikkus. Seega tuleb nii süüdistuses kui ka kohtuotsuses

lisaks ametiisiku vägivallale alati eraldi ära näidata ka see, et juhtumi puhul ei olnud täidetud ühegi vägivalla kasutamist lubava normi eeldusi või et kasutatud vägivallalt väljus normiga lubatud piiridest.

Kohtuasjas nr 3-1-1-129-12 käsitles Riigikohus KrMS § 217 lg-s 4 kehtestatud igapäevase kinnipidamisõigust ja selle piiritlemist karistusseadustiku (KarS) §-s 257 toodud omavoli koosseisust, s.o kinnipidamisõiguse teostamise ebaseaduslikkust. KrMS § 217 lg 4 kohaselt on igapäevane õigus kinni pidada kuriteo toimepanemiselt või vahetult pärast seda põgenemiskatselt tabatud isik tema toimetamiseks politseisse. Kuna kinnipidamisõiguse teostamine seostub olemuslikult vajadusel kahtlustatava suhtes jõu kasutamise ja temalt vabaduse võtmise või selle piiramisega, ei saa sellist tegevust pidada eelduslikult ebaseaduslikuks. Kõnealuses otsuses selgitas kolleegium, et õigusrikkuja kinnipidamise õiguse teostamine võib olla omavoliline juhul, kui süüdistatav asus õigusrikkujana kinni pidama isikut, keda polnud alust selleks pidada, või ületas seda õigust realiseerides lubatud vägivallale seatud piire või teostas õigusrikkuja kinnipidamise õigust mingil muul eesmärgil kui tema üleandmine politseile. Üksnes eelloetletud tingimuste rikkumise korral saab rääkida õigusrikkuja kinnipidamise õiguse kasutamise ebaseaduslikkusest.

Tegevuse ebaseaduslikkuse temaatika kerkis esile ka kohtuasjas nr 3-1-1-95-12, milles arutati süüdistust KarS § 298¹ lg 1 järgi mõjuvõimuga kauplemises. Kolleegium märkis, et tunnuse „ebaseaduslik“ kaudu piiritletakse ametiisiku lubatud mõjutamine (nt seaduslik lobitöö, esindaja, sealhulgas kaitsja tegevus kohtu- või haldusmenetluses jms) keelatud tegevusest. Ametiisiku mõjutamise seaduslikkus välistab mõjuvõimuga kauplemise koosseisu. Seetõttu eeldab mõjuvõimuga kauplemise kui kuriteo objektiivse koosseisu tuvastamine seda, et nii süüdistuses kui ka süüdimõistvas kohtuotsuses on ära näidatud, milliseid õigusnorme on konkreetsel juhtumil ametiisikut mõjutades rikutud. Samas osutas kolleegium ka sellele, et seadusandja ei ole seni kehtestanud selget primaarnormi seadusliku ja ebaseadusliku lobitöö piiritlemiseks.

Kriminaalasja kohtueelse menetluse ja jälitusmenetluse andmete ebaseaduslik avaldamine (KarS § 316¹)

Kohtuasjas nr 3-1-1-30-13 käsitles kriminaalkolleegium süüdistust kohtueelse menetluse andmete ebaseaduslikus avaldamises. Kolleegium selgitas, et tegemist ei ole teo-, vaid tagajärjedeliktiga. See tähendab, et kriminaalasja kohtueelse menetluse ja jälitusmenetluse andmete ebaseaduslik avaldamine on karistatav vaid siis, kui sellega on tehtud võimatuks või oluliselt raskendatud kuriteona karistatava teo olemasolu või selle puudumise või muude töendamiseseme asjaolude tuvastamine või jälitustoimingu eesmärgi saavutamine jälitusmenetluses. Tagamaks loogilist seost kuriteo kirjeldusega, asus kolleegium seisukohale, et ka selle tagajärjena saab käsitada kas kohtueelse menetluse kui terviku eesmärgi saavutamise võimatust või olulist raskendatust või teise alternatiivina kriminaalmenetluse välise jälitusmenetluse eesmärgi saavutamise võimatust või olulist raskendatust.

Kolleegium rõhutas, et see, kas ja mil määral on kohtueelse menetluse andmete avaldamine töendamiseseme asjaolude tuvastamist raskendanud või võimatuks muutnud, on faktiküsimus, mille lahendamisesse ei tohi suhtuda kergekäeliselt. Tagajärje (eriti töendusteabe edasise kogumise täieliku välistatuse) liiga kergekäeline tuvastatuks lugemine võib kohtueelse menetluse praktikas tingida seda, et kohtueelse menetluse mis tahes andmete ebaseaduslikku avaldamist võidakse kasutada ettekäändena kriminaalmenetluse põhjendamatuks lõpetamiseks. Selline lähenemine aga võib omakorda alusetult piirata kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõtte toimet. Kui tõendi kogumist on kohtueelse menetluse andmete ebaseadusliku avaldamisega takistatud või oluliselt raskendatud, siis tuleb töendusteabe edasise kogumise välistatuse kui tagajärje tuvastamiseks üheselt ära näidata, et tõendeid on üritatud koguda ka muul viisil, kuid see on osutunud võimatuks ja sellise võimatuse on tinginud just kõnealune tegu. Kohus rõhutas, et eriti taunitavaks tuleb pidada seda, kui töendusteabe kogumise olulisele raskendatusele reageeritakse menetluse lõpetamisega, ilma et püütaks olulistele raskustele vaatamata siiski teabekogumist jätkata. Raskendatus ei tähenda seega veel võimatust.

Kehaline väärkohtlemine (KarS § 121)

Löömise kui kehalise väärkohtlemise koosseisualternatiivi sisustamist käsitles kriminaalkolleegium kohtuasjas nr 3-1-1-50-13. Kolleegium asus seisukohale, et kuigi seadus ei nõua seda otsesõnu, on koosseisu täitmiseks vajalik löögi teatud intensiivsus. Seejuures võttis kohus arvesse koosseisu teisi alternatiive (tervise kahjustamine, peksmine, valu tekitanud muu kehaline väärkohtlemine), mille valguses ei olnud kohtu hinnangul tõenäoline, et seadusandja pidas vajalikuks lugeda löömisenähtena karistatavaks isegi väga vähesel määral kannatanu füüsilist puutumast riivava käitumise. Seetõttu leidis kriminaalkolleegium, et ka löömise puhul oleks valu tekitamine sobiv kriteerium, piiritlemaks kriminaalkorras karistatavat tegu väljapoole karistusõiguse reguleerimisala jäävast käitumisest. Kolleegium käsitles ka valu tuvastamist, rõhutades, et see, kas kannatanu tõepoolest valu tundis, tuleb eraldi tuvastada. Valu tundmine ei saa tugineda pelgalt kannatanu isikulisele eripärale. Et valu põhjustamine oleks süüdistatavale teo tagajärjena omistatav, peab see olema ettenähtav ka keskmisele mõistlikule kõrvalseisjale. Selline tõlgendus peaks kindlustama, et kriminaalkaristus järgneb üksnes tegudele, millega tõepoolest rünatakse kaitstavat õigushüve, s.o inimese tervist.

Kokkuvõte

Nagu ülevaate sissejuhatuses nenditud, sisaldab see vaid killukest kõigist õiguslikest probleemidest, mille lahendamiseks tuli Riigikohtu kriminaalkolleegiumil möödunud aastal tegeleda. Põhjalikuma ülevaate aktuaalsetest karistusõiguse ja kriminaalmenetluse probleemidest andis riigikohtunik Eerik Kergandberg selle aasta jaanuaris juba traditsiooniks saanud kohtunike koolitusel, mille materjalid on kättesaadavad Riigikohtu koolitusosakonna kodulehel.

ÜLEVAADE RIIGIKOHTU TSIVIILKOLLEEGIUMI 2013. AASTA PRAKTIKAST

Margit Vutt

Riigikohtu tsiviilkolleegiumi nõunik

2013. aastal lahendas Riigikohtu tsiviilkolleegium kokku 181 tsiviilasja. Kõige rohkem lahendati võlaõiguslikke vaidlusi, millest omakorda enamik puudutas lepinguõigust. Palju oli ka hagi tagamist ja täitemenetlust puudutavaid lahendeid. Perekonnaõiguse valdkonnas analüüsiti enam elatist puudutavaid küsimusi, mitmes lahendis ka abikaasade varasuhteid. Maksejõuetusmenetluse asjades tuli tsiviilkolleegiumil lahendada eelkõige pankrotimenetluses tekkinud vaidlusi. Ühes lahendis analüüsiti tsiviilkolleegium ka võlgade ümberkujundamise menetlust. Asjaõiguse valdkonnas lahendati kõige enam kaasomandi valdamisest ja kasutamisest väljakasvanud vaidlusi.

Käesoleva ülevaate eesmärk on refereerida mõningaid olulisemaid 2013. aastal tehtud tsiviilkolleegiumi lahendeid. Kuna 2013. aastal tehtud lahendite hulk on suur, siis on selge, et kõiki olulisi lahendeid ei ole siinkohal võimalik käsitleda. Allpool toodud valik põhineb seega artikli autori isiklikul ja seetõttu kindlasti ka mõnevõrra subjektiivsel valikul.

Taotleja majandusliku seisundi määramine riigi õigusabi andmise otsustamisel

Esmalt võib esile tõsta Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 13. veebruari 2013. a määrust tsiviilasjas nr 3-2-1-152-12, mida saab pidada oluliseks põhjusel, et selles käsitleti põhjalikult mitmeid menetlusabi andmisega seotud olulisi küsimusi. Üks keskne vaidlusküsimus oli see, millist

vara ja sissetulekut tuleb riigi õigusabi andmisel isiku majandusliku seisundi määramisel arvesse võtta.

Ringkonnakohus oli kostja riigi õigusabi taotlust lahendades leidnud, et riigi õigusabi seaduse (RÕS) § 14 lg-st 2 ning täitemenetluse seadustiku (TMS) § 131 lg 1 p-dest 3 ja 10 tulenevalt ei saa kostja majanduslikku seisundit hinnates arvestada tema sissetulekuks olevat riiklikku pensionit ja riiklikku sotsiaaltoetust. Kuna kostja pangakontodele oli kogunenud ligi 5000 eurot, siis asus ringkonnakohus seisukohale, et kostjal ei ole RÕS § 6 lg 1 alusel õigust saada riigi õigusabi, sest ta suudab ise tasuda õigusabi eest kogutud vara arvel.

Riigikohtu tsiviilkolleegium ei nõustunud sellega, et riigi õigusabi andmise otsustamisel ei saa taotleja majandusliku seisundit hinnates sissetulekuna arvestada riiklikku pensionit ja riiklikke sotsiaaltoetusi. Nii RÕS § 14 lg 1 kui ka tsiviilkohtumenetluse seadustiku (TsMS) § 186 lg 1 eristavad menetlusabi taotleja majandusliku seisundi määramisel sissetulekut ja muud vara. Varaks, millele ei saa pöörata sissenõuet, saab pidada eelkõige TMS §-s 66 nimetatud vallasasju ja sissetulekule need sätted ei kohaldu. Kolleegium leidis, et tõlgendus, mille kohaselt ei võeta sissetulekut riigi õigusabi või muu menetlusabi andmisel arvesse ulatuses, milles sellele ei saa pöörata sissenõuet, oleks vastuolus seaduse mõttega, sest sel juhul ei saaks miinimumpalka või palga alammäärast vähem pensionit saava pensionäri pensionit menetlusabi määramisel üldse arvesse võtta, kuna sellele ei saa riikliku pensionikindlustuse seaduse § 47 lg 3 ja TMS § 132 lg 1 järgi täitemenetluses sissenõuet pöörata. See tähendaks,

et sellised isikud ei peakski oma tulu jooksvate kulutuste katteks kasutama.

Selleks, et teha kindlaks, kas isik oma majandusliku seisundi tõttu ka tegelikult vajab riigilt menetlusabi õigusabi eest tasumisel või muude menetluskulude kandmisel, tuleb lisaks seaduses selgelt nimetatud asjaoludele arvestada ka muid tähendust omavaid asjaolusid. Näiteks on võimalik arvesse võtta seda, kui menetlusabi taotleva isiku eest kannab jooksvad kulud keegi teine, isikul on ühekordseid ebaregulaarseid tulusid, vara on soetatud kindla sihtotstarbega või vajalik ettenägematuteks kulutusteks, isiku edasised tulu teenimise võimalused on oluliselt vähenenud jms. Arvestada saab ka näiteks taotleja kõrge vanusega, täiendava tulu teenimise võimaluste piiratusega ja raha kogumise vajadusega võimalike tulevaste ülalpidamiskulude ning matusekulude katteks. Kokkuvõttes leidis kolleegium, et mõistlik ei ole eeldada, et inimene peab selliste säästude arvel maksuma advokaadile õigusabi osutamise eest.

Samuti tuleb menetlusabi taotleva isiku majandusliku seisundi kindlaksmääramisel arvestada lisaks taotleja enda varale ja sissetulekule ka temaga koos elavate perekonnaliikmete vara ja nende sissetulekuid ning ühiseid kulusid. Ühisvara arvestatakse taotleja majandusliku seisundi kindlaksmääramisel TsMS § 182 lg 2¹ teise lause järgi ulatuses, milles võib eeldada, et ühisomanikud võiksid seda mõistlikult kasutada menetluskulude katteks. See, kui suures ulatuses ühisvara arvestada võib, sõltub olukorrast. Näiteks kui vaieldakse selliste kohustuste üle, mille eest vastutavad mõlemad abikaasad ühisvaraga täies ulatuses, saab arvestada kogu ühisvaraga. Kokkuvõttes leidis tsiviilkolleegium, et sõltuvalt vaidluse liigist või muudest asjaoludest võib siiski eeldada, et ka teised perekonnaliikmed panustavad mingis ulatuses menetluskulude kandmisel.

Mootorsõiduki valdaja vastutus liiklusõnnetuses, kus osaleb mitu mootorsõidukit

Oluliseks ja õigust edasiarendavaks võib pidada ka Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 19. märtsi 2013. a otsust tsiviilasjas nr 3-2-1-7-13, milles tsiviilkolleegium selgitas

mootorsõiduki valdajate vastutust ja selle jaotumist olukorras, kus liiklusõnnetuses osaleb mitu mootorsõidukit. Kuna mootorsõiduki valdaja vastutus on riskivastutus ehk süüst sõltumatu vastutus, siis tekib küsimus, kas ja mil määral on õnnetuses osalevate sõidukijuhtide süül üldse mingit tähendust.

Õnnetuse asjaolude kohaselt pörkasid liiklusõnnetuses kokku otse liikunud mootorratas ja vasakpöötet sooritama asunud auto. Kannatada said mõlemad sõidukid ja mootorrattur sai vigastada. Õnnetuse uurimiseks alustati ka kriminaalmenetlust, milles anti kohtu alla autojuht, kuid ta mõisteti õigeaks. Refereeritavas tsiviilasjas oli hagejaks auto omanik, kes esitas nõude mootorratta kindlustusandja vastu. Hageja nõudis talle tekkinud liikluskahju hüvitamist riskivastutuse sätetele tuginedes. Ta leidis, et kuna mootorrattur oli mootorratta kui suurema ohu allika otsene valdaja, kes vastutab võlaõigusseaduse (VÕS) § 1057 alusel mootorratta käitamisel põhjustatud kahju eest, ja kuna kostja on mootorratta vastutuskindlustusandja, siis vastutab ta mootorratturi põhjustatud kahju eest.

Riigikohus selgitas oma lahendis, et VÕS § 1057 kohaselt vastutab mootorsõiduki otsene valdaja põhimõtteliselt alati mootorsõiduki käitamisel tekkinud kahju eest, sh ka kahju eest, mis põhjustatakse isikule, kes ise oli teise mootorsõiduki kui suurema ohu allika valitseja. Mootorsõiduk on suurema ohu allikas ja mootorsõiduki põhjustatud kahju on selle käitamisest tulenev kahju eelkõige siis, kui kahju põhjustatakse mootorsõiduki sihipärase kasutamise ja mootorsõidukina liikluses. Riskivastutuse puhul ei ole üldiselt tähendust ei kahju tekitamise õigusvastasusel ega kahju põhjustaja süül ja oluline on vaid riski valitsemine ja selle käigus kahju põhjustamine. Olukorrad, mil mootorsõiduki otsese valdaja vastutus on välistatud, on sätestatud VÕS §-s 1057 (nt kui kahju põhjuseks oli vääraratu jõud või kannatanu tahtlik tegu). Siiski saab ka riskivastutuse puhul kohaldada VÕS § 139 ja 140 ning piirata kahjuhüvitist kas kannatanu osa arvestades või üldisi õiglusargumente kasutades.

Nii võimaldab VÕS § 139 kohtul hinnata, kas ja kuivõrd üks või teine avarii osalenud sõidukijuht ise kahju tekkimise põhjustas. Hüvitise suuruse määramisel saab arvestada nii riskist lähtuvaid kui ka sõidukijuhtide käitumist

iseloomustavaid asjaolusid. Iga mootorsõiduki otsese valdaja osaluse kindlakstegemisel tuleb hinnata kõigi põhjuste kogumit. Riskist lähtuvate asjaoludena tuleb arvestada näiteks avariis osalenud sõidukist objektiivselt potentsiaalselt lähtuva ohu suurus, mis sõltub sõiduki massist, mõõtudest, liikumiskiirusest, tehnilisest korrasolekust, ohutusvarustusest jms. Hinnata saab ka konkreetseid manöövreid ja nende ohtlikkust.

Samuti saab arvestada ka õnnetuse põhjustamises osalenud mootorsõidukite juhtide käitumist, eelkõige käibes vajaliku hoolsuse järgimata jätmist ja liiklusnõuete eiramist. Sõidukite kokkupõrkamisel saab hinnata, kes liikluseaduse mõttes õnnetuse põhjustas. Kannatanu osa üle otsustamisel tuleb muu hulgas arvestada, kumb juhtidest jättis suuremal määral järgimata liikluses tavaliseks peetava hoolsuse.

Riigikohus rõhutas, et juhtide käitumist iseloomustavate asjaolude arvestamine hüvitise suuruse määramisel ja sel põhjusel hüvitise vähendamine ei tohi moonutada riskivastutuse olemust ega viia VÕS § 1057 kohaldamise välistamiseni, st ühe juhi süü õnnetuse põhjustamisel ei saa vähemalt üldjuhul täielikult välistada teise juhi vastutust.

Samuti selgitas Riigikohus selles asjas liikluskindlustuse toimimise põhimõtteid. Nimelt eristab seadus liiklusõnnetusest teatamist ja kahju hüvitamise nõude esitamist. Oluline on silmas pidada, et liiklusõnnetusest teatamine ei peata nõude aegumist, seda teeb üksnes kahju hüvitamise nõude esitamine. Selline nõue tuleb aga esitada sellele kindlustusandjale, kes on kohustatud kahju hüvitama.

Juhatusel liikme vastutus võlausaldaja ees lepingueelsetel läbirääkimistel valeinfo andmise eest

5. juuni 2013. a otsuses tsiviilasjas nr 3-2-1-62-13 andis tsiviilkolleegium põhimõttelise seisukoha selle kohta, kas äriühingu juhatuse liige võib isiklikult vastutada äriühingu võlausaldaja ees olukorras, kus äriühing on rikkunud VÕS §-s 14 sätestatud lepingueelsetest läbirääkimistest tulenevaid kohustusi.

Selles tsiviilasjas oli hagejaks liisinguandjast võlausaldaja, kes heitis oma lepingupartnerile ette, et see andis talle lepingueelsetel läbirääkimistel teadlikult valeinfot ja jättis liisinguandjale mulje, et liisinguandja omandab temalt kui müüjalt müügilepingu alusel liisingueseme. Tegelikult aga ei saanud müüja liisinguandjale liisingueseme omandit võimaldada, sest see lepingu ese oli juba üle antud kolmanda isiku omandisse. Hageja leidis, et selle äriühingu juhatuse liige, kellelt liisinguandja liisingueseme ostis, peab isiklikult kandma *culpa in contrahendo* vastutust, kuna just tema oli see, kes liisinguandjat lepingu sõlmimisel pettis.

Nii maa- kui ka ringkonnakohus jättis hagi rahuldamata, leides, et sellise kahju hüvitamise nõude saab esitada üksnes lepingupooleks oleva juriidilise isiku, mitte aga tema juhatuse liikme vastu.

Riigikohus selle seisukohaga siiski ei nõustunud ja leidis, et VÕS § 14 lg-te 1 ja 2 järgsed kohustused ei laiene mitte üksnes isikutele, kelle nimel läbirääkimisi peetakse, vaid ka nende esindajatele või muudele lepingueelsetest läbirääkimistest osa võtvatele isikutele isiklikult. Seega peab juhatuse liige, kes peab äriühingu nimel lepingueelseid läbirääkimisi, pidama läbirääkimisi heauskselt ja teatama potentsiaalsele lepingupartnerile kõigest asjaoludest, mille vastu teisel poolel on lepingu eesmärki arvestades äratuntav oluline huvi.

Tsiviilkolleegium selgitas, et poole esindajana läbirääkimistel osalenud isiku vastutus eelnimetatud kohustuste rikkumise eest ei põhine mitte VÕS §-l 115, vaid VÕS §-l 1043 ja § 1045 lg 1 p-l 7, mistõttu on see eelduslikult mõnevõrra leebem kui lepingupoole enda vastutus. Eelkõige tuleb esindaja vastutus kõne alla, kui teisel poolel on konkreetse läbirääkimisi pidanud isiku vastu eriline usaldus, mis võib tuleneda näiteks tema ametiseisundist läbirääkimistel osalevas äriühingus või ka sellest, et tema majanduslikud huvid kattuvad äriühingu huvidega.

Lisaks märkis Riigikohus, et lepingueelsetel läbirääkimistel andmete avaldamise või avaldamata jätmise eest võib kõne alla tulla ka vastutus mõne karistusseadustikus sätestatud normi kui kaitsenormi rikkumise eest, näiteks karistusseadustiku (KarS) §-s 209 sätestatud kelmuse toimepanemisel. Sel juhul on vastutuse

eeldused rangemad kui VÕS § 14 lg-st 1 või 2 tulenevate kohustuste rikkumise puhul, sest kelmus kujutab endast tahtlikku tegu, millega luuakse tegelikest asjaoludest teadvalt ebaõige ettekujutus ja mille eesmärgiks on varalise kasu saamine. Samuti on vastutuse eeldused rangemad tahtliku heade kommete vastase käitumise korral VÕS § 1045 lg 1 p 8 mõttes. Sel juhul peab olema tõendatud, et kostjal oli algusest peale tahe hagejat kahjustada. Nii KarS § 209 kui ka VÕS § 1045 lg 1 p 8 puhul peab kostja tahtlust tõendama hageja.

Korteriomanikevahelised suhted ja vastutus

Oluliseks võib pidada ka 11. detsembri 2013. a otsust tsiviilasjas nr 3-2-1-129-13, milles tsiviilkolleegium käsitles põhjalikult korteriomanikevahelisi suhteid ja neist suhetest tulenevaid võimalikke kahju hüvitamise nõudeid. Nimelt oli vaidluse esemeks muu hulgas see, kes vastutab juhul, kui korteriomaniikule põhjustas kahju vee läbijooks ja vee läbijooksu põhjuseks omakorda oli liftišahtis ehk kaasomandis oleval hoone osal asuv katkine kanalisatsioonitoru.

Esmalt selgitas Riigikohus korteriomanikevahelise võlasuhte olemust ja märkis, et olenemata sellest, kas korteriühistu on moodustatud või mitte, on korteriomaniike kui kaasomaniike vahel eriline seadusjärgne võlasuhe VÕS § 3 p 6 mõttes, millele kohaldub VÕS § 1 lg 1 järgi erisätetega reguleerimata ulatuses ka võlaõigusseadus.

Korteriomaniik võib korteriomandi reaalosa üldiselt kasutada omal äranägemisel, välja arvatud siis, kui kasutus läheb vastuollu seaduse või kolmanda isiku õigustatud huvidega. Nii reaalosa kui ka kaasomandi eset tuleb kasutada seaduse ning korteriomaniike kokkulepete ja otsuste kohaselt, nende puudumisel aga korteriomaniike huvidest lähtudes. Korteriomaniik on korteriomandi-seaduse (KOS) § 11 lg 1 p 1 järgi kohustatud hoidma korteriomandi reaalosa korras ja nii reaalosa kui ka kaasomandi eset kasutades hoiduma tegevusest, mille toime teistele korteriomaniikele ületab omandi tavakasutusest tekkivad mõjud. Lisaks peavad korteriomaniikud kaasomaniikena käituma üksteise suhtes lähtuvalt hea

usu põhimõttest, eelkõige hoiduma teiste kaasomaniike õigusi kahjustamast. Korteriomaniikule võib hea usu põhimõttest tuleneda mh kohustus mitte kahjustada ühisust ja panustada selle juhtimisse.

Korteriomaniike õiguskaitsevahendite kohta märkis tsiviilkolleegium, et kohustuse rikkumise korral saab kannatanud korteriomaniik (kaasomaniik) kasutada VÕS § 101 lg-s 1 nimetatud õiguskaitsevahendeid, kui need ei lähe vastuollu ühisuse olemusega, näiteks nõuda kohustuse täitmist VÕS § 108 alusel ja kahju hüvitamist VÕS § 115 lg 1 alusel. Kui korteriomaniik tekitab teisele korteriomaniikule korteriomandi eseme kasutamisega kahju, ei saa teiselt korteriomaniikult üldjuhul nõuda kahju hüvitamist mitte deliktiõiguse, vaid VÕS § 115 lg 1 alusel. Kui korteriomaniikule tekitatud kahju eest vastutavad mitu korteriomaniikku, vastutavad nad VÕS § 137 lg 1 järgi hüvitise maksmise eest solidaarselt. Kui kahju tekkis osaliselt kahjustatud isikust tulenevatel asjaoludel või ohu tagajärjel, mille eest kahjustatud isik vastutab, vähendatakse kahjuhüvitist VÕS § 139 lg 1 järgi ulatuses, milles need asjaolud või oht soodustasid kahju tekkimist. Korteriomaniike vastutust oma kohustuste rikkumise eest ei mõjuta iseenesest maja haldava korteriühistu või valitseja võimalik vastutus oma kohustuste rikkumise eest või muu isiku vastutus. Need isikud võivad vastutada kahju hüvitamise eest solidaarselt.

Lisaks märkis kolleegium, et iseenesest ei ole tähtsust sellel, kas korteriomaniikule põhjustatud kahju lähtus teise korteriomandi reaalosast või kaasomandiosast. Elamu ühiseks kasutamiseks vajalikud ühiskommunikatsioonid (näiteks ühiselt kasutatavad torustikud) kuuluvad korteriomaniike kaasomandisse, isegi kui need läbivad mõne korteriomandi reaalosa. Kanalisatsioonitorustik on vähemalt üldjuhul ehitise oluline osa TsÜS § 55 lg 1 mõttes, mis on ehitisega püsivalt ühendatud ja mida ei saa eraldada ehitist või torustikku oluliselt kahjustamata.

Korteriomaniik on KOS § 11 lg 1 p 1 järgi kohustatud ka kaasomandi eset kasutades hoiduma tegevusest, mille toime teistele korteriomaniikele ületab omandi tavakasutusest tekkivad mõjud. Korteriomaniik on KOS § 11 lg 2 järgi kohustatud tagama, et seda järgiks ka tema perekonnaliikmed, ajutised elanikud ja korteriomandit kasutavad isikud. KOS § 10 lg-st 1 ning § 12 lg-st 3 ja

§ 15 lg-st 5 (aga ka asjaõigusseaduse (AÕS) § 72 lg 5 esimesest lausest) järeldeb, et kaasomandi eset tuleb kasutada seaduse ning korteriomanike kokkulepete ja otsuste kohaselt, nende puudumisel aga korteriomanike huvidest lähtudes.

Seega on põhimõtteliselt kõigil kaasomanikel kohustus kasutada kaasomandi eset selliselt, et ei kahjustataks üksteise õigusi. Eelnevalt viidatud sätetest on korteriomanikel ka ühine üldine kohustus tagada, et kaasomandise oleks sellises korras, millest ei tekiks kellelegi kahju. See kohustus hõlmab ka hoolsuskohustust kontrollida perioodiliselt elamu tehnosüsteemide korrasolekut. Korteriomanikul, kelle korteriomandi reaalosa torustik läbib, on lisaks kohustus teavitada teisi korteriomanikke (nt valitseja või korteriühistu vahendusel) torustikust lähtuvatest ohtudest, näiteks torustiku amortiseerumisest ja lekkimisest.

Korteriomanike ühine kohustus on tagada, et elamu tehnosüsteemid oleksid korras. Sellest tulenevalt on korteriomanikud kohustatud kontrollima tehnosüsteemide korrasolekut ning rakendama puuduste ilmnmisel vajalikke abinõusid ohu või puuduse kõrvaldamiseks. Kui korteriomanikud jätavad need kohustused täitmata ja seetõttu tekib mõnele korteriomanikule kahju, võivad kahju hüvitamise eest vastutada kõik oma kohustusi rikkunud korteriomanikud, kelle rikkumine ei ole vabandata. Vastutuse aluseks saab olla VÕS § 115 lg 1 ja korteriomaniku vastutust ei välista asjaolu, et korteriomanik on andnud korteri üürniku kasutusse.

Kui kohustusi on rikkunud mitu korteriomanikku või kõik korteriomanikud, vastutavad kahjustatud korteriomandieseme omanikule tekitatud kahju hüvitamise eest VÕS § 137 lg 1 järgi solidaarselt kõik korteriomanikud, kelle rikkumine ei ole vabandata. Kui tekkinud kahju eest vastutab kaasomanikuna ka kahjustatud korteriomanik, kuna ka tema rikkus kaasomandi korrashoiu kohustust, kohaldub korteriomanike solidaarse vastutuse asemel VÕS § 137 lg 2. Nimetatud sätte järgi jaguneb kahju tekitajate solidaarvastutus omavahelises suhtes kõiki asjaolusid, eelkõige kohustuse rikkumise raskust või muu käitumise õigusvastasuse laadi ja riisiko astet, mille eest iga isik vastutab, arvesse võttes. Muude aluste (nt leping) puudumisel saab AÕS § 75 lg-s 1 ning

KOS § 13 lg-tes 1 ja 2 sätestatud arvestades juhinduda hüvitise jaotamisel korteriomanike kaasomandi mõttele osade suurusest.

Tsiviilkolleegium rõhutas ka seda, et lisaks võib korteriomanikule tekitatud kahju eest vastutada ka maja haldav korteriühistu või valitseja, kui viimane on jätnud kontrollimata tehnosüsteemide korrasoleku või korraldamata parandustööd.

Äriühingu juhatuse liikme vastu esitatavate nõuete aegumine

Lisaks eelmistele lahenditele tuleks ära märkida veel ka 29. mai 2013. a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-40-13 ja 8. mai 2013. a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-191-12, milles Riigikohus võttis põhimõttelise seisukoha selle kohta, kas äriühingu juhatuse liikme vastu esitatavale kahju hüvitamise nõudele võib laieneda ka pikem kui ÄS § 187 lg-s 3 ja § 315 lg-s 3 sätestatud üldine viieaastane aegumistähtaeg. Nimelt näeb TsÜS § 146 lg 3 tehingust tuleneva nõude jaoks ette tavapärasest pikema ehk kümneaastase aegumistähtaja juhul, kui kohustatud isik rikkus oma kohustust tahtlikult. Küsimus, kas see norm pikendab samamoodi ka juhatuse liikme vastu esitatava nõude aegumistähtaega, põhjustas vaidlusi ka tsiviilkolleegiumis, mistõttu lahendas tsiviilasja nr 3-2-1-191-12 kolleegiumi kogu koosseis.

Kolleegium jõudis viidatud lahendis lõpuks seisukohale, et kuigi juhatuse liikmeks olek on tehingulaadne õigus- suhe aktsiaseltsi ja juhatuse liikme vahel, ei kohaldu sellele TsÜS § 146 lg 4 ja äriühingu juhatuse liikme vastu esitatavale kahju hüvitamise nõudele kohaldub aktsiaseltsi puhul ÄS § 315 lg 3 ja osäühingu puhul ÄS § 187 lg 3 kui erisätete järgi üksnes viieaastane aegumistähtaeg. Seda lahendust on Eesti õiguskirjanduses aga juba ka kritiseeritud¹ ja artikli autori arvates mitte päris põhjuse- ta. Otsusele kirjutas eriarvamuse riigikohtunik Henn Jõks, kelle arvates peaks TsÜS § 146 lg-s 4 sätestatud kümneaastane aegumistähtaeg laienema ka juhatuse liikme vastu esitatavale nõudele. Ta märkis eriarvamuses,

¹ Kärt Pormeister. Juhatuse liikme vastu esitatavate nõuete aegumise erandlik viieaastane tähtaeg: kas õigustatud anomaalia või põhjendamatu kõrvalekalle? – Juridica 2013, nr 5.

et sellega oleks ühtlasi tagatud tehinguliste nõuete aegumistähtaegade terviklik käsitus ja pikem aegumistähtaeg pahatahtlike rikkumiste korral. Kuna TsÜS § 146 lg 4 kohaldamisala ei ole Riigikohtu praktika järgi kuigi lai ja piirdub enamasti nõuetega, mis tulenevad lepingupoole tahtlikust heade kommete vastasest teost, kui viimane soovib õigusvastase tagajärje saabumist, ei võiks pikem aegumistähtaeg hirmutada hoolsaid ja ausaid juhatuse liikmeid. Selle seisukohaga tuleb nõustuda.

Mittevaralise kahju hüvitamine privaatsusõiguse rikkumise korral

Samuti tuleks ära märkida lahend, milles tsiviilkolleegium esimest korda analüüsis 31. detsembril 2010 jõus-
tunud VÕS § 134 lg-t 6, millega anti kohtule võimaluse arvestada isikuõiguse rikkumise eest mittevaralise kahju hüvitise määramisel lisaks rikkumise raskusele, kahju tekitaja käitumisele ja suhtumisele ning muudele sellistele asjaoludele ka vajadust mõjutada kahju tekitajat hoiduma edasisest kahju tekitamisest, võttes seejuures arvesse kahju tekitaja varalist seisundit.² Õiguskirjanduses on sellist muudatust seostatud karistuslike kahjuhüvitiste lisamisega Eesti võlaõigusesse,³ mistõttu võib uuesti tõstatada küsimuse, kas karistuslikud kahjuhüvitised üldse sobivad meie õigussüsteemi.⁴

Kõnealuses tsiviilasjas oli maakohus viidatud sättele tuginedes mõistnud ajakirjandusväljaandelt kahjustatud isiku kasuks välja mittevaralise kahju hüvitise protsendina ajakirja ühe kuu müügitulust. Ringkonnakohus jättis maakohu otsuse muutmata. Riigikohus muutis 26. juuni 2013. a otsusega tsiviilasjas nr 3-2-1-18-13 ringkonnakohtu otsuse õiguslikke põhjendusi ja märkis, et VÕS § 134 lg 6 ei tähenda, et kohus peaks

preventsioonifunktsiooni arvestades mõistma kahju tekitajalt välja viimase saadud kasu, vaid et kohus võib isikuõiguste rikkumise korral hüvitise väljamõistmisel arvestada täiendavate asjaoludega.

Tsiviilkolleegium märkis ka seda, et isikliku õiguse rikkumisest saadud tulu väljaandmist saab kannatanu nõuda alusetu rikastumise sätete alusel. Nimelt peab VÕS § 1037 lg 1 kohaselt õigustatud isiku nõusolekuta tema omandit, muud õigust või valdust käsutamise, kasutamise, äratarvitamise, ühendamise, segamise või ümbertöötamisega või muul viisil rikkunud isik õigustatud isikule hüvitama rikkumise teel saadu hariliku väärtuse. VÕS § 1039 sätestab pahauskse rikkuja vastutuse ja võimaldab nõuda rikkujalt, kes teadis oma õigustuse puudumisest või pidi sellest teadma, lisaks saadu harilikule väärtusele ka rikkumisega saadud tulu väljaandmist. Isikliku õiguse rikkumist, sealhulgas eraelu puutumatus rikkumist võib kolleegiumi arvates pidada muuks õiguseks VÕS §-de 1037 ja 1039 mõttes ja kannatanu saab pressideliktide puhul nõuda lisaks saadu harilikule väärtusele ka rikkumisest saadud tulu väljaandmist.

Seega järeldub Riigikohtu seisukohast, et kui isiku privaatsust on rikkunud ajakirjandusväljaanne, kes on sellise rikkumisega teeninud tulu, ei saa kohus põhjendada mittevaralise kahju hüvitise suurust üksnes väljaande kui ettevõtja majandusnäitajatega. Märkimist väärib aga seegi, et Riigikohus ei väljendanud selles lahendis selget seisukohta, kas VÕS § 134 lg 6 kujutab endast võimalust mõista välja karistuslikke kahjuhüvitisi või mitte.

² Vt Ringhäälinguseaduse, kriminaalmenetluse seadustiku, tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja võlaõiguseaduse muutmise seadus 656 SE III. Eelnõu seletuskiri. Arvutivõrgus: <http://www.riigikogu.ee/?page=eelnou&top=ems2&emshelp=true&eid=886980&u=20140320162236>.

³ Janno Lahe. Punitive Damages in Estonian Tort Law? – Journal of European Tort Law 2011, nr 2.

⁴ Vt selle kohta ka Karin Sein. Kas Eesti õiguses tuleks lubada karistuslikke kahjuhüvitisi? – Juridica 2008, nr 2.

ÜLEVAADE RIIGIKOHTU HALDUSKOLLEEGIUMI 2013. AASTA PRAKTIKAST

Maarja Oras

Riigikohtu halduskolleegiumi nõunik

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda ülevaade Riigikohtu halduskolleegiumi 2013. a olulisematest lahenditest. Piiratud mahu tõttu keskendub artikkel sellele, mis oli kolleegiumi praktikas uut, jättes välja need lahendid, kus üksnes korrati varem väljaõeldut. Samuti on välja jäetud mõned väga spetsiifilised teemad (näiteks rahapesu tõkestamine), mille laiemaks tutvustamiseks autori hinnangul vajadus puudub. Kõigepealt käsitletakse halduskohtumenetluse üldküsimusi, siis riigivastutusõigust ja seejärel mõnd olulisemat haldusõiguse eriosa valdkonda.

Halduskohtumenetluse üldküsimused

Halduskohtu pädevus

Aasta jooksul kerkis paljudes asjades küsimus halduskohtu pädevusest. Kahes haldus- ja tsiviilkolleegiumi vahelise erikogu lahendis käsitleti kinnipeetavate ja vangla vahelisi suhteid puudutavaid vaidlusi. Kohtuasjas nr 3-3-1-48-12 täpsustas erikogu varasemat seisukohta, et vangla avalik-õiguslikku kohustust tagada kinnipeetavale võimalus teha sisseoste tuleb eristada eraõiguslikule regulatsioonile alluvast müügilepingust tulenevatest õigustest ja kohustustest, millest tulenevad vaidlused alluvad maakohtule. Erikogu leidis, et vangla avalik-õiguslik kohustus hõlmab ka sisseostetavale kaubale juurdehindluse tegemist. Kohtuasjas nr 3-3-4-1-13 järgis erikogu varasemast praktikast tuttavat seisukohta,

et vanglaarsti poolt tervishoiuteenuse osutamisel tekib vangla ja kinnipeetava vahel eraõiguslik lepinguline suhe, ning leidis, et seda ei muuda kaebaja pöördumine kirjaliku taotlusega vangla meditsiiniiosakonna poole.

Haldusasjas nr 3-3-1-49-12 selgitas kolleegium, et ainuüksi asjaolu, et ettevõtja tegevust reguleerivad ka avaliku õiguse normid, ei muuda tema õigussuhteid avalik-õiguslikuks. Avalik-õigusliku suhte tekkimine eeldab, et vähemalt üks pooltest täidab avalikku ülesannet. Avaliku ülesande täitmisega on tegu ka siis, kui pädev asutus on andnud eraõiguslikule isikule volituse või pannud talle kohustuse osutada avalikes huvides sellist teenust, mille toimimise eest vastutab seaduse järgi riik või muu avalik-õiguslik juriidiline isik. Kui avaliku ülesandega ei kaasne aga riigivõimu volitusi ja valdkonda reguleerivas seaduses pole sätestatud teisiti, võidakse avalikku ülesannet täita ka eraõiguslikus vormis. Sellises suhtes tekkinud vaidluste lahendamine ei ole halduskohtu pädevuses.

Haldusasjas nr 3-3-1-2-13 tuli kolleegiumil võtta seisukoht selle kohta, kas Euroopa Liidu (EL) õiguse elluviimiseks moodustatud Eesti-Läti ühise seirekomitee otsused on vaidlustatavad Eesti halduskohtus. Kolleegium leidis, et see, et komitee moodustamises ja töös osalevad lisaks Eesti valitsusasutustele ka teise riigi valitsusasutused, ei muuda komiteed välisriigi võimuorganiks halduskohtumenetluse seadustiku (HKMS) § 4 lg 3 mõttes. Halduskohtu pädevus ei sõltu sellest, kas avalikku võimu teostav üksus vastab haldusmenetluse seaduses sätestatud haldusorgani mõistele. Kui seirekomitee

teeb otsuseid Eesti isikute projektide rahastamise kohta, teostab seirekomitee avalikku võimu Eesti territooriumil ja Eesti isikute suhtes. Kui seirekomitee ei ole EL organ, kuulub vaidlus tema tegevuse üle halduskohtu pädevusse.

Kohtuasjas nr 3-3-1-11-13 tõlgendas kolleegium HKMS § 4 lg-t 1 selliselt, et halduskohtusse ei saa pöörduda asjaolu tuvastamiseks, mille uurimiseks on algatatud kriminaalmenetlus. Konkreetse asjas soovisid kaebajad vaidlustada prokuratuuri toiminguid kohtueelses kriminaalmenetluses ning kolleegium leidis, et kaebajate nõuete lahendamiseks on sätestatud teistsugune menetluskord – isikutel on õigus enne süüdistusakti koostamist esitada Riigiprokuratuurile kaebus prokuratuuri määruse või menetlustoimingu peale ning pöörduda vajaduse korral edasi maakohtu eeluurimiskohtuniku poole. Halduskohtumenetluses ja kriminaalmenetluses lahendatavate vaidluste piiritlemine ei sõltu sellest, millisel eesmärgil prokuratuuri määrust või toimingut vaidlustatakse.

Rohkelt vaidlusi tekitanud haldusasjas nr 3-3-1-68-12 asus kolleegium seisukohale, et halduskohtus on teatud piirides vaidlustatavad ülikooli aineeksamite tulemused. Varasemas praktikas on Riigikohus leidnud, et vaidlustatavad on sellised haridusalased otsused, mis takistavad isiku juurdepääsu hariduse omandamisele või valikuvõimalusi haridustee jätkamisel või soovitud erialal tööle asumisel. Kolleegium märkis, et bakalaureuseastme ainete läbimine võib olla vältimatu eeldus bakalaureuseõppe läbimiseks ning magistriastme õpingute alustamiseks, ning mõonis, et ka juba teistkordne negatiivne eksamitulemus avaldab otsest mõju üliõpilaste õigustele (pikeneb õppeaeg, riigieelarvevälisel õppekohal võib kaasneda täiendav õppeteenustasu). Sellised hindamisotsustused vastavad kolleegiumi enamuse hinnangul eelhaldusakti tunnustele ning neid on võimalik vaidlustada tühistamiskaebusega. Selliste hinnanguliste otsuste kohtulik kontroll on siiski võimalik üksnes piiratud ulatuses – kohus peab saama kontrollida nende tegemise menetluslikku külge ning ilmselgeid sisulisi vigu. Otsusele on lisatud kaks eriarvamust – riigikohtunikud Indrek Koolmeister ja Tõnu Anton kahtlevad kolleegiumi järelduses, et õppeprotsess on haldusmenetlus ja eksamihinne (eel)haldusakt.

Kohtueelne menetlus

Lähtudes Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) otsusest *Julin vs. Eesti*, asus kolleegium haldusasjades 3-3-2-2-12 ja 3-3-1-34-13 seisukohale, et kohustusliku kohtueelse menetluse läbimist ei tohi hinnata formaalselt – kohus peab sisuliselt analüüsima, kas vaide tagastamine oli põhjendatud, mitte kaebust igal juhul tagastama. Kolleegium märkis, et vaide tagastamiseks ei pruugi anda alust puudused, mis ei takista taotluse menetlemist – täpsemad asjaolud on võimalik välja selgitada ka haldusmenetluse kestel. Nii viidatud haldusasjas nr 3-3-1-34-13 kui ka asjas nr 3-3-1-63-13 rõhutas kolleegium, et sõltumata sellest, kas vaidemenetlus on enne kohtusse pöördumist kohustuslik või vabatahtlik, ei takista vaide õigusvastane läbi vaatamata jätmine vaidlustatud haldusakti kohtulikku kontrolli.

Kohtukoosseis

2013. aasta jooksul jõudis Riigikohtusse rohkelt kassatsioonkaebusi ringkonnakohtute otsuste peale, millele oli alla kirjutanud teistsugune kohtukoosseis kui menetlusosalistele teatatud (vt nt 3-3-1-38-13, 3-3-1-58-13, 3-3-1-67-13 ja 3-3-1-69-13). Kolleegium viitas HKMS § 11 lg-le 5, mis võimaldab kohtukoosseisu muutumise korral asja menetluse käigus jätta osa toimunud menetlusest kordamata üksnes menetlusosaliste nõusolekul. Menetlusosalisi tuleb asja läbivaatava koosseisu muutumisest teavitada, et neil oleks võimalik esitada seisukoht menetlustoimingute tegemise vajaduse ja teiste menetlusseadustikes sätestatud õiguste kasutamise kohta. Kolleegium selgitas, et tegemist on erapooletu õigusemõistmise ühe garantiiga. Toimikust peab nähtuma, millal ja mis põhjustel on kohtukoosseis vahetunud. Kui eeltoodud ei ole järgitud, on tegu menetlusnormi olulise rikkumisega, mille tagajärjeks on kohtuotsuse vältimatu tühistamine ja asja uueks läbivaatamiseks saatmine samale kohtule.

Kohtu selgitamiskohustus

Mitmes asjas rõhutas kolleegium varasemast praktikast tuttavat uurimisprintsipiibist tulenevat kohtu kohustust selgitada välja kaebaja eesmärk kohtusse pöördumisel ja juhtida kaebaja tähelepanu tema eesmärgi saavutamiseks tõhusama taotluse esitamise võimalusele. Uudse seisukohana leidis kolleegium haldusasjas nr 3-3-1-62-13, et

selgitamiskohustuse täitmine võib olla vajalik ka kahe avaliku võimu kandja vahelises vaidluses n-ö nõrgema menetlusosalise suhtes (konkreetsel juhul kohalik omavalitsus kui kaebaja). See vajadus puudub siis, kui kaebus seostub vastava haldusorgani põhitegevusega.

Menetluskulud

Kolleegium on järjepidevas kohtupraktikas rõhutanud, et vastaspoolelt tohib välja mõista vaid vajalikud ja põhjendatud menetluskulud. Sellest hoolimata on praktikas märgata õigusabikulude järkjärgulist suurenemist. Haldusajal nr 3-3-1-35-13 asus kolleegium seisukohale, et väljamõistetavate menetluskulude umbkaudne suurus peab olema menetlusosalistele ettenähtav. Kuigi tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 175 lg 4 alusel kehtestatud Vabariigi Valitsuse 4. septembri 2008. a määrus nr 137 “Lepingulise esindaja kulude teistelt menetlusosalistelt sissenõudmise piirmäärad” ei reguleeri õigusabikulude väljamõistmist haldusajal, asus kolleegium seisukohale, et üldjuhul ei ole põhjendatud mõista halduskohtumenetluses lepingulise esindaja kulusid vastaspoolelt välja suuremas ulatuses, kui see on võimalik tsiviilajalades.

Riigivastutus

Alusetult vabaduse võtmist puudutavas kohtuasjas nr 3-3-1-55-12 selgitas halduskolleegium, et riigi poolt isikule alusetult vabaduse võtmisega tekitatud kahju hüvitamise seaduse (AVVKHS) kohane hüvitis on mõeldud katma nii tekitatud varalist kui ka mittevaralist kahju, kusjuures eeldatakse, et hüvitis jaguneb kahe osa vahel võrdselt. Riigivastutuse üldpõhimõtte kohaselt tuleb hüvitisega püüda luua olukord, mis oleks võimalikult sarnane olukorraga, milles kannatanu oleks siis, kui tema õigusi poleks rikutud. AVVKHS ei nõua kahju tekitamise õigusvastasuse tuvastamist. Õigusparaselt tekitatud kahju hüvitamisel peab hüvitise suurus olema õiglane. Kui AVVKHS alusel määratud hüvitis ei kata täielikult kohtu arvestatud kahjusummat, tuleb määratud hüvitis lugeda õiglaseks, kui saamata jäänud tulu ja saadud hüvitise vahe kannatanu kanda jätmise pole ebamõistlikult koormav ega ebaõiglane. Vahi all viibimisega kaasnevat võimalikke kokkuhoitud kulutusi

ei saa seejuures käsitada mahaarvatava kasuna – see oleks vastuolus kahju hüvitamise eesmärgiga.

Haldusajal nr 3-3-1-80-12 asus kolleegium aga seisukohale, et riigivastutuse seaduse (RVastS) § 9 lg 1 järgi väljamõistetava mittevaralise kahju hüvitise suurus pole õige siduda AVVKHS-s fikseeritud hüvitise määradega. RVastS alusel mittevaralise kahju hüvitise suuruse määramisel tehakse individuaalne otsus, mis tagab õiglase hüvitise, arvestades sealjuures RVastS § 9 lgt 2 ja RVastS §s 13 sätestatud kriteeriume. Mittevaraline kahju hüvitatakse proportsionaalselt rikkumise raskusega, arvestades süü vormi ja raskust.

Haldusajal nr 3-3-1-38-13 nõudis kinnipeetav hüvitist selle eest, et teda hoiti vahi all õigusvastastes tingimustes. Kolleegium selgitas EIK praktikale tuginedes, et hüvitise suuruse määramisel on üks peamisi mõjutavaid asjaolusid kohtlemise kestus – sellest sõltub rikkumise raskus ja intensiivsus. Arvestades kinnipidamistingimuste kumulatiivset mõju, võivad isiku kinnipidamisega nõuetele mittevastavas kambris kaasnedes vähemalt samaväärsed negatiivsed tagajärjed kui vabadusõiguse täiendava piiramisega nõuetekohases kambris. Arvestada tuleb iga rikkumise asjaolusid, raskusastet, tingimuste kumulatiivset mõju, mitte lähtuda nn üldisest väljakujunenud päevamäärast. Seejuures ei tohi määratav hüvitis olla võrreldes EIK analoogsetes asjades määratud hüvitistega põhjendamatult madal.

Kohtuasjas nr 3-3-1-84-12 tuli halduskolleegiumil käsitleda õigustloova akti või selle andmata jätmisega tekitatud kahju hüvitamist. Kolleegium märkis, et RVastS § 14 lg 1 on küll riigisisene norm, kuid selle tõlgendamise abinõuna võib kasutada ka Euroopa Kohtu praktikat. Nõude rahuldamiseks peavad olema täidetud kõik järgmised tingimused: õigustloov akt on antud või jäetud andmata; isikule on tekkinud kahju; kahju põhjustati avaliku võimu kandja kohustuse olulise rikkumisega; esineb põhjuslik seos nimetatud rikkumise ja isikule tekkinud kahju vahel; rikutud kohustuse aluseks olev norm on otsekohaldatav (piisavalt selge ja täpne, et isikule oleks sellele võimalik kohtus tugineda); isik kuulub õigustloova akti või selle andmata jätmise tõttu eriliselt kannatanud isikute rühma. Rikutud norm peab olema vähemalt muu hulgas suunatud ka kaebaja õiguste

kaitsele ning rikutud kohustuse eesmärk peab olema just sellise kahju ärahoidmine. Õigustloova akti liigil pole tähtsust.

Avalik teenistus

Avaliku teenistuse valdkonnas väärivad 2013. aastal tähelepanu eelkõige distsiplinaarmenetlust puudutavad lahendid.

Haldusasjas nr 3-3-1-76-12 ühtlustas kolleegium ärakuulamisõigust puudutavat praktikat. Ametnikul on õigus olla ära kuulatud ning selleks peab talle olema selge, millise sisuga haldusakt ja millistel peamistel põhjustel võidakse anda. Ärakuulamiseks ei piisa, kui isik vaid aimab kavandatava koormava haldusakti sisu. Ärakuulamisõiguse rikkumise korral võib kohus haldusakti tühistamata jätta vaid juhul, kui on veendunud, et nõuetekohane ärakuulamine ei toonuks kaasa soodsamat haldusakti (st kui kaalutusõigus on kahanenud ühe valikuni). Tõendamiskoormus selles osas on haldusorganil.

Haldusasjas nr 3-3-1-14-13 selgitas kolleegium, et distsiplinaarkaristuse määramisel ja karistuse valikul tuleb igal üksikjuhtumil rakendada kaalutusõigust. Iga süütegu tuleb käsitada unikaalsena ning kaaluda karistuse vastavust süüte raskusele, toimepanemise asjaoludele ja töötaja eelnevale käitumisele.

Ehitus ja planeerimine

Kohtuasjas nr 3-3-1-46-13 asus kolleegium seisukohale, et ehitusloa aluseks olev ehitusprojekt tuleb koostada sellise detailsuse ja ulatusega, mis võimaldab kontrollida ehitise vastavust õigusaktides kehtestatud nõuetele, sh ohutusele ja püsivusele. Ehitusluba ei tohi hoone ümberehitamiseks anda, kui see tekitaks hoones varisemisohu. Kui mingil põhjusel ei ole hilisema ehituseta pi tõid võimalik piisava põhjalikkusega projekteerida enne varasemate ehitustööde tegemist, ei või ehitusluba anda blanketselt kõigile ehitusetaappidelle – sel juhul tuleb ehitusluba anda osahaldusaktidena ehitise valmimise etappide kaupa või tagada ehitusloa lisatingimusega, et järelevalveasutus kontrolliks ehitamise käigus valmivaid olulisi projektiosi enne nende teostamisele asumist.

Samas asjas selgitas kolleegium, et kohaliku omavalitsuse kohustus kontrollida ehitise ja ehitusprojekti nõuetele vastavust ei sõltu sellest, kas mõni puudutatud isik vaidleb ehitamisele vastu. Tuleb eeldada, et ehitise kaasomaniku nõusolek ehitamisele on antud tingimusega, et töid ei alustata enne ehituse ohutuse piisavalt põhjalikku väljaselgitamist.

Haldusasjas nr 3-3-1-78-12 meenutas kolleegium, et planeeringu koostamisel tuleb tagada avalike huvide ning puudutatud isikute huvide tasakaalustatud arvestamine. Selleks tuleb arvestada ka seniste ehitiste, piirangute ja probleemidega. Muuhulgas on õige planeerimismenetluses lahendada ka kinnistutele juurdepääsu küsimus, kuigi selles menetluses ei saa lõplikult otsustada teeservituudi seadmise üle. Kohalik omavalitsus kaalub planeerimismenetluses osalejate erinevaid huvisid ja hindab, kas ühe isiku huvi ehitustegevuseks kaalub üles teise isiku huvi senise olukorra säilimiseks.

Euroopa Liidu õigus

Kohtuasjas nr 3-3-1-2-13 vaidlustati Riigikohtus ringkonnakohtu määrus, millega viimane oli peatanud menetluse ja taotlenud Euroopa Kohtult eelotsust. Kolleegium selgitas mh Euroopa Kohtu praktikale tuginedes, et eelotsuse küsimisel tuleb menetlus peatada – kohtul puudub selles osas kaalutusõigus. Eelotsust küsiva kohtu pädevust ei tohi riigisisese õigusega piirata ning kõrgema astme kohus ei tohi madalama astme kohtu eelotsuse küsimusi muuta ega tühistada. Kõrgemal kohtul ei ole aga keelatud esitada samas asjas edasikaebemenetluses täiendavaid küsimusi, kui madalama astme kohus on juba eelotsust taotlenud, ning seda kolleegium vaadeldavas asjas tegigi, kuna ei pidanud ringkonnakohtu esitatud küsimusi piisavaks.

Keskkond

Üks olulisemaid keskkonnateemalisi lahendeid 2013. aastal oli otsus haldusasjas nr 3-3-1-35-13, kus vaieldi kaevandamisloa üle. Kolleegium asus seisukohale, et kaevandamisloa võib anda ka olukorras, kus planeering kaevandamise välistab. Sel juhul tuleb

enne kaevandamisega alustamist planeeringut muuta. Leevendamaks probleeme õigusselgusega, tuleks kaevandamisloale lisada selgitus, et esineb vajadus muuta planeeringut.

Samas asjas selgitas kolleegium, et keskkonnamõju hindamine (KMH) ei ole eraldiseisev menetlus, vaid toimub põhimenetluse raames ja on suunatud selle lõpuleviimiseks vajaliku teabe kogumisele. Seega võib KMH puudusi esile tuua lõpliku haldusakti vaidlustamisel sõltumata sellest, kas kaebaja on KMH menetluses osalenud. Kolleegium kordas ka varem võetud seisukohta, et keskkonnamõjuga küsimuste õige otsustamiseks on oluline menetlus iseenesest ning enamasti ei ole võimalik veenvalt otsustada, et vaatamata puudustele haldusmenetluse toimingute tegemisel on haldusakt sisuliselt õiguspärane. Kui puudutatud isikuid pole piisavalt tõhusalt menetlusse kaasatud või avalikustamise kohustust korrektselt täidetud, ei saa enamasti välistada võimalust, et avalikkuse nõuetekohase kaasamise korral oluks menetluse lõpptulemus erinev.

Ka kohtuasi nr 3-3-1-63-12 oli seotud maavara kaevandamisega, kuid vaieldi selle üle, et keskkonnaminister keeldus kooskõlastamast kaebaja kasutusvalduses olevate kinnistute võõrandamise taotlust, kuna võõrandamisel pole maavaravarule juurdepääsu osas tagatud olemasoleva olukorra säilimine. Kolleegium nõustus keskkonnaministri seisukohaga. Maapõueseaduse § 62 lg 3 eesmärgiga ei oleks kooskõlas, kui keskkonnaminister annaks loa omandada maad olukorras, kus maavara kaevandamiseks tuleks sõlmida kokkulepe kinnisaja omanikuga ja hüvitada talle võimalik kahju või kokkuleppe mittesaavutamisel sundvõõrandada kinnistu.

Maksuõigus

Käibemaks

Haldusasjas nr 3-3-1-72-12 märkis kolleegium, et maksuõigussuhetes on omistatud kohaliku omavalitsuse üksuse asutustele juriidilise isikuga sarnane õigusvõime. Asutused ei saa omavahel küll teha tsiviilõigulikult kehtivaid tehinguid, kuid nende vahel võib toimuda kauba võõrandamine või teenuse osutamine

käibemaksuseaduse tähenduses. Kui see toimub ettevõtluse käigus, maksustatakse asutuste omavaheline käive käibemaksuga üldises korras.

Kohtuasjas nr 3-3-1-85-12 tehtud otsuse kohaselt võib kinnistu müüki käsitada ettevõtte üleminekuna, kui ettevõtte majandustegevuse iseloom seda võimaldab ning kui kinnisasi on muutunud majandusüksuseks ja seda kasutatakse tulu teenimise eesmärgil. Varakogumit, mis ei osale majandustegevuses, isegi kui tegu on äriühingu ainukese varaga, ei ole võimalik käsitada ettevõtena. Ka haldusasjas nr 3-3-1-25-13 vaieldi ettevõtte ülemineku üle. Kolleegium leidis, et vara müük kohtutäituri kontrolli all ei välista ettevõtte üleminekut.

Maksusumma määramine hindamise teel

Haldusasjas nr 3-3-1-38-12 selgitas kolleegium, et kui maksukohustuslasel on kaup olemas ja teenuse osutamine on tuvastatud, kuid maksuhalduri hinnangul ei ole kaupa saanud ega teenust osutanud arvetel märgitud äriühingud ning maksukohustuslane pidi seda teadma, võib maksuhalduril olla kohustus määrata maksusumma hindamise teel. Kui kaup on olemas ja ebamõistlik on eeldada, et see on saadud tasuta, on tulumaksukohustuse väljaselgitamisel oluline tuvastada kauba eest makstud tasu tegelik suurus. Kohtuasjas nr 3-3-1-54-13 täpsustas kolleegium, et andmete puudumine tegeliku müüja kohta ei välista tulumaksu määramist hindamise teel. Haldusasja nr 3-3-1-15-13 lahendi kohaselt on hindamise teel maksustamine võimalik ka siis, kui maksukohustuslasel puudub nõuetelevastav algdokument või see pole usaldusväärne.

Kohtuasjas nr 3-3-1-42-13 meenutas kolleegium, et on varem pidanud vajalikuks eristada hindamise teel maksusumma määramise lubatavust kauba ja teenuse puhul. Vahetegu ei pruugi alati olla selge. Kolleegium mõnits, et ka teenuse puhul tulumaksu määramisel on erandina võimalik kohaldada hindamist, kui teenuse saamise fakti või teenust osutanud isikut ei ole võimalik usaldusväärsetl tuvastada. Hindamist saab rakendada, kui sellega on võimalik välja selgitada tulumaksukohustuse puudumine või vähenemine.

Kolleegium selgitas haldusasjas nr 3-3-1-49-13, et üldjuhul tuleb koguda väljamakse lugeda ettevõtlusest

väljaviidud rahaks ning täies ulatuses maksustada, kui äriühing on teinud väljamakse väidetavalt soetatud teenuse eest, kuid teenuse saamise fakt või teenust osutanud isik pole usaldusväärset tuvastatav. Hindamise teel maksustamisel tuleb maksukohustuslasel täita kaasaaitamiskohustust sellisel määral, mis võimaldab tegelikult kasutatud materjalide ja seadmete kindlakstegemist ja nende hinna määramist.

Täitetoiminguks loa andmine

Pärast 2012. a lõpus valminud Riigikohtu üldkogu lahen-dit kohtuasjas nr 3-3-1-15-12 tuli 2013. aasta jooksul lahendada rohkelt täitetoiminguks loa andmise asju, mille menetlus oli viidatud lahendi ootuses peatatud. Enamikus viidati lahenduskäigu osas üldkogu lahendile. Uued seisukohad puudutasid peamiselt tagastusnõude või ettemaksukonto arestimist, mida käesolevas artiklis käsitletakse eraldi alapealkirja all (vt allpool).

Kohtuasjas nr 3-3-1-16-12 sõnas kolleegium vastuseks menetlusosalise väitele maksukorralduse seaduse § 136¹ lg 1 põhiseadusvastasusest, et selgete ajaliste piiride puudumine ei muuda sätet ebaproportsionaalseks või põhiseaduse vastaseks. Kõnealused täitetoimingud on ajutise iseloomuga ning kohus võib haldustoiminguks antud luba oma määruusega muuta või selle tühistada. Abinõude ebamõistlikult pikaajalise kohaldamise korral on isikul võimalik kasutada õiguskaitsvahendeid (keelamis-, õigusvastasuse tuvastamise või ka kahju-nõude esitamine).

Tagastusnõue

Haldusajades nr 3-3-1-4-13 ja 3-3-1-8-13, millele tugi-nevad mitmed järgmised lahendid, selgitas kolleegium tagastusnõude olemust. Tagastusnõue on maksukohus-tuslase õigus saada tagasi enamakstud maksusumma. Eristada tuleb tagastusnõude tuvastamist ja täitmist. Tagastusnõude aktsepteerimine on toiming, millega maksuhaldur tunnistab tagastusnõude olemasolu, ning see lõpeb enamakse kandmisega maksukohustuslase ettemaksukontole. Tagastusnõude täitmiseks peab maksu-kohustuslane esitama maksuhaldurile vastava taotluse, kuid maksukohustuslasel on õigus jätta tagastusnõue ka tulevikus tekkivate rahaliste kohustuste tähtaegse tasumise kindlustamise katteks.

Kui tagastusnõude rahuldamata jätmist ei ole võimalik tagastusnõude täitmise tähtaja jooksul põhjendada, tuleb nõue rahuldada. See ei välista edaspidist põhjalikumast kontrolli ja maksusumma lõplikku kindlaksmääramist tavapärase aegumistähtaja jooksul, kuid viimaseks tuleb algatada eraldi üksikjuhtumi kontrolli menetlus. Maksu-halduril ei ole õigust pärast kontrollimiseks antud maksu-maalise tähtaja möödumist lükata tagastusnõude täitmise otsustamist määramatusse tulevikku, kasutades ära aresti seadmise võimalust ettemaksukontole.

Haldusajades nr 3-3-1-48-13 täpsustas kolleegium, et kui maksuhaldur algatas ühe ja sama korraldusega nii tagastusnõude tuvastamismenetluse kui ka tulu- ja käibe-maksu arvestamise, deklareerimise ja tasumise õigsuse kontrolli menetluse, pidi maksuhaldur maksukohus-tuslast sellest otseselt ja üheselt arusaadavalt teavitama ning selgitama, millise menetluse raames ta teavet vajab.

Kohtuasjas nr 3-3-1-27-13 tekkis vajadus tagastusnõude mõistet veelgi täpsustada. Kolleegium märkis, et ter-min “tagastusnõue” tähistab nõudeõigust maksuhalduri vastu, kuid seda saab kasutada ka maksukohustuslase taotluse kohta, millega taotletakse vastava summa kand-mist ettemaksukontole või nõudele vastava kohustuse täitmist. Mitmes tähenduses saab kasutada ka termi-nit “tasaarvestus”, mille puhul enamasti on tegemist võlasuhte lõppemise viisiga, mis eeldab kahe vastas-tikuse nõude olemasolu. Kohati tähistatakse maksu-õiguses sama terminiga aga ka raamatupidamistoimingut ettemaksukontol, millega tehtav kanne võib osutada alusetuks, kui tasaarvestuse materiaalsed eeldused pole täidetud. Kui ettemaksukontol on tehtud automaatne kanne tasaarvestuse kohta, võib maksuhaldur hiljem maksuotsusega kindlaks teha, et tagastusnõue oli alu-setu ning ettemaksukontol tuleb teha paranduskanne. Tagastusnõude aktsepteerimine ja tasaarvestus pole haldusaktid, vaid arvestuslikud toimingud ettemaksu-kontol, mida pole seega vaja ka haldusaktiga tühistada. Õigusselguse huvides tuleks maksuotsuses, millega tuvastatakse tagastusnõude alusetus, viidata ka tasa-arvestuse eelduse puudumisele ja järeldusele, et maksu-kohustus ei ole tasaarvestuse tagajärjel lõppenud.

Riigihanked

Kohtuasjas nr 3-3-1-24-13 selgitas kolleegium, et pakkuja kvalifikatsiooni tuleb kontrollida sisuliselt. Lisaks riigihangete seaduse § 39 lgs 4 nimetatud selgitustele ja täiendavatele andmetele mõne juba esitatud dokumendi selgitamiseks on pakkujalt võimalik nõuda ka selliste dokumentide ja andmete esitamist, mis tulnuks esitada juba koos pakkumusega. Välistada ei saa hanketeates toodud nõuete erinevat tõlgendamist ning kui sarnased dokumendid või andmed esitamata jätnud pakkujatele antakse puuduste kõrvaldamiseks ühetaoline võimalus, ei riku see pakkujate võrdse kohtlemise ja läbipaistvuse põhimõtteid. Pakkuja kvalifitseerimata jätmise kohustus pisimagi vea korral ei oleks proportsionaalne. Esitatud pakkumusi ei tohi aga enam sisuliselt muuta (v.a pakkumusega seotud andmete täpsustamine erandjuhul või ilmsete tehniliste vigade parandamine).

Struktuuritoetused

Struktuuritoetusi puudutavas haldusasjas nr 3-3-1-77-12 tegi kolleegium otsuse, millele hilisemas praktikas on juba korduvalt tuginetud. Kolleegium kordas kõigepealt varasemat seisukohta, et toetuse andmisest keeldumise käskkirjas tuleks PRIA-I ära näidata isikule hindamisel määratud punktide summa, koht paremusjärjestuses ja see, mitu taotlust paremusjärjestuses rahuldati. Kolleegium täiendas seda, märkides, et kui hindepunktide põhjal paremusjärjestuse kinnitamise otsuse ja toetuse määramise otsuse teeivad erinevad haldusorganid, ei pea paremusjärjestuse kinnitamise otsus sisaldama teavet koha kohta paremusjärjestuses. Menetluse eripära arvestades on põhjendatud komisjoni liikmetele jäetud ulatuslik hindamisruum hindepunktide andmisel ja sellega kaasnev kohtuliku kontrolli ahenemine. Taotlejal puudub subjektiivne õigus toetusele ning täiemahuline põhjendamiskohustus muudaks komisjoni töö ebamõistlikult keeruliseks. Kohtul on võimalik komisjoni liikme antud hindepunktide õigusvastatus kindlaks teha vaid juhul, kui punktid on kehtivate hindamiskriteeriumidega ja juhtumi asjaoludega sedavõrd tõsisel vastuolul, et vastuolu on selge ilma põhjendusteta.

Vangistus

Haldusasjas nr 3-3-1-79-12 asus kolleegium seisukohale, et vangistusseadus ei keela distsiplinaarkaristuse täitmisele pööramist, kui karistatu juba viibib kartseris, ega kohusta vanglat jälgima, et kinnipeetavat ei paigutataks erinevate rikkumiste eest kartserisse kokku kauemaks kui 45 ööpäevaks järjest – see piirang puudutab ainult konkreetset karistust. Distsiplinaarkaristuse täitmisele pööramise saab üldjuhul edasi lükata vaid siis, kui karistatule on määratud katseaeg.

Haldusasjas nr 3-3-1-19-13 leidis kolleegium, et ohjeldusmeetme kohaldamise otsustamisel tuleb haldusorganil konkreetsetest asjaoludest lähtuvalt hinnata isiku põgenemiskalduvust, tema eelnevat käitumist ning võimalikku käitumist saatmisel, üldist julgeolekuohtu lähtuvalt saatmise eripärast ning teiste meetmete piisavust ohu vähendamiseks. Ohjeldusmeetmena käe- ja jalarau-dade kasutamine on põhjendatud, kui teiste meetmetega (sh saatmismeeskonna ja relvastatud üksuse osalemine ning spetsiaalse saatebussi kasutamine) ei ole võimalik julgeolekuohtu piisaval määral maandada.

Välismaalaste õigus

Kohtuasjas nr 3-3-1-62-12 selgitas kolleegium, et kui varjupaigataotlus esitati väljasaatmiskeskuses viibimise ajal või väljasaatmise käigus, viibib taotleja varjupaigamenetluse lõpuni väljasaatmiskeskuses. Taotluse varasemal esitamisel on taotleja üldjuhul kohustatud elama vastuvõtukeskuses. Väljasaatmismenetlus võib jätkuda alles siis, kui varjupaigataotlust ei rahuldata. Kolleegium asus ka seisukohale, et Eesti õigus ei ole varjupaigataotlejate vastuvõtu miinimumnõuete osas pagulasseisundi konventsioonile tugineva direktiiviga 2003/9 vastuolus. Riigil ei ole kohustust tagada varjupaigataotlejale materiaalseid vastuvõtutingimusi enne varjupaigataotluse esitamist ega keeldu sisse nõuda varjupaigataotluse esitamisele eelnenu väljasaatmismenetluse kulusid. Seadusest ei saa järeldada, et väljasaatmiskeskuses viibimise kulud saab sisse nõuda ainult siis, kui isik lahkus Eestist või väljasaatmine oli edukas. Kulude kandmise kohustust pole seostatud ka isiku rahalise olukorraga.

ÜLEVAADE RIIGIKOHTU PÕHISEADUSLIKKUSE JÄRELEVALVE KOLLEEGIUMI 2013. AASTA PRAKTIKAST

Kristi Aule

*Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve
kolleegiumi nõunik*

Ulrika Eesmaa

*Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve
kolleegiumi nõunik*

Katri Jaanimägi

*Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve
kolleegiumi nõunik*

2013. aastal lahendas Riigikohus mitmeid põhiseaduslikkuse järelevalve asju, mis olid seotud menetluslike põhiõiguste, täpsemalt põhiseaduse (PS) § 15 lõike 1 esimeses lauses tagatud kohtusse pöördumise põhiõiguse ja PS § 24 lõikes 5 tagatud edasikaebepõhiõiguse riivetega. Suurt avalikkuse tähelepanu pälvis apteekide asutamispäirangu asi. Kaevandamistasude asjas käsitles kolleegium senisest põhjalikumalt õiguspärase ootuse põhimõtet, laiema tähendusega asju oli teisigi. Tegeleti ka arvukate riigilõivuasjadega, samuti valimiskaebustega. Asjade arvu järgi oli tegemist rekordaastaga – põhiseaduslikkuse järelevalve asju koos teistest kolleegiumidest üldkogule üle antud asjadega oli kokku 66. Neist 31 olid riigilõivuasjad ja 17 valimiskaebused.

Kohtusse pöördumise ja kohtukaebeõiguse piirangutega seotud kohtuasjad

PS § 15 lõike 1 esimese lause kohaselt on igapähe õigus pöörduda oma õiguste ja vabaduste rikkumise korral kohtusse. PS § 24 lõike 5 kohaselt on igapähe õigus tema

kohta tehtud kohtu otsuse peale seadusega sätestatud korras edasi kaevata kõrgemalseisvale kohtule.

Kriminaalasjas nr 3-1-2-3-12 lahendas Riigikohtu üldkogu Riigikohtu kriminaalkolleegiumi üle antud teistmisavaldust, milles tekkis küsimus teistmisaluse puudumise põhiseaduspärasusest. Teistmisavalduse oli esitanud isik, kes väitis, et temale kuulusid paakauto ja haagis, mille Harju Maakohus oli kriminaalasjas konfiskeerinud kui süüdistatavale kuuluva vara. Kuna isik ei olnud kriminaalasjas ei kohtumenetluse pool ega menetlusosaline, ei saanud ta oma omandiõigust kriminaalmenetluses kaitsta, samuti puudusid tal väidetavalt muud võimalused PS §-s 32 tagatud omandipõhiõiguse kaitsmiseks ja PS § 15 lõikes 1 tagatud põhiõiguse realiseerimiseks.

Üldkogu leidis, et kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS) § 366 ja § 367, mis sätestavad teistmisavalduse esitamise õiguse ja võimalused, ei anna isikule võimalust esitada Riigikohtule teistmisavaldust omandiõiguse kaitsmiseks. Samas leidis üldkogu, et teistmisaluse puudumine ei riiva isiku kohtusse pöördumise põhiõigust põhjusel, et kohtulahendiga, mida sooviti teista,

ei otsustatud tema subjektiivsete õiguste üle. Üldkogu hindas konfiskeerimise toimet ja konfiskeerimisotsustuse õiguslikku tähendust ja leidis, et karistusseadustiku (KarS) § 85 kohaselt kehtib kohtu või kohtuvälise menetleja konfiskeerimisotsustus üksnes riigi ja konfiskeerimisotsustuse adressaadi omavahelises suhtes. Konfiskeeritud asja omand või muu konfiskeeritud õigus läheb riigile üle vaid tingimusel, et konfiskeeritu kuulus konfiskeerimisotsustuse tegemise ajal isikule, kelle suhtes see otsustus on tehtud. Peaks aga konfiskeeritu tegelikult kuuluma isikule, keda konfiskeerimisotsustuses adressaadina ei nimetata, jäävad selle isiku õigused vaatamata konfiskeerimisele püsima. Vähendamaks õiguslikult tagajärjetu konfiskeerimisotsustuse tegemise ohtu, tuleb menetlejal kriminaalmenetluses kaasata iga talle teadaolev isik, kes võib arvestatava tõenäosusega olla tulevase konfiskeerimise objekti omanik. Sellisel juhul on konfiskeerimise küsimuse lahendamisel tehtav kohtu otsustus selle kohta, kellele konfiskeerimise objekt kuulub, siduv kõigile menetluses kaasatud isikutele. See tähendab eeskätt seda, et menetluses kaasatud isik, kelle omanikustaatus kriminaalmenetluses kinnitust ei leia, ei saa mõnes muus menetluses tugineda väitele, et konfiskeeritu kuulus konfiskeerimise ajal talle. Üldkogu jättis isiku teistmisavalduse läbi vaatamata.

Haldusasjas nr 3-3-1-82-12 oli tegemist olukorraga, kus Maksu- ja Tolliamet (MTA) taotles ühe abikaasa (M.R.) suhtes toimuva maksumenetluse tagamiseks halduskohtult luba taotleda käsutamise keelumärke seadmist abikaasade ühisomandis olevale kinnistule. Tallinna Ringkonnakohus rahuldab MTA taotluse. Teine abikaasa (H.R.), keda maksumenetlus ei puudutanud, esitas Riigikohtule määruskaebuse. H.R. määruskaebuse menetluses võtmise välistas maksukorralduse seaduse (MKS) § 136¹ lõige 4, mis lubas täitetoimingute tegemiseks loa andmise taotluse rahuldamise või rahuldamata jätmise peale määruskaebuse esitada üksnes maksuhalduril või maksukohustuslasel. Riigikohtu halduskolleegiumil tekkis kahtlus selle sätte põhiseaduspärasuses ja kolleegium andis haldusasja lahendamise üle Riigikohtu üldkogule. Üldkogu leidis, et abikaasade ühisvarasse kuuluva kinnisasja käsutamise keeld riivab intensiivselt ka selle abikaasa omandipõhiõigust, kes ei ole maksukohustuslane, samas puudub tal õigus esitada määruskaebus.

Üldkogu hinnangul riivas MKS § 136¹ lõige 4 ebaproportsionaalselt PS § 24 lõikes 5 tagatud edasikaebepõhiõigust, kuna edasikaebepõhiõiguse välistamine oli eesmärgi saavutamiseks ebasobiv abinõu. Üldkogu hinnangul ei aita olukord, kus MKS § 136¹ lõike 1 alusel MKS § 130 lõikes 1 sätestatud toimingute tegemiseks antud kohtu loa peale on määruskaebuse esitamine välistatud, kaasa maksude paremale laekumisele ega aita lühendada täitetoimingute tegemiseks kuluvat menetlusaega, kuna toimingut on võimalik teha sõltumata määruskaebuse esitamisest. Üldkogu tunnistas MKS § 136¹ lõike 4 põhiseadusvastaseks ja kehtetuks osas, milles säte ei võimaldanud isikul, kelle vara suhtes andis MKS § 136¹ alusel MKS § 130 lõikes 2 nimetatud täitetoimingute tegemiseks esimest korda loa ringkonnakohus, esitada loa andmise määruse peale määruskaebust Riigikohtule.

Lisaks eeltoodule jätkas Riigikohus põhiseaduslikkuse järelevalve asjades 2012. aastal välja kujunenud Riigikohtu üldkogu praktikast (kohtuasjad nr 3-1-1-18-12 ja nr 3-1-1-45-12), mis puudutas KrMS § 385 punktis 26 sätestatud määruskaebuse esitamise piirangute põhiseadusvastasust. Kriminaalasjas nr 3-1-1-5-13 tunnistas Riigikohtu üldkogu põhiseaduse vastaseks ja kehtetuks KrMS § 385 punkti 26 osas, milles see ei võimaldanud esitada määruskaebust maakohu täitmiskohtuniku KrMS § 428 lõike 2 alusel tehtud määruse peale, millega pöörati KarS § 69 lõike 6 järgi täitmisele üldkasuliku tööga asendatud vangistus. Üldkogu kinnitas üle varasemas praktikas välja öeldud seisukoha, et tegemist on PS § 24 lõikes 5 tagatud edasikaebepõhiõiguse ebaproportsionaalse riivega.

Apteekide asutamispääring

Õiguskantsler algatas apteekide asutamispääringu põhiseaduspärasuse kontrolli (asi nr 3-4-1-2-13). Ravimiseadus nägi ette, et üldapteegi tegevusluba ei või anda välja, kui linnaks olevas asulas on juba üks apteek vähem kui 3000 elaniku kohta ja kui maal asub teine apteek lähemal kui 1 km. Põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium pidas vajalikuks anda asi otsustamiseks Riigikohtu üldkogule.

Üldkogu kontrollis asutamispääringute vastavust PS §-st 31 tulenevale ettevõtlusvabadusele ja käsitles

ettevõtlusvabadust põhjalikumalt kui varem. Üldkogu leidis, et ettevõtlusvabadusest tulenevalt peab riik tagama õigusliku keskkonna vaba turu toimimiseks, et kaitsta ettevõtjat teiste ettevõtjate õigusvastase tegevuse eest konkurentsi takistamisel või äritegevuse kahjustamisel. Ettevõtlusvabaduse osaks oleva konkurentsivabadusega kaitstakse nii ettevõtjate ettevõtlusvabadust kui ka tarbijat. Konkurentsivabadus lähtub eeldusest, et konkurents tagab parima teenuse või kauba parima hinnaga. Ettevõtlusvabadusega kaitstakse ettevõtja võimalust toimida turu tingimustes riigi põhjendamatu sekkumiseta. Ettevõtlusvabadusest on tuletatav õigus riigi sekkumisele, mh konkurentsi piiramisele, vaid juhtudel, kui mingit liiki ettevõtlusega tegelemine üksnes turu toimimise tingimustel oleks võimatu. Üldkogu leidis, et apteegiteenus ei ole teenus, mida suudetaks pakkuda ainult juhul, kui teenust saadakse pakkuda konkurentsita või vähese konkurentsiga. Seega apteegipidajad ei saa nõuda kaitset konkurentide eest.

Asutamispriirangute eesmärgiks oli apteegiteenuse ja seega ravimite kättesaadavus kogu riigis. Üldkogu leidis, et asutamispriirangud sellisel kujul olid ebaproportsionaalseks piiranguks. Üldkogu mõõnis, et linnades apteekide asutamispriirang võib mõningal määral pärssida apteekide sulgemist maal, kuid leidis, et meede ei olnud vajalik. Apteegiteenuse kättesaadavuse tagamiseks kogu riigis on olemas alternatiivsed, ettevõtlusvabadust vähem piiravad meetmed. Nt kui ettevõtja saab soodsas kohas apteegi või apteekide pidamise õiguse koos kohustusega pidada apteeki vähese nõudlusega kohas. Sellega tagatakse (täiendavate) apteekide olemasolu vähese nõudlusega piirkondades paremini, kui asutamispriirangud seda tagavad. Võimalik oleks ette näha toetus vähese nõudlusega piirkondade apteekidele, mille maksmise kohustus kaasnaks soodsas kohas apteegi pidamise õigusega.

Üldkogu leidis, et apteekide asutamispriirangute kehtetuks tunnistamisel ilma muid meetmeid kehtestamata ei ole välistatud maa-apteekide sulgemise hoogustumine, mis võiks halvendada apteegiteenuse kättesaadavust. Seetõttu lükkas üldkogu otsuse jõustumise edasi kuue kuu võrra.

Kohtutäituri õigus määrata lapsega suhtlemise võimaldamise täiteasjades sunniraha

Tsiviilasjas nr 3-2-1-4-13 oli tegemist olukorraga, kus alaealise lapsega suhtlemise kord oli kohtumäärusega kindlaks määratud ja lapse isa (täitemenetluses sissenõudja) esitas kohtutäiturile täitmisavalduse selleks, et sundida lapse ema (täitemenetluses kohustatud isik) kohtumäärust täitma. Kohtutäitur kontrollis kohtumääruse täitmist ja kuna lapse ema ühelgi korral kokkusaamisele ei ilmunud, tegi kohtutäitur lapse emale hoiatuse sunniraha määramiseks ning määras lõpuks sunniraha. Kohustatud isik (lapse ema) vaidlustas nii sunniraha määramise hoiatuse kui ka sunniraha määramise. Harju Maakohus ja Tallinna Ringkonnakohus jätsid võlgniku kaebused rahuldamata ning võlgnik pöördus kaebusega Riigikohtu poole. Tsiviilkolleegium andis kohtuasja lahendamiseks Riigikohtu üldkogule. Tsiviilkolleegiumi hinnangul on täitemenetluslik sunniraha karistusliku ja õigusemõistmise iseloomuga, mistõttu võib tsiviilkohtumenetluse seadustiku (TsMS) § 179 lõige 2, mis delegeerib sunniraha määramise õiguse eraõiguslikule kohtutäiturile, olla põhiseadusega vastuolus.

Üldkogu leidis, et TsMS § 179 lõige 2 ei ole põhiseadusega vastuolus. Üldkogu oli seisukohal, et sunniraha ei ole karistus formaalses ega materiaalses tähenduses ning põhiseadus ei keela sunniraha määramise ülesande üleandmist eraõiguslikule isikule (füüsilisele või eraõiguslikule juriidilisele isikule). Formaalses mõttes on karistus selline õigusjärelm, mis on karistusseaduses sätestatud karistusena süüteo toimepanemise eest. Kohtutäituri kohaldatav sunniraha on aga kehtiva õiguse kohaselt sunnivahend. Kuigi materiaalses mõttes ehk mõju poolest kohustatud isiku omandipõhiõigusele on sunniraha võrreldav väärteo eest mõistetava rahatraviga, ei ole sunniraha materiaalses mõttes siiski karistus, sest sunniraha eesmärk on motiveerida kohustatud isikut kohtulahendiga kindlaksmääratud kohustust täitma. Karistuse eesmärk on aga pigem sotsiaaleetiline etteheide toimepandud teo pärast ja süüdlase stigmatiseerimine.

Üldkogu hinnangul ei ole sunniraha määramine ka õigusemõistmine põhiseaduse tähenduses ja ei ole kohustust anda sunniraha määramise õigus tingimata kohtuvõimu pädevusse. Üldkogu käsitas õigusemõistmisena

põhiseaduse ja seadusega kohtu pädevusse antud ülesandeid, eelkõige tsiviilvaidluste lahendamist, kuriteo või väärteo toime pannud isikute süü kindlakstegemist ja neile karistuse mõistmist ning avaliku võimu asutuste aktide seaduslikkuse kontrollimist. Üldkogu hinnangul ei lahenda kohtutäitur täitemenetluses sunniraha määrates vaidlust lapse vanemate vahel lapsega suhtlemise üle, sellise vaidluse lahendab lapse huvidest lähtudes tsiviilasja läbivaataav kohus.

Üldkogu märkis, et kohtulahendi täitmisel lapsega suhtlemise asjades vastanduvad vanemate (sissenõudja ja kohustatud isiku) huvid ja õigused, millele lisanduvad lapse huvid ja õigused, mis ei pruugi kattuda kummagi vanema omadega. Täitemenetluses sunniraha määramine puudutab vahetult kohustatud isiku omandipõhiõigust (PS § 32), kuid võib kaudselt mõjutada ka perekonnaelu põhiõigust (PS § 27 lõige 1). Lapsega suhtlemise asjades kohtulahendi täitmata jätmine ja selleks sunnivahendite puudumine või kohaldamata jätmine võib mõjutada negatiivselt teise, lapsest eraldi elava vanema (sissenõudja) perekonnaelu põhiõigust. Sõltumata kohustatud isiku ja sissenõudja õigustest mõjutavad lapsega suhtlemise asjades nii täitemenetlus ise kui ka sunniraha määramine lapse enda põhiõigust perekonnaelu puutumatusel.

Üldkogu rõhutas, et põhiõiguste kaitse on tulenevalt PS §-st 14 kogu riigivõimu ülesanne ja see kohustus seob ka kohtutäiturit kui avalikke ülesandeid täitvat eraõiguslikku isikut. Avaliku võimu osana peab kohtutäitur oma tegevuses arvestama põhiseaduse ja seadustega. Üldkogu juhtis tähelepanu, et vanema ja lapse suhtlemist reguleeriva eripärase kohtulahendi täitmise kord tervikuna ei ole täitemenetluse seadustikus piisavalt selgelt reguleeritud, mistõttu vajaks nimetatud regulatsioon täiendamist või muutmist, et tagada vanema ja lapse suhtlemist reguleeriva kohtulahendi täitmise selge kord ning sellise kohtulahendi efektiivne ja kiire täitmine.

Tähtaegsed kaevandamistasud ja õiguspärane ootus

Asjas nr 3-4-1-27-13 vaidlustas õiguskantsler Vabariigi Valitsuse määrustega kehtestatud vee-erikasutustasude ja kaevandamistasude (edaspidi kaevandamistasud)

tasumäärade tõstmise. 2009. aastal vastu võetud määrustega olid kehtestatud määrad aastate kaupa tabelina kuni 2015. aasta lõpuni, nähes ette tasumäärade järkjärgulise tõusu. 2012. aastal vastu võetud määruste muudatustega otsustati tasumäärasid tõsta alates 2013. aasta aprillist seni sätestatust kiiremini.

Kolleegium kontrollis ettevõtlusvabaduse riivet koostöös õiguspärase ootuse põhimõttega, leides, et normi kehtestamine määrusega ei välista õiguspärase ootuse teket. Tasumäärad on kohustused ja õiguspärase ootuse põhimõtte kontekstis tähendab see, et isikul tekib õiguspärane ootus, et tema kohustusi ei suurendata. Õiguspärase ootuse põhimõtte seisukohalt on määrav, kas isik saab tugineda regulatsioonile selliselt, et seda ei või tema suhtes ebasoodsamaks muuta. Õiguspärase ootuse kaitse peab tagama õiguste ja vabaduste moonutamatu realiseerimise (PS § 11 teine lause). Õigusi ja vabadusi on võimalik täisväärtuslikult kasutada vaid siis, kui isik ei pea kartma, et riik rakendab ettenägematuid ebasoodsaid tagajärgi.

Kolleegium leidis, et õiguspärase ootuse põhimõtte laieneb ka vastuvõetud ja avaldatud, reservatsioonideta, kuid veel mitte kohalduvale regulatsioonile. See ei tähenda riigivõimule üksnes piirangut, vaid võimaldab ennast siduda nii, et isikutele antakse tulevikus kehtima hakkavate normide suhtes lubadus ja kindlus ning isikuid suunatakse sellega oma tegevust pikaajaliselt plaanima, sh julgustatakse investeerima.

Kolleegium tõi välja, et üldjuhul on lubamatu suurendada kohustusi ehtsa tagasiulatava jõuga õigusaktiga, mis tähendab, et õiguslikke tagajärgi ei tohi kehtestada juba minevikus tehtud tegudele. Tagasiulatav jõud on ebahtne, kui see puudutab õigusakti vastuvõtmise ajaks alanud, kuid mitte veel lõppenud tegevust, täpsemalt, kui see kehtestab edasiulatavalt õiguslikud tagajärjed minevikus alanud tegevusele. Kaevandamistasude määrade edasiulataval suurendamisel on ebahtne tagasiulatav jõud, kuna see puudutab ettevõtjate varem kavandatud ja juba alustatud tegevust ning tehtud investeeringuid. Ebahtne tagasiulatav jõud on lubatud, kui avalik huvi regulatsiooni muutmise vastu kaalub üles isikute õiguspärase ootuse. Tähtajalise regulatsiooni muutmiseks isikule ebasoodsamaks peavad olema kaalukamad eesmärgid kui tähtajatu regulatsiooni muutmiseks.

Kolleegium tõi välja, et õiguspärase ootuse põhimõtet piirab demokraatia põhimõte. Otseselt või kaudselt rahva mandaadile tuginevad poliitilised organid on põhimõtteliselt õigustatud oma varasemaid valikuid ajakohastama, kui sellega ei kahjustata ülemäära kehtivat regulatsiooni usaldanud isikuid. Seejuures piisav *vacatio legis* ei välista iseenesest õiguspärase ootuse riivet ega rikkumist.

Riive legitiimsuse eesmärgina nägi kolleegium keskkonnakaitset ja riigile keskkonnatasudega tulu teenimist. Kui ettevõtjal lubatakse rahvuslikku rikkust oma ettevõtluses kasutada, omandab ettevõtja rahvusliku rikkuse arvel majandusliku hüve. Riik on PS §-dest 5 ja 53 tulenevalt õigustatud ja kohustatud tasandama sellise hüve riigile makstava õiglase tasu nõudmisega. Õiguspärase ootuse põhimõte on õigusriigi põhimõtte üheks oluliseks osiseks. Seetõttu ei ole keskkonnakaitsest lähtuv eesmärk juba iseenesest sedavõrd kaalukas, et õiguspärase ootuse põhimõte peaks selle ees alati taganema. Kolleegium tõi välja, et tegu on investeerimismahuka valdkonnaga ja tähtajalise regulatsiooniga. Asjaolud ei olnud vahepeal muutunud. Kohus leidis, et keskkonnakaitsele ja tulu teenimise eesmärgid ei kaalunud üles ettevõtjate ettevõtlusvabaduse riivet koosmõjus õiguspärase ootuse põhimõttega.

Kogusissetulekut vähendav vanemahüvitis

Vanemahüvitise asju on Riigikohus lahendanud ka varem. Asjaga nr 3-4-1-7-13 jõudis Riigikohtu ette küsimus, kas põhiseaduspärane on see, kui lisisissetuleku tõttu vähendatakse vanemahüvitist sedavõrd, et isiku kogusissetulek muutub väiksemaks kui siis, kui ta ei oleks lisatulu saanud.

Kolleegium kontrollis võrdsuspõhiõiguse riivet. Vanemahüvitise seadus nägi ette piirmäärad, millest tulenevalt võis paari krooni või euro suurune lisisissetuleku erinevus tingida suure erinevuse vanemahüvitise vähendamise ulatuses ja seega kogusissetulekus. Seejuures ei kontrollitud riivet mitte üksnes konkreetse kaebaja lisisissetuleku puhul, vaid laiemalt. Seda põhjusel, et konkreetse normikontrolli abstraktselt normikontrollist

eristamise üks eesmärkidest on välistada populaar-kaebused, mitte aga see, et kaitsta üksnes ühe isiku põhiseadusest tulenevaid õigusi.

Kolleegium pidas erineva kohtlemise eesmärgina legitiimseks raha kokkuhoidu. Seejuures toodi välja, et vanemahüvitise puhul on tegemist võrdse kohtlemise küsimusega sotsiaalpoliitika valdkonnas, kus riik on endale ise ülesande võtnud, sest vanemahüvitise maksimine ei ole põhiseadusest tulenev riigi kohustus. Seetõttu tuleb kaalumisel arvesse võtta seadusandja seatud poliitilisi eesmärke. Seadusandja seatud vanemahüvitise poliitiliseks eesmärgiks on muu hulgas eesmärk toetada töö- ja pereelu ühitamist. Selle eesmärgiga on vastuolus olukord, kus isiku püüd ühitada töö- ja pereelu peadib tema kogusissetuleku vähenemisega.

Kolleegium arvestas erineva kohtlemise mõju ka laiemalt. Kui regulatsioon tagab isikule suurema sissetuleku juhul, kui ta ei tööta, võrreldes olukorraga, kus isik teeb tööd, soodustab see isikute mittetöötamist. Sellise olukorra soosimine ei ole jätkusuutlik ja seadusandja ei ole teadaolevalt seadnud ka seesugust sotsiaalpoliitilist eesmärki. See, et soodustatakse lapse kasvatamisele pühendumist, seostub põhiseaduse preambulis seatud eesmärgiga eesti rahvuse säilimise kohta. Samas on võimalik laste kasvatamisele pühendumist soodustada üksnes maksumaksjate, sh töötavate isikute najal. Selle eesmärgi saavutamist takistab olukord, kus isiku kogusissetulek väheneb töötamise tõttu. Vanemahüvitis on ette nähtud eelkõige selleks, et vanemal oleks võimalik tegeleda lapse kasvatamisega. Kolleegium leidis, et põhiseaduslikult ei ole nõutav, et riik peab maksma töötavale (sotsiaalmaksuga maksustatav tulu on üldiselt tõine tulu) vanemale sama suurt vanemahüvitist (lapsele pühendumist soodustavat toetust) kui vanemale, kes ei tööta ja on eelduslikult täielikult lapse kasvatamisele keskendunud. Järelikult võib toetust vähendada. Põhiseaduslikult ei ole nõutav, et lisatulu saavale ja eelduslikult vähem lapsekasvatamisele pühenduvale isikule peaks kokkuvõttes olema tagatud suurem sissetulek. Lähtuvalt eeltoodust leidis kolleegium, et tegu oli võrdse kohtlemise rikkumisega ulatuses, kus vanemahüvitist vähendati sedavõrd, et vähenes isiku kogutulu.

Riigilõive käsitlev praktika

Riigikohus jätkas 2009. aastal alanud tööd riigilõivude põhiseaduspärasuse hindamisel. 2013. aastal tegeles Riigikohus enim 1. jaanuarist 2009 kuni 30. juunini 2013 kehtinud riigilõivu määradega, mida tuli tsiviilkohtumenetluses tasuda hagiavalduselt või apellatsioonkaebuselt, harvem halduskohtumenetluses kahju hüvitamise asjas tasuda tulnud riigilõivu määradega. Riigikohus leidis neis asjades, et vaidlustatud riigilõivu määr ei ole menetlusökonoomia ja õigusemõistmise kulude kandmise osalemise eesmärkide saavutamiseks proportsionaalne abinõu.

Lisaks kehtetutele määradele tegeles Riigikohus 2013. aastal ka kehtivate riigilõivude põhiseaduspärasuse vaagimisega ja tunnistas asjas nr 3-4-1-20-13 riigilõivuseaduse (RLS) § 57 lõiked 1 ja 15 ning lisa 1 (alates 1. juulist 2012 kehtivas redaktsioonis) põhiseadusega vastuolus olevaks ja kehtetuks osas, mis sätestab tsiviilkohtumenetluses avalduse muul viisil esitamisel kohustuse tasuda riigilõivu suuremas määras kui avalduse elektroonisel esitamisel veebilehe www.e-toimik.ee kaudu. Seega tunnistas Riigikohus – erinevalt moel senisest kehtetute lõivumäärade põhiseaduspärasuse kontrolli tegemise viisist ja väärides valitud teega tähelepanu põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse aspektist – põhiseadusega vastuolus olevaks terve nn e-lõivude ja tavalõivude eristamise põhimõtte, vaagimata konkreetsete e-lõivu määrade põhiseaduslikkust. Selle otsuse tuules on 2014. aastal Riigikohtus jätkumas RLS § 57 lõigetes 2–5 ja 7–14 sätestatud tsiviilkohtumenetluse toimingute e-lõivude põhiseaduslikkuse hindamine.

Esiletoomist väärrib ka Riigikohtu seisukoht enamtasutud riigilõivude põhiseaduslikkuse kontrolli võimalikkuse kohta sõltuvalt kohtumenetluse etapist. Asjas nr 3-4-1-13-12 leidis üldkogu, et kui isik esitab halduskohtumenetluse seadustiku § 104 lõike 5 punkti 1 ja lõike 8 esimese ja kolmanda lause ning RLS § 15 lõike 1 punkti 1 alusel nõude tagastada tasutud riigilõiv enamtasutud osas, saab riigilõivu tasunud isik või isik, kelle eest lõiv tasuti, selle taotluse esitamisel vähemalt kohtulahendi jõustumiseni nõuda PS § 15 lõike 1 alusel kohaldatud riigilõivumäära põhiseaduspärasuse kontrollimist. Asjas nr 3-2-1-140-12 täpsustas Riigikohtu üldkogu, et kui isik

nõuab TsMS § 150 lõike 1 punkti 1, samuti RLS § 12 lõike 1 esimese lause ja § 15 lõike 1 punkti 1 alusel enamtasutud riigilõivu tagastamist, tuleb TsMS § 150 lõike 1 punkti 1 ja lõiget 6 koos tõlgendada selliselt, et enamtasutud riigilõivu tagastamist nõudes saab isik lõivu põhiseadusvastasusele tugineda kuni menetluse jõustunud lahendiga lõppemiseni, kui isikul oli võimalus esitada selline taotlus menetluse ajal. Hiljem esitatud taotlust lahendades ei saa ka kohus lõivu maksmise aluseks olevate sätete põhiseadusvastasust hinnata. Üldkogu leidis, et TsMS § 150 lõike 1 punkti 1 ja lõike 6 sellisest tõlgendusest tulenev PS § 15, § 24 lõike 5 ja § 152 riive on lubatav ning selline regulatsioon aitab vältida arvukate riigilõivu tagastamise taotluste menetlemist kohtutes ja seeläbi tagada kohtusüsteemi suutlikkuse pakkuda isikutele tõhusat õiguskaitset mõistliku aja jooksul.

Teema aktuaalsusest johtuv suur riigilõivuasjade arv 2013. aastal tõi kaasa ka olukorrad, kus Riigikohtusse jõudsid põhiseaduslikkuse järelevalve asjad, milles vaidlustati sellise lõivumäära põhiseaduspärasust, mis oli juba Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve menetlusse jõudnud. Vältimaks edaspidi selliseid olukordi, on nüüd Riigikohtu kodulehel avalikult kättesaadav riigilõivualast praktikast kajastav tabel, mida jooksvalt uuendatakse ja kust nähtuvad muuhulgas parasjagu menetluses olevad riigilõivuasjad (leitav: Õiguslased materjalid > Riigilõivumäärade põhiseaduspärasuse kontroll).

2013. aasta riigilõivuasjadest lähtudes tuleb ka rõhutada esimese ja teise astme kohtutele põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse (PSJKS) § 9 lõikest 1 tulenevat keeldu algatada põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetlust enne asja lõplikku otsustamist: kohus ei saa teha määrust ainuüksi põhiseaduslikkuse järelevalve taotluse lahendamise kohta. Sel põhjusel tagastas Riigikohus asjas nr 3-4-1-16-13 kohtu taotluse PSJKS § 11 lõike 2 alusel läbivaatamatult.

Põhiseaduspärase riigilõivu määramisel jäi Riigikohus 2013. aastal kindlaks alates 2011. aastast valitud viisile leida põhiseaduspärane lõivumäär kuni 31. detsembrini 2008 kehtinud riigilõivuseaduse lisa 1 tabelist (asi nr 3-2-1-27-13).

5.

LÜHIDALT KOHTUTE
MENETLUSSTATISTIKAST

I JA II ASTME KOHTUTE 2013. A TSIVIILASJADE MENETLUSSTATISTIKA

Külli Luha

Justiitsministeeriumi õigusloome ja arenduse talituse analüütik

2013. a menetlusstatistika üldarvudes

2013. aastal laekus maakohtutesse lahendamiseks kokku 27 890 tsiviilasja, 16 643 kriminaalmenetlusasja (sh 8418 kriminaalasja) ning 8790 väärteomenetlusasja. Halduskohtutesse esitati kokku 2957 kaebust. Ringkonnakohtutesse laekus kokku apellatsioon- ja määruskaebemenetluses 3232 tsiviilasja, 1245 haldusasja, 2284 kriminaalasja ning 194 väärteomenetlusasja.

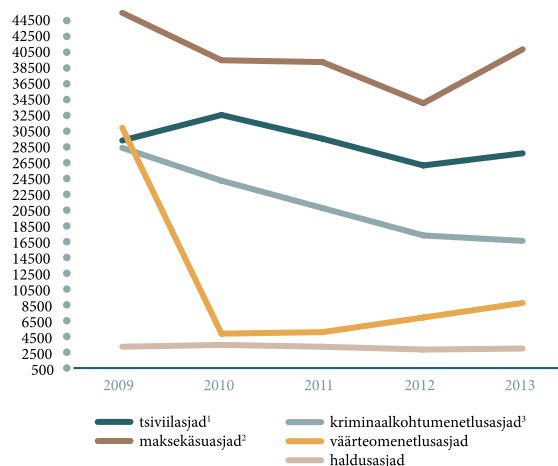
Alljärgnevatel joonistel¹ on kajastatud viimase 5 aasta saabunud asjade trend nii I astme kohtutesse (joonis 1) kui II astme kohtutesse (joonis 2).

2013. a jooksul lahendati maakohtutes kokku 29 301 tsiviilasja, 16 678 kriminaalmenetlusasja (sh 8429 kriminaalasja) ning 7507 väärteomenetlusasja. Halduskohtutes lahendati kokku 2687 haldusasja.

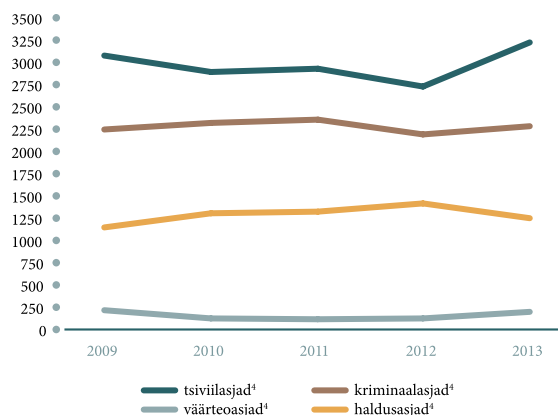
Ringkonnakohtutes lahendati tsiviilkohtumenetluses kokku 3006 asja, sh 1276 tsiviilasja, kriminaalkohtumenetluses lahendati kokku 2279 asja, sh apellatsioonimenetluses 708 kriminaalasja ning väärteomenetluses

¹ Joonisel nr 1 on kajastatud: tsiviilasjad¹ – v.a järelevalvemenetlused, maksekäsu kiirmenetluse asjad ning kohtunikuaibi lahendatud hagita asjad; maksekäsuasjad² – kõik Pärnu MK Haapsalu km esitatud e-maksekäsu kiirmenetluse asjad; kriminaalmenetlusasjad³ – selles menetlusliigis maakohtutele esitatud kriminaalasjad, eeluurimis- ja täitmiskohtuniku vms asjade koondarv. Joonisel 2 on kajastatud: kõikides menetlusliikides⁴ ringkonnakohtusesse esitatud kaebuste koondarv, st nii apellatsiooni- kui ka määruskaebemenetlused ja ringkonnakohtus alustatud menetlused.

JOONIS 1

JOONIS 2

lahendati 195 asja, sh 97 väärteoasja. Haldusasju lahendati ringkonnakohtutes kokku 1326, sh apellatsioonimenetluses 604.

2013. a menetlusstatistika kõikide I ja II astme kohtute koondandmed menetlusliikide kaupa ning detailsem analüüs on avaldatud kohtute veebis <http://www.kohus.ee/et/eesti-kohtud/kohtute-statistika>.

Täpsemalt tsiviilkohtumenetlusest

Jätkates eelmisel aastal alustatud tava, jõudis ka sel aastal (13.02.14) kõikidele kohtunikele postkasti personaalne ülevaade 2013. a-l lahendatud asjadest, keskmisest arvestuslikust menetlusajast ning menetluses olevate vanade asjade osakaalust.

Alljärgnev on mõnevõrra detailsem ülevaade tsiviilasjade lahendamise tulemustest maa- ja ringkonnakohtutes, kuid täpsemat tsiviilkohtumenetluse statistilist analüüsi ei võimalda käesoleva kirjutise mahupiirid. Ennekõike on alljärgnevaga soov anda igale kohtunikule võimalus võrrelda enda ja teiste tehtud tööd ning kajastada kohtusüsteemi jaoks olulisi andmeid.

Samuti on selleaastase kohtute aastaraamatu ilmumise ajaks toimunud kohtute haldamise nõukoja maikuu istung, kus analüüsitakse 2013. a menetlusstatistikat ning arutletakse kohtute esimeeste ettekannete alusel õigusemõistmise korrakohase toimimise üle.

Tsiviilasjade lahendamisest ringkonnakohtutes

Ringkonnakohtutes lahendati kokku 2989 tsiviilasja (Tallinna Ringkonnakohtus 2210 ja Tartu Ringkonnakohtus 779), millest apellatsioonimenetluses 1276 tsiviilasja (Tallinna Ringkonnakohtus 915 ja Tartu Ringkonnakohtus 361) ning määruskaebemenetluses 1713 (Tallinna Ringkonnakohtus 1295 ja Tartu Ringkonnakohtus 418), sh 951 kaebust, mis on esitatud maakohtu lõpplahendi peale, (730 Tallinna Ringkonnakohtus ja 221 Tartu Ringkonnakohtus).

Alljärgnevast tabelist selgub, et apellatsioonimenetlus kestis 2013. a-l keskmiselt 152 päeva ja määruskaebemenetlus (eristamata määruse liike) 36 päeva.

Kohus	Apellatsioonimenetluses 2013. a-l lahendatud asjade keskmine menetlusaeg (päevades)	Määruskaebemenetluses 2013. a-l lahendatud asjade keskmine menetlusaeg (päevades)
Tallinna Ringkonnakohtus	142	35
Tartu Ringkonnakohtus	175	37
Kohtute keskmine	152	36

Ringkonnakohtutes jäeti muutmata 1376 maakohtu lahendit, sh 954 maakohtu lõpplahendit. Uueks lahendamiseks maakohtutele saadeti 112 tsiviilasja ning 366 tsiviilasjas tegid ringkonnakohtunikud uue lahendi.

2013. a lõpuks jäi ringkonnakohtutes lahendamata kokku 867 tsiviilasja ehk 35,0% rohkem kui oli menetluses 2013. a alguses. Menetlusse jäi rohkem asju Tallinna Ringkonnakohtus, kus 2013. a-l suurenes töökoormus oluliselt. Seetõttu ei jõudnud tsiviilkolleegium läbi vaadata kõiki saabunud asju ja menetlusse jäänud asjade hulk kasvav. Veel ei ole see muutunud jäägiks, kuid sama trendi jätkudes (kus jõudlus jääb töökoormuse kasvule alla) hakkab see negatiivselt mõjutama ka piirkonna maakohtuid. Tallinna Ringkonnakohtus jäi 2013. a lõpuks lahendamata 662 tsiviilasja (56,1% rohkem kui 2013. a alguses). Tartu Ringkonnakohtus jäi menetlusse 205 tsiviilasja, mis on võrreldav aasta alguses olnud asjade arvuga (2013. a alguses oli menetluses 218 tsiviilasja).

Ringkonnakohtutes „muutuvad asjad vanaks“, kui apellatsioonimenetluses on menetlus kestnud üle 365 päeva ja määruskaebemenetluses üle 180 päeva. Aasta lõpuks jäi Tallinna Ringkonnakohtusse menetlusse 14 ja Tartu Ringkonnakohtusse 4 niisugust apellatsioonimenetlust, lisaks Tallinna Ringkonnakohtusse 8 määruskabemenetlust.

Tsiviilasjade lahendamisest maakohtutes

2013. a-l lahendati maakohtutes kokku 29 301 tsiviilasja, millest hagimenetluses 19 096 ja hagita menetluses 10 205. 15 629 tsiviilasja ehk umbes pooled tsiviilasjadest (53,3%) lahendati Harju Maakohtus (10 160 hagi- ja 5469 hagita menetluses), 5982 ehk viiendik tsiviilasjadest (20,4%) lahendati Tartu Maakohtus (3699 hagi- ja 2283 hagita menetluses), Viru Maakohtus lahendati 4358 tsiviilasja (3009 hagi- ja 1349 hagita menetluses) ehk 14,9% ning Pärnu Maakohtus lahendati 3332 tsiviilasja, 2228 hagi- ja 1104 hagita menetluses (11,4%).

Sisuliselt lahendati 2013. a jooksul maakohtutes 11 132 tsiviilasja, millest 59,1% ehk 6576 tsiviilasja lahendati

tagaseljaotsusega. Harju Maakohtus tehti sisuline lahend 6052 tsiviilasjas, sh 3418 tagaseljaotsust (56,5% otsustest), Pärnu Maakohtus tehti sisuline lahend 1203 tsiviilasjas, sh 665 tagaseljaotsust (55,3% otsustest), Tartu Maakohtus tehti sisuline lahend 2099 tsiviilasjas, sh 1338 tagaseljaotsust (63,7%) ja Viru Maakohtus 1778 otsust, sh 1155 tagaseljaotsust (65,0%). Võrreldes näiteks 2010. a andmetega, on tagaseljaotsuste osakaal mõnevõrra vähenenud (7,3%) kõikides maakohtutes. 2010. a-l lahendati maakohtutes keskmiselt 66,4% sisuliselt lahendatud tsiviilasjadest tagaseljaotsusega.

Kas osaliselt või täielikult rahuldati maakohtutes 89,0% sisuliselt lahendatud tsiviilasjadest, sh Harju Maakohtus 89,1%, Pärnu Maakohtus 83,0%, Tartu Maakohtus 91,7% ja Viru Maakohtus 93,6% sisuliselt lahendatud tsiviilasjadest.

Kompromissi kinnitamiseni jõuti maakohtutes 2682 tsiviilasjas ehk 9,2% lahendatud asjade koguarvust, sh Harju Maakohtus 1384 (8,9% lahendatud asjade koguarvust), Pärnu Maakohtus 342 (10,3%), Tartu Maakohtus 532 (8,9%) ja Viru Maakohtus 424 tsiviilasjas (9,7%). Võrreldes kompromisside osakaalu samuti näiteks 2010. a andmetega, selgub, et see on jäänud samale tasemele, st võrreldaval aastal kinnitati kompromiss 9,1% lahendatud tsiviilasjade koguarvust. Samuti ei erine kompromisside kinnitamine kohtute kaupa.

Istungimenetluses lahendati kokku 7973 tsiviilasja, nende asjade lahendamiseks oli määratud 13 684 eel- ja kohtuistungit (sh ka edasilükatud ja toimumata istungid). Valdavalt arutatakse probleemid selgeks ühel (61,7%) või 2–3 istungil (30,6%), st 92,3% istungimenetluses lahendatud asjadest peeti asja lahendamiseks kuni 3 istungit. Samas leidis aga ka 16 tsiviilasja, mille lahendamiseks kulus 10–17 istungit.

2013. a lõpuks jäi maakohtute menetlusse 8467 lahendamata tsiviilasja ehk 17,6% vähem kui 2013. a alguses. Harju Maakohtus jäi aasta lõpuks menetlusse 3743 tsiviilasja (27,6% vähem kui 2013. a alguses), Pärnu Maakohtus 1148 tsiviilasja (22,5% vähem), Tartu Maakohtus (4,5% vähem) ning Viru Maakohtus ainsana 4,5% rohkem kui 2013. a alguses ehk 1569 lahendamata tsiviilasja.

Keskmisest menetlusajast

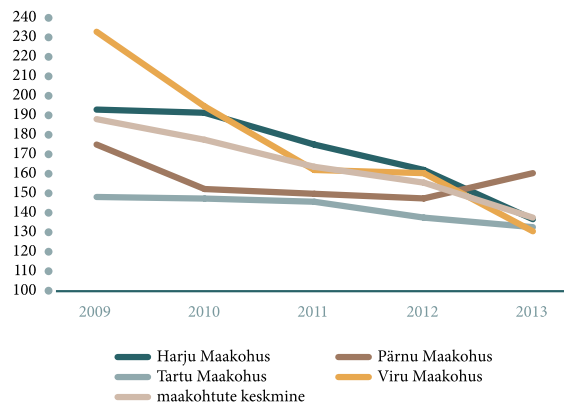
Tsiviilasjade keskmise menetlusaaja arvutamisel mõõdetakse aega, mis kulub tsiviilasja saabumise kuupäevast kuni lõpplahendi kuupäevani, arvestamata perioode, mil menetlus on kas peatatud, menetluskäikude kätetoimetamise ootel või määruskaebuse ringkonnakohtus lahendamise ootel, aga samuti ei arvestata nendes tsiviilasjades, mis kõrgema astme kohtutest lahendamiseks tagasi saadetakse, eelnevat menetlusaega maakohtus. Kõike seda arvesse võttes kujunes 2013. a-l lahendatud tsiviilasja keskmiseks menetlusajaks 138 päeva – Harju Maakohtus 137 päeva, Pärnu Maakohtus 161 päeva, Tartu Maakohtus 133 päeva ning Viru Maakohtus 131 päeva. Joonisel nr 3 on kujutatud maakohtutes lahendatud tsiviilasjade keskmise menetlusaaja trend. Selgelt on näha, et menetlused on suuremal või vähemal määral kiiremaks muutunud igas maakohtus. Ainsa negatiivse näitena on kahjuks Pärnu Maakohus, kus keskmine menetlusaeg on 2013. a-l taas tõusuteele pööranud.

Saamaks täielikumat ülevaadet tsiviilasjade vanusest, on mõistlik mõõta keskmist menetlusaega ka nendes asjades, mis jäid aasta lõpuks maakohtutes lahendamata. Eelnimetatud lahendamata jäänud tsiviilasjade keskmine menetlusaeg 2013. a lõpus oli 200 päeva – Harju Maakohtu lahendamata asjade nn *keskmine vanus* on 187 päeva, Pärnu Maakohtu lahendamata asjade *keskmine vanus* 230 päeva, Tartu Maakohtu lahendamata asjade *keskmine vanus* 217 päeva ning Viru Maakohtu lahendamata asjade *keskmine vanus* 191 päeva.

Nendes kohtutes, kus on seatud eesmärgid tõhusamaks õigusemõistmiseks, on ühe eesmärgina kokku lepitud, et tsiviilasja menetlus maakohtus ei kesta üldjuhul üle 365 päeva. 2013. a lõpus oli maakohtutes niisuguseid tsiviilasju kokku 15,3% – Harju Maakohtus 14,3%², Pärnu Maakohtus 18,0%, Tartu Maakohtus 17,5% ning Viru Maakohtus 13,4%. Saadud tulemused näitavad, et tsiviilasjade menetlus maakohtutes peab järgnevatel aastatel ca 10% lühemaks muutuma.

² Harju Maakohtus, kus 2014. a-l hinnatakse menetlusstatistikat iga kuu, oli märtsikuu lõpus (artikli kirjutamise ajal) 11,6% tsiviilasju olnud kohtunike menetluses üle 365 päeva ja eesmärgiks on, et käesoleva aasta lõpus ei ületa niisuguste asjade osakaal 5% (v.a objektiivsetel asjaoludel).

JOONIS 3

Vanadest lahendamata asjadest

2013. a lõpuks jäi maakohtutes menetlusse 180 tsiviilasja, milles menetlus on kestnud juba vähemalt 3 aastat, kuid milles maakohtus ei jõutud lahendini ka lõppenud aastal. Usun, et kohtunikele ja nende menetlusgruppide ametnikele on teada, et käesolevast aastast rakendus justiitsministri käskkiri, mille eesmärgiks on, et esimees ja menetlev kohtunik leiaksid võimalikult kiiresti viisi, kuidas niisugused asjad esmajoonel lahenduse saaksid. Aruandluse kohta saab täpsemalt lugeda käesoleva aasta veebruaris ilmunud I ja II astme kohtute infolehest³ või küsida oma kohtu analüütikult, mistõttu siinkohal aruandluse korraldusel täpsemalt ei peatu, küll aga vaatleme, mis liiki on need asjad ja kuidas nad kohtute vahel jaotuvad.

³ Viidatud infolehena on võimalik tutvuda aadressil <http://joom.ag/liGX>.

Vanad lahendamata tsiviilasjad seisuga 31.12.2013					
Aasta	Harju Maakohus	Pärnu Maakohus	Tartu Maakohus	Viru Maakohus	Kokku
1998	1				1
2001	1				1
2002				1	1
2003	2				2
2004	2				2
2005	1	2	1	1	5
2006	1	5	3	2	11
2007	9	1	2	2	14
2008	5	6	5	4	20
2009	19	5	9	8	41
2010	27	20	26	9	82
Kokku	68	39	46	27	180
Kohtunike arv, kelle menetluses on vanu lahendamata asju	28	8	12	9	57
Tsiviilasju lahendanud kohtunike koguarv kohtus	43	16	23	17	99

Vanade lahendamata asjade keskmine vanus on 4,5 aastat, kuid 7 asja on maakohtus lahendamisel olnud vähemalt 10 aastat, st kogu selle aja jooksul ei ole menetlus nendes asjades maakohtust kaugemale jõudnud. Vanu lahendamata tsiviilasju on kõikides maakohtutes 57 kohtuniku menetluses. 2013. a jooksul lahendasid maakohtutes suuremal või vähemal hulgal erinevaid tsiviilasju 99 kohtunikku, mis tähendab, et igal teisel

kohtunikul jäi menetlusse niisuguseid tsiviilasju, milles mõistlik menetlusaeg on möödunud. Ka liigiliselt on vanade asjade nimistu mitmekesine, jagunedes 30 erineva statistilise liigi vahel. Enamiku (108 asja ehk 60%) vanadest lahendamata asjadest moodustavad erineva raskusega hagimenetlusasjad. Alljärgnevas tabelis on ära toodud need asjade liigid koos töökoormusmetoodika (TKM) raskusastmetega, kus on lahendamata asju kõige arvukamalt.

Tsiviilasja statistiline kategooria	Lahendamata asjade arv seisuga 31.12.2013	TKM raskusaste (punktides)
Hagimenetlus – võlaõigusasjad – muud lepingud teenuste osutamiseks	26	4,6
Hagimenetlus – asjaõigus	21	11,5
Hagimenetlus – lepinguvälised kohustused	15	11,5
Hagimenetlus – võlaõigusasjad – võõrandamislepingud	14	4,6
Hagimenetlus – võlaõigusasjad – laenu- ja krediidilepingud	11	2,3
Hagimenetlus – pankrotiasjad	11	10,35
Hagimenetlus – võlaõigusasjad – muud kasutuslepingud	10	5,75

Töökoormusmetoodikast lähtuvalt jagunevad tsiviilasjad raskusastemetesse nn skaalal 1,15–11,5. Nagu eelnevast tabelist näha, ei saa väita, et ainult kõige keerukamates ja ajamahukamates tsiviilasjades menetlused takerduvad, kuna 61 siintoodud asja on hinnatud kas keskmise või keskmisest väiksema töökoormusega tsiviilasjadeks.

Vaadeldes vanu lahendamata tsiviilasju kohtute kaupa, siis Harju Maakohtus oli 68 vana lahendamata tsiviilasja 28 kohtuniku menetluses. Ükski kohtunik ei eristu oluliselt suurema vanade asjade arvuga, üks kuni kaks vana asja jäi menetlusse 20 kohtunikul. Kõige rohkem vanu asju oli menetluses kas viis (ühel kohtunikul) või neli (viiel kohtunikul). Kategooriatepõhiselt on kolm kõige enamate asjadega kategooriat asjaõigus (7 asja), muud lepingud teenuste osutamiseks (18 asja) ja vaidlused pankrotimenetluses (7 asja).

Pärnu Maakohtus oli lahendamata 39 vana tsiviilasja 8 kohtuniku menetluses. Teiste hulgast eristuvad kolm kohtunikku, kelle menetluses oli kokku 27 asja (vastavalt 11, 10 ja 6 lahendamata vana asja), ning üks kuni kaks asja oli menetluses kolmel kohtunikul. Kategooriatepõhiselt oli Pärnu Maakohtus enim võõrandamislepingute asju (7 asja), asjaõiguse asju (6 asja) ja lepinguväliste kohustuste asju (5 asja).

Tartu Maakohtus oli 46 vana asja 12 kohtuniku menetluses. Teistest eristuvad 2 kohtunikku, kelle menetluses on üle poole selle kohtu vanadest asjadest, vastavalt

18 ja 12 lahendamata vana asja. Kaheksal kohtunikul oli menetluses 1–2 vana asja. Kategooriatepõhiselt ei eristu olulisel määral ühegi kategooria asjad, negatiivse näitena tuleb ära märkida 5 lahendamata tööõiguse asja, mis on eelnimetatud kahe kohtuniku menetluses olnud juba 5–6 aastat.

Viru Maakohtus oli lahendamata 27 asja 9 kohtuniku menetluses. Teistest eristuvad 2 kohtunikku, kelle menetluses olid pooled vanadest asjadest (vastavalt 8 ja 6 vana asja). Seitsmel kohtunikul oli menetluses 1–2 lahendamata vana asja. Liigiliselt eristub selles kohtus ainult asjaõigus, milles oli lahendamata 5 hagimenetlust.

Märtsikuu lõpuks oli ülalkirjeldatud vanade tsiviilasjade hulk vähenenud ca 27% võrra.

Eelnev põgus ülevaade vanadest lahendamata asjadest ning kohtute esitatud põhjendused näitavad, et menetluse takerdumine mõningates asjades on paratamatu. See on kas seotud mõne teise kohtuasja menetlusega või kõrgema astme kohtu lahendi ootamisega, kuid ühegi tsiviilasja raskus ei too automaatselt kaasa üle 3-aastast menetlust. Samuti suudab ca 80% tsiviilasju lahendavatest kohtunikest juhtida kohtumenetlusi selliselt, et ummikusse jooksnud menetlusi on maksimaalselt kaks või ei ole neid üldse.

Maksekäsu kiirmenetluse asjade lahendamisest

Haapsalu Maksekäsu keskusesse laekus möödunud aastal 40 967 avaldust, mis tähendab, et viimaste aastate langustrend on pööranud tõusuteele (ja tõus jätkub ka käesoleval aastal, mil kolme esimese kuu jooksul on maksekäsu keskusesse laekunud ligi 11 000 asja).

2013. a jooksul lahendati 40 741 maksekäsu kiirmenetlust, millest rahuldati kas täielikult või osaliselt 30 050 ning rahuldamata jäeti 227 menetlust. 2013. a jooksul anti hagimenetluse üle 6890 võla- või elatisenõuet, mis moodustab 16,8% läbivaadatud maksekäsu kiirmenetlustest. Võrreldes eelmiste aastatega on tõus ligikaudu 10%. Sellise hüppelise tõusu taga on 2013. a-l jõustunud TsMS muudatus, mille kohaselt hagimenetluses jätkatakse ka nende nõuete menetlemist, milles maksettepanekut ei ole võlgnikule õnnestunud kätte toimetada ja avaldaja ei ole selgelt väljendanud oma soovi niisugusel juhul menetlus lõpetada⁴. Vaatamata sellele, et maakohutusse laekus seetõttu ca 4000 tsiviilasja rohkem (igal tsiviilasju lahendaval kohtunikul tuli aasta jooksul seetõttu lahendada keskmiselt ca 7–8 tsiviilasja rohkem), on praegune

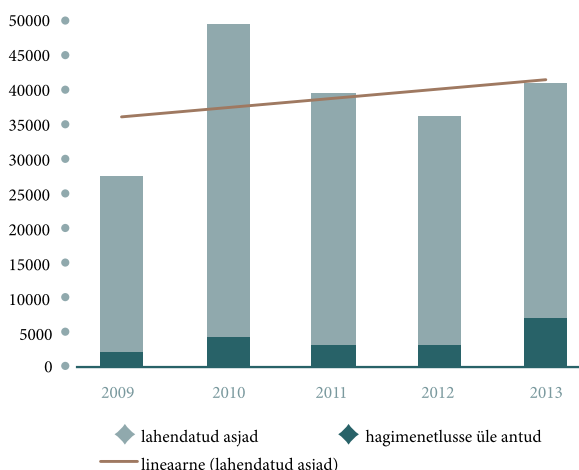
menetlus kõigile osalistele säästlikum. Kõnealune muudatus toetab menetlusökonoomiat, st avaldajat ei kohustata enam ise mitmeid menetlusi algatama. Samuti on ka kohtul võimalik eelnevast menetlusest saada vajalik teave hagimenetluse lõpuleviimiseks ja otsustuse tegemiseks.

Vaatamata sellele, et 2013. a-l läks maksekäsu kiirmenetlusest hagimenetlusele üle rekordarv asju, saab väita, et see menetlus on muutunud tõhusamaks just menetlusedokumentide kättetoimetamise tõttu. Kui võrrelda aga 2013. a-l hagimenetlusele üle antud menetlusi varasemate aastate samalaadsete andmetega (lõpetamised + hagimenetluse üleandmised), siis näitaks joonisel 4 kajastatud hagimenetlusele üle antud asjade hulk ca 8–9%-st langustrendi.

Lahendatud maksekäsuasjade keskmine menetlusaeg oli 2013. a-l 87 päeva, sh rahuldatud või osaliselt rahuldatud menetlustes 81 päeva. Kõige kauem (112 päeva) kestsidki need menetlused, mis lõpuks hagimenetlusele anti. Samas tuleb tõdeda, et maksekäsuosakonna jõudlus on saavutanud maksimumi ning maksimaalselt 41 000 asja on niisuguse menetluskiiruse korral ülempiiriks.

2013. a lõpuks jäi lahendamata 9724 maksekäsu kiirmenetlust, millest 9596 võlanõudes ja 128 elatisenõudes.

JOONIS 4

⁴ RT I, 29.06.2012, 3 – jõust. 01.01.2013.

KOHTUASJADE LÄBIVAATAMINE RIIGIKOHTUS 2013. AASTAL: MENETLUSSTATISTIKA ÜLEVAADE

Mari-Liis Lipstok

Riigikohtu esimehe nõunik

Merle Heitur

Riigikohtu õigusteabe osakonna juhataja

Riigikohus kogub kohtu tööd iseloomustavaid statistilisi andmeid Riigikohtusse esitatud menetlustaotluste ja menetlusloa saanud ehk läbivaadatud kohtuasjade arvestuses kõigis neljas kohtumenetluse liigis: tsiviilkohtu-, halduskohtu- ja süüteomenetluses ning põhiseaduslikkuse järelevalve menetluses. Menetlustaotluste kohta peetakse arvestust esitatud kaebuste ja avalduste järgi (nt kassatsioonkaebused, määruskaebused ja teistmisavaldused). Läbivaadatud kohtuasjade puhul peetakse arvestust kohtuasjade järgi, kuigi ühes kohtuasjas võib olla läbivaatamisel ka mitu kaebust või avaldust.¹

Menetlustaotluste läbivaatamine Riigikohtu kolleegiumites

Menetlustaotluste statistika näitab jätkuvat menetlustaotluste arvu kasvu, mis tähendab, et viimasel kolmel aastal (2011–2013) on Riigikohtusse pöördumiste hulk stabiilselt kasvanud. Riigikohus suudab suurema töökoormusega toime tulla, sest samas tempos kasvab ka läbivaadatud menetlustaotluste arv (vt joonis 1). Riigikohtu töökoormuse kasv on selges seoses esimese ja teise astme kohtute tööjõudluse kasvuga, sest viimasel kolmel aastal on keskmine menetlusaeg esimese astme

kohtutes kõigis menetlusliikides lühenenud. Kui esimese astme kohtute n-ö läbilaskevõime suureneb ja kohtuasju lahendatakse kiiremini, siis tõuseb paratamatult ka järgmiste astmete töökoormus.

Riigikohtul on seaduse järgi võimalus otsustada, kas esitatud menetlustaotlust (kassatsioonkaebust) madalama astme kohtu lahendite seaduslikkuse tagamise, kohtupraktika ühtlustamise või menetlusõiguse edasiarendamise eesmärgil menetleda või mitte.

2013. aastal võeti menetlusse 20% läbivaadatud taotlustest (2361 taotlusest võeti menetlusse 478), 2012. aastal oli menetlusse võtmise protsent 22 (2151 taotlusest võeti menetlusse 464). Aasta varem oli sama näitaja ühe protsendi võrra kõrgem, 23 (1932 taotlusest võeti menetlusse 443). Seega suureneb tasapisi ka menetlusse võetud menetlustaotluste arv, kuid kuna menetlusse võtmine ei suurene samas tempos menetlustaotluste arvu suurenemisega, on menetlusse võtmine protsentuaalselt siiski veidi vähenenud. Menetlustaotluste läbivaatamise töö intensiivsust näitab ka asjaolu, et menetlustaotlused ei ole hakanud kuhjuma. Aasta lõpuks jääb läbi vaatamata stabiilselt umbes 500 menetlustaotlust. 2011. aasta lõpuks oli jääk 485 taotlust, 2012. aasta lõpuks 514 ning 2013. aasta lõpuks 499.

¹ Täpsemad andmed menetlustaotluste ja kohtuasjade läbivaatamise kohta Riigikohtus alates 1993. aastast on kättesaadavad Riigikohtu kodulehel <http://www.riigikohus.ee/?id=79>.

Riigikohtu tsiviil-, haldus- ja kriminaalkolleegiumi 2013. aastat iseloomustas kahtlemata suurem töökoormus kui varem. Kõigis kolmes kolleegiumis on menetlustaotluste arv suurenenud (vt joonis 2). Arvuliselt kõige rohkem menetlustaotlusi võetakse menetlusse tsiviilkolleegiumis.

Tsiviilasjades tegeles Riigikohus 1301 menetlustaotlusega, millest vaadati läbi 1070. Menetlusse võtmise otsustati 898 taotluse puhul, millest võeti menetlusse 204, s.o 23%.

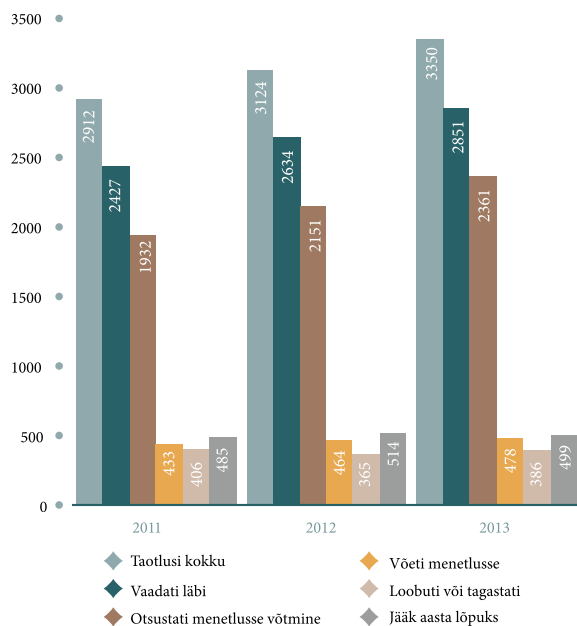
Halduskolleegiumi menetluses oli 770 menetlustaotlust, millest vaadati läbi 665. Menetlusse võtmise otsustati 573 taotluse puhul, millest võeti menetlusse 118, s.o 21%.

Kriminaalkolleegiumis oli kokku menetluses 1279 taotlust, millest vaadati läbi 1116. Menetlusse võtmise otsustati 890 taotluse puhul, millest võeti menetlusse 155, s.o 18%.

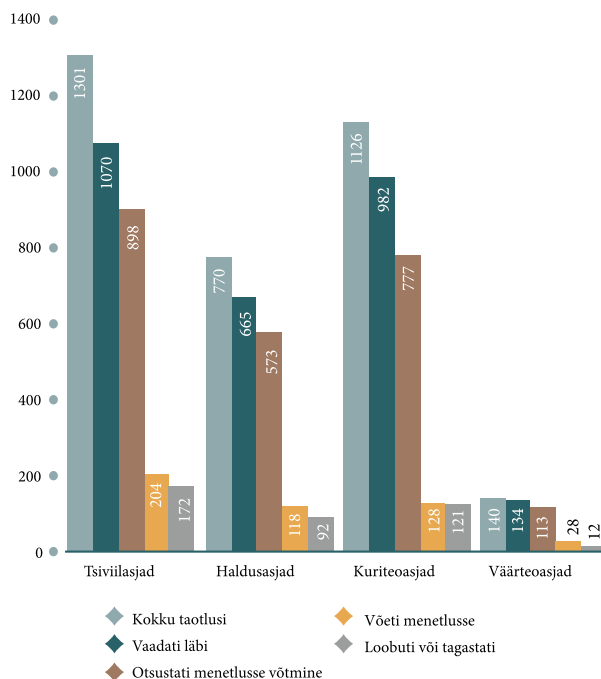
Kuriteoasjades oli taotlusi menetluses 1126, millest vaadati läbi 982. Menetlusse võtmise otsustati 777 taotluse puhul, neist võeti menetlusse 128, s.o 16%. Väärteoasjades oli taotlusi menetluses 140, millest jõuti läbi vaadata 134. Menetlusse võtmist kaaluti 113 taotluse puhul, millest võeti menetlusse 28, s.o 25%.

Seega vaidlustati ringkonnakohtute lahendeid enim tsiviilasjades. Kõige rohkem menetlustaotlusi jõuti aga läbi vaadata kriminaalkolleegiumis, kuigi süüteoasjades saabus menetlustaotlusi 2013. aastal vähem kui tsiviilasjades. Halduskolleegiumi töökoormus oli teiste kolleegiumite koormusest peaaegu poole võrra väiksem, kuid siinjuures tuleb arvestada, et ka halduskohtusse pöördumiste arv on kordades väiksem.

JOONIS 1. Menetlustaotluste läbivaatamine Riigikohtus 2011–2013

JOONIS 2. Menetlustaotluste läbivaatamine menetlusliikide kaupa 2013

Kohtuasjade läbivaatamise tulemused Riigikohtu kolleegiumites

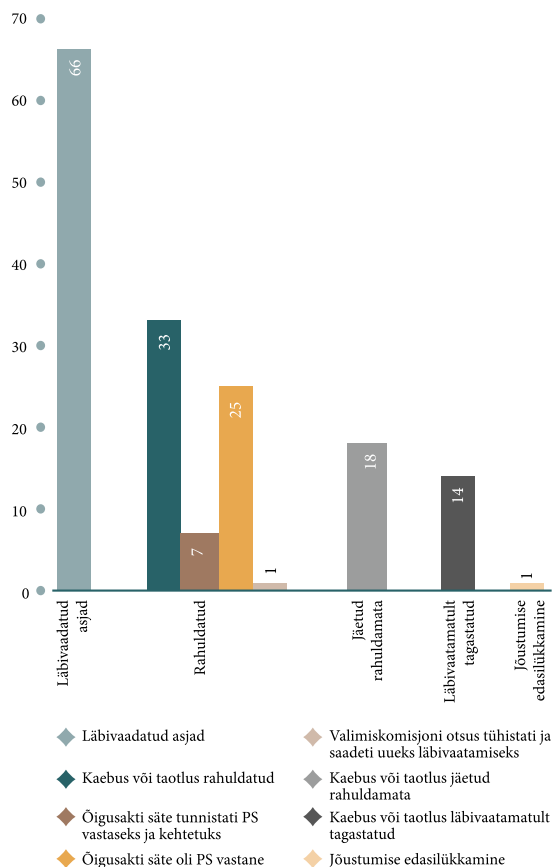
Põhiseaduslikkuse järelevalve

Põhiseaduslikkuse järelevalve menetluses vaadati Riigikohtus 2013. aastal läbi rekordilised 66 kohtuasja. Nii-võrd suur põhiseaduslikkuse järelevalve kohtuasjade arv tuleneb sellest, et pooled läbivaadatud asjadest käsitlesid põhjendamatult kõrge riigilõivu põhiseaduspärasust.

Läbivaadatud asjadest oli 59 põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumile lahendamiseks saanud kohtuasja, millele lisandus 7 teistest kolleegiumitest üldkogule põhiseaduslikkuse kontrolliks antud asja. Üldkogule anti õigusnormi põhiseaduslikkuse küsimuse lahendamiseks tsiviilkolleegiumist 4 asja, halduskolleegiumist 1 asi ning kriminaalkolleegiumist 2 asja.

Põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumis ja Riigikohtu üldkogus läbivaadatud asjades rahuldati taotlus või kaebus 33 juhul. Vaidlustatud õigusakti säte tunnistati põhiseaduse vastaseks ja kehtetuks 7 juhul, 25 juhul tunnistati, et õigusakti säte oli varem kehtinud sõnastuses põhiseadusega vastuolus, ning ühel juhul tühistati valimiskomisjoni otsus ja saadeti asi komisjonile uueks läbivaatamiseks. Rahuldamata jäeti 18 kaebust või taotlust ning läbivaatamatult tagastati 14 kaebust. Ühel juhul otsustati, et Riigikohtu otsuse jõustumine tuleb 6 kuu võrra edasi lükata, et anda seadusandjale aega õigusliku olukorra reguleerimiseks.

JOONIS 3. Kohtuasjade läbivaatamise tulemused põhiseaduslikkuse järelevalves

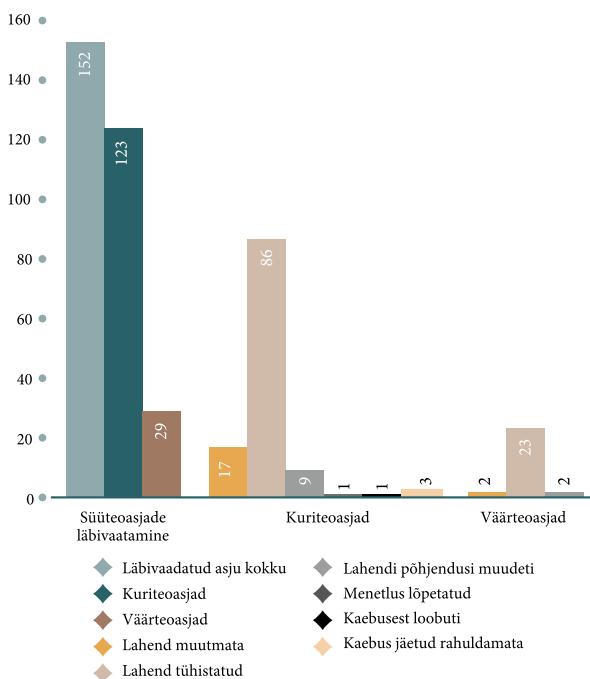

Kriminaalkolleegium

Kriminaalkolleegiumis lahendati 152 süüteasja, neist 123 kuriteasja ja 29 väärteasja.

Kuriteasjades jäeti vaidlustatud kohtulahend muutmata 17 juhul. Enamikus kohtuasjades tühistati madalama kohtuastme lahend (86 juhul). Riigikohus muutis vaidlustatud kohtulahendi põhjendusi 9 juhul. Väärteasjades jättis Riigikohus maakohtu lahendi muutmata vaid kahel juhul, ülejäänud 25 juhul otsustati maakohtu lahend tühistada (vt joonis 4).

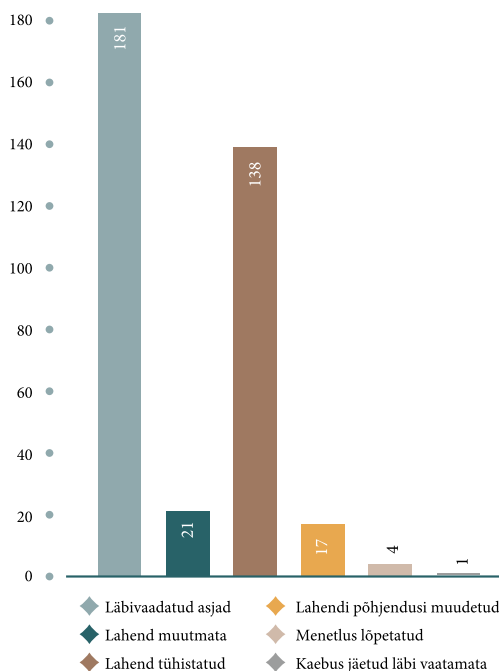
JOONIS 4. Süüteasjade läbivaatamise tulemused kriminaalkolleegiumis

Tsiviilkolleegium

Tsiviilkolleegium lahendas 2013. aastal kokku 181 kohtuasja (sh üks kohtuasi tsiviil- ja halduskolleegiumi vahelisel erikogul pädeva kohtu määramiseks). Sarnaselt kriminaalkolleegiumiga tühistati tsiviilkolleegiumis kolmveerand (138) vaidlustatud ja menetlusse võetud kohtulahenditest, muutmata jäeti 21 lahendit, kohtulahendi põhjendusi muudeti 17 juhul.

JOONIS 5. Tsiviilasjade läbivaatamise tulemused tsiviilkolleegiumis

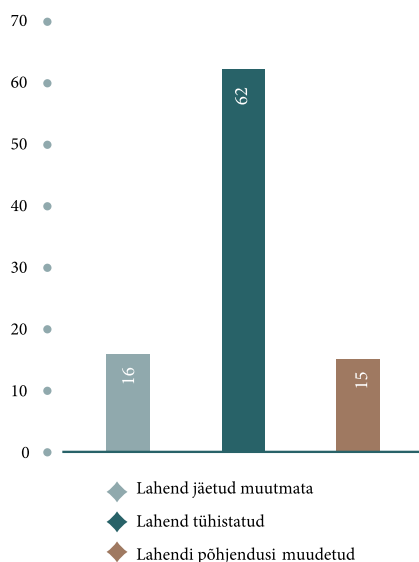
Halduskolleegium

Halduskolleegium vaatas kassatsiooni- või teistmismenetluses läbi 93 haldusaja (sh üks asi haldus- ja tsiviilkolleegiumi vahelisel erikogul pädeva kohtu määramiseks). Ka haldusajades otsustas kõrgeim kohus tühistada peaaegu 70% (62) vaidlustatud ja menetlusse võetud madalama astme kohtute lahenditest, kohtulahend jäeti muutmata 16 juhul, põhjendusi muudeti 15 juhul.

2013. aasta tsiviil-, haldus- ja kriminaalkolleegiumi kohtuasjade läbivaatamise koormuse võrdlus on välja toodud joonisel 7.

Kokkuvõtvalt saab Riigikohtu 2013. aasta menetlusandmetele tuginedes öelda, et menetlustaotluste arv suureneb pidevalt. Menetlustaotluste läbivaatamisel tehakse intensiivselt tööd, kuna hoolimata taotluste arvu kasvust, ei ole aasta lõpuks läbi vaatamata jäänud menetlustaotluste arv suurenenud, vaid isegi mõnevõrra kahanenud. Menetlustaotluste arvu järjekindel kasv annab mõtteainet selleks, kas tulevikus tuleks üle vaadata menetlusseadustikes sätestatud võimalused kohtulahendite kõrgeimas kohtus vaidlustamiseks.

JOONIS 6. Haldusajade läbivaatamise tulemused halduskolleegiumis

JOONIS 7. Kohtuasjade läbivaatamine ning lahendamata jäänud asjade arv kolleegiumite kaupa

